

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kemal GÜRSOY

MUHASEBE HİLELERİ İLE MÜCADELEDE BEDEN DİLİNİN KULLANILMASI

İşletme Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2018

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kemal GÜRSOY

MUHASEBE HİLELERİ İLE MÜCADELEDE BEDEN DİLİNİN KULLANILMASI

Danışman

Prof. Dr. Burcu DEMİREL

İşletme Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2018

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Kemal GÜRSOY'un bu çalışması jürimiz tarafından İşletme Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Nilüfer TETİK (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Burcu DEMİREL (İmza)

Üye : Doç. Dr. Filiz ANGAY KUTLUK (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Veli Erdinç ÖREN (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Muazzez Merve AVCIOĞLU (İmza)

Tez Başlığı: Muhasebe Hileleri ile Mücadelede Beden Dilinin Kullanılması

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 04/07/2018

Mezuniyet Tarihi : 16/08/2018

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “Muhasebe Hileleri ile Mücadelede Beden Dilinin Kullanılması” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(imza)

Kemal GÜRSOY

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Kemal GÜRSOY
Öğrenci Numarası	20108604101
Enstitü Ana Bilim Dalı	İşletme
Programı	Doktora
Programın Türü	() Tezli Yüksek Lisans (X) Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Burcu DEMİREL
Tez Başlığı	Muhasebe Hileleri ile Mücadelede Beden Dilinin Kullanılması
Turnitin Ödev Numarası	986323525

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 98 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 30/07/2018 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 10

alıntılar dahil % 20'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

30/07/2018

(imzası)
Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
Prof. Dr. Burcu DEMİREL

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	iv
TABLolar LİSTESİ	v
GRAFİKLER LİSTESİ	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
ÖZET	viii
SUMMARY	ix
TEŞEKKÜR.....	x
ÖNSÖZ	xi

BİRİNCİ BÖLÜM

YALAN ÇATISI ALTINDA MUHASEBE HİLELERİNE GENEL BAKIŞ

1.1. Yalan Kavramı	1
1.1.1. Yalanı Ortaya Çıkarmada Davranışsal Yaklaşımlar.....	1
1.1.1.1. 4-Etken Modeli	3
1.1.1.2. Benlik Sunumu Yaklaşımı	4
1.1.1.3. Kişiler Arası Kandırma Kuramı.....	5
1.1.2. Yalan İpuçları	7
1.1.3. Yalanı Ortaya Çıkarma Başarısı ve Yalan Eğitimi.....	9
1.1.3.1. Yalanı Ortaya Çıkarma Başarısı	10
1.1.3.2. Yalan Eğitimi	11
1.2. Muhasebe Hileleri Kavramı	15
1.2.1. Muhasebe Hilelerinin Türleri	19
1.2.2. Muhasebe Hilelerinin Özet Tarihçesi, Finansal ve Finansal Olmayan Etkileri ..	21

İKİNCİ BÖLÜM

MUHASEBE HİLELERİ İLE MÜCADELE AŞAMALARI

2.1. Muhasebe Hilelerinin Ortaya Çıkartılması	29
2.1.1. Kırmızı Bayraklar (Hile Belirtileri).....	30
2.1.2. Muhasebe Hilelerini Ortaya Çıkartma Yaklaşımları	33
2.1.2.1. Geleneksel Yöntemler.....	36
2.1.2.2. Bilgisayar Destekli Yöntemler.....	36
2.1.2.3. Diğer Yöntemler	37
2.1.3. Muhasebe Hilelerini Ortaya Çıkartma Yaklaşımlarının Etkinliği.....	38

2.2.	Muhasebe Hilelerinin Araştırılması.....	40
2.3.	Muhasebe Hilelerinin Önlenmesi.....	43
2.4.	Muhasebe Hileleri ile Mücadelede Beden Dili.....	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHASEBE HİLELERİ İLE MÜCADELEDE BEDEN DİLİNİN KULLANILMASI YÖNELİK YAPILAN UYGULAMA

3.1.	Araştırmanın Amacı.....	49
3.2.	Araştırma Modeli.....	49
3.3.	Çalışma Grubu (Katılımcılar).....	50
3.3.1.	Uyaranlar.....	50
3.3.2.	Gözlemciler.....	50
3.4.	Eğitim Programı.....	50
3.5.	Videolar'ın Tasarımı.....	50
3.6.	Uygulama ve Veri Toplama Araçları.....	52
3.7.	Kısıtlamalar / Varsayımlar.....	52
3.8.	Araştırmanın Bulguları ve Yorumları.....	53
3.8.1.	Demografik Özelliklere Ait Bulgular.....	53
3.8.1.1.	Cinsiyet.....	53
3.8.1.2.	Yaş Grupları.....	53
3.8.1.3.	Eğitim Düzeyi.....	54
3.8.2.	Diğer Özelliklere Ait Bulgular.....	54
3.8.2.1.	Mesleki Unvan.....	55
3.8.2.2.	Meslekteki Çalışma Süresi.....	55
3.8.2.3.	Çalışma Şekli.....	55
3.8.2.4.	Denetçi Belgesi Sahipliği.....	56
3.8.2.5.	Denetim Tecrübesi.....	56
3.8.2.6.	Yalan Eğitimi.....	57
3.8.3.	Demografik Özelliklerin ve Diğer Özelliklerin Öntest - Sontest Karşılaştırması	57
3.8.3.1.	Cinsiyet.....	58
3.8.3.2.	Yaş Grupları.....	58
3.8.3.3.	Eğitim Düzeyi.....	59
3.8.3.4.	Mesleki Unvan.....	59

3.8.3.5. Meslekteki Çalışma Süresi.....	59
3.8.3.6. Çalışma Şekli	60
3.8.3.7. Denetçi Belgesi Sahipliği.....	60
3.8.3.8. Denetim Tecrübesi	60
3.8.3.9. Yalan Eğitimi	61
3.8.4. Öntest ile SonTestin Karşılaştırılması	61
3.8.4.1. Öntestte ve Sontestte Kullanılan Ortak Videoların Karşılaştırılması	61
3.8.4.2. Öntest ile Sontestte Kullanılan Yeni Videoların Ortalamalarının Karşılaştırılması.....	62
3.8.4.3. Öntest ile SonTest Karşılaştırması.....	62
SONUÇ	63
KAYNAKÇA.....	65
EK 1- Yalan İpuçları.....	70
EK 2- Bilgilendirilmiş Onam Formu – I (Uyaranlar İçin)	71
EK 3- Kısa Semptom Envanteri –I (Uyaranlar İçin)	72
EK 4- Kişisel Performans Değerlendirme Formu (Uyaranlar İçin)	74
EK 5- Bilgilendirilmiş Onam Formu Iı (Gözlemciler İçin)	75
EK 6- Kısa Semptom Envanteri – Iı (Gözlemciler İçin)	76
EK 7- Kişisel Bilgi Formu – Iı (Gözlemciler İçin)	78
EK 8- Yalanı Yakalama Öntesti (Gözlemciler İçin).....	79
EK 9- Yalanı Yakalama Sontesti (Gözlemciler İçin).....	80
EK 10- Profesyonel Değerlendirici Formu.....	81
ÖZGEÇMİŞ	82

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1 Kişiler Arası Kandırma Kuramı	6
Şekil 1.2 Hile Üçgeni	16
Şekil 1.3 Hile Ağacı	20
Şekil 1.4 Hile ve Hata Piramidi	24
Şekil 2.1 Veri/İşlem Sınıflandırma Modeli	32
Şekil 2.2. Hilenin Ortaya Çıkartılmasında Proaktif Yöntem.....	34
Şekil 2.3 Hileli İşlem Üçgeni	41

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 Yalan İpuçları.....	8
Tablo 1.2. Hile Modelleri Kronolojisi.....	18
Tablo 1.3 Hile Sınıflandırması	19
Tablo 1.4 Finansal Kayıplar	26
Tablo 1.5 Birleşik Krallık Finansal Zararlar	27
Tablo 1.6 Finansal Zararlar	27
Tablo 3.1 Araştırmanın Deseni.....	49
Tablo 3.2 Kişisel Deneyim ve Kişisel Tutumlar Hakkında Sorular.....	51
Tablo 3.3 Meslekteki Çalışma Süresine Göre Dağılım	55
Tablo 3.4 Cinsiyete Göre Öntest - Sontest Karşılaştırması.....	58
Tablo 3.5 Yaş Gruplarına Göre Öntest - Sontest Karşılaştırması.....	58
Tablo 3.6 Eğitim Düzeyine Göre Öntest - Sontest Karşılaştırması.....	589
Tablo 3.7 Mesleki Unvana Göre Öntest - Sontest Karşılaştırması.....	58
Tablo 3.8 Meslekteki Çalışma Süresine Göre Öntest - Sontest Karşılaştırması	60
Tablo 3.9 Çalışma Şekline Göre Öntest - Sontest Karşılaştırması.....	60
Tablo 3.10 Denetçi Belgesi Sahipliğine Göre Öntest - Sontest Karşılaştırması	60
Tablo 3.11 Denetim Tecrübesine Göre Öntest - Sontest Karşılaştırması.....	61
Tablo 3.12 Yalan Eğitimi Alma Durumuna Göre Öntest - Sontest Karşılaştırması.....	61
Tablo 3.13 Hem Öntestte Hem de Sontestte Kullanılan Videoların Ortalaması	61
Tablo 3.14 Öntest Ortalaması ile Sadece Sontestte Kullanılan Videoların Ortalaması	62
Tablo 3.15 Öntest ile Sontest Ortalamaları	62

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1.1 Kayıpların Tutara Göre Dağılımı	25
Grafik 1.2 Hile Frekanslarının Dağılımı.....	25
Grafik 1.3 Hile Kategorilerine Göre Ortalama Kayıplar	25
Grafik 2.1 Hile Türüne Göre Davranışsal Kırmızı Bayraklar	31
Grafik 2.2 Hilenin Ortaya Çıkartılma Araçları.....	38
Grafik 2.3 Hilenin Ortaya Çıkartma Yöntemine göre Ortalama Kayıplar ve Ortalama Süreler	39
Grafik 2.4 İhbar Kaynakları.....	40
Grafik 2.5 Hile Türüne Göre Gizleme Yöntemleri.....	42
Grafik 3.1 Cinsiyete Göre Dağılım.....	53
Grafik 3.2 Yaş Gruplarına Göre Dağılım	54
Grafik 3.3 Eğitim Düzeyine Göre Dağılım	54
Grafik 3.4 Mesleki Unvana Göre Dağılım	55
Grafik 3.5 Çalışma Şekline Göre Dağılım.....	56
Grafik 3.6 Denetçi Belgesi Sahipliğine Göre Dağılım.....	56
Grafik 3.7 Denetim Tecrübesine Göre Dağılım	57
Grafik 3.8 Yalan Eğitimi Alma Durumuna Göre Dağılım	57

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ACFE	: The Association of Certified Fraud Examiners (Sertifikalı Hile Denetçileri Birliği)
AICPA	: American Institute of Certified Public Accountants (Amerikan Sertifikalı Muhasebeciler Enstitüsü)
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BDS	: Bağımsız Denetim Standardı
CIA	: Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
CFE	: Certified Fraud Examiner (Sertifikalı Hile Denetçisi)
COSO	: Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (İşletmeleri Destekleme ve Denetleme Komisyonu)
FBI	: Federal Bureau of Investigation (Federal Soruşturma Bürosu)
KGK	: Kamu Gözetim, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu
KSE	: Kısa Semptom Envanteri
MBA	: Master Of Business Administration (İşletme Yüksek Lisansı)
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
PWC	: PricewaterhouseCoopers
SAS	: Statements on Auditing Standards (Denetim Standartları İzahnamesi)
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
USD	: Amerikan Doları

ÖZET

“Beden dilinin kullanımına hakim olmak, yalanın ortaya çıkartılmasında araştırmacılara bir katkı sağlar mı?” Bu soru, çalışmanın temel araştırma sorusudur.

Bu sorudan yola çıkarak “Muhasebe hileleri yalanın bir türü müdür?”, “Muhasebe hilelerinin ortaya çıkartılmasında, denetçinin beden diline hakimiyeti etkinliği artırır mı?”, “Denetçilerin beden dili hakimiyeti nasıl geliştirilebilir” gibi alt sorular türetilmiştir.

İnsanlık tarihi boyunca ahlaki bir konu olarak gündemdeki yerine koruyan “yalanın ne olduğu”, gayet iyi bilinmekle beraber, yalanın nerede, hangi zamanlarda başladığına dair bir açıklama yapmakta güçlük çekiyoruz. Yalanı da içinde barındıran hile ise temelinde kişisel kazanç sağlamak veya başka bir kişiye zarar vermek adına yapılan aldatma faaliyeti olarak tanımlanmaktadır.

Çalışma kapsamında temel araştırma sorusuna hizmet edecek bir uygulama yapılmıştır. Uygulama kapsamında öncelikle, Akdeniz Üniversitesinde eğitime devam eden üniversite öğrencilerinin katılımı ile psikologların gözetiminde gerçekleştirilen video çekimleri ile eğitim materyalleri oluşturulmuştur. Daha sonra tek grup Öntest-Sontest deneysel deseni kullanılarak Antalya’da faaliyette bulunan ve çalışmaya dahil edilen muhasebe meslek mensuplarına bir uzman ve bir psikolog tarafından beden dili eğitimi verilmiştir. Muhasebe meslek mensuplarının –ki uygulamada kendilerine gözlemci denilmiştir” katılımı ile gerçekleştirilen uygulama sonucunda, gözlemcilerin yalanı –dolaylı olarak bir yalan türü olan muhasebe hilelerini” yakalama becerilerinin arttığı ve beden dili eğitiminin denetçilerin yalanı yakalama becerilerinin üzerinden pozitif yönde etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Denetim, Hile, Beden Dili, Yalan.

SUMMARY

THE USAGE OF BODY LANGUAGE TO FIGHT AGAINST ACCOUNTING FRAUDS

“Does controlling the usage of body language can contribute to the researchers in revealing lie?” This question is the fundamental question of this study.

Beginning with this question sub-questions were derived such as “Are accountancy frauds a kind of lie?”, “In order to reveal accountancy frauds, do auditors’ control over the usage of body language increase the effectiveness?”, “How do auditors’ control over body language can be improved?”

Throughout the history of mankind, "what lie is" preserves its place on the agenda as a matter of morality, as well as being well known, it is difficult to make a statement about where and when the lie began. On the other hand, fraud which also includes the lie, is defined as an act of cheating on the basis of providing personal gain or harming another person.

Within the scope of this study, an application was conducted that would serve to the basic research question. Within the scope of this application firstly, training materials were prepared by the video records with the participation of Akdeniz university students who continue their education, under the supervision of psychologists. Then, by applying pre-post test experimental design, a body language training was given to accounting professions who are operating in Antalya and included in the study, by a specialist and a clinical psychologist. As a result of the application with the participation of accounting professions- in this application who are called observers-, there was an increase on detecting the accounting frauds which are indirectly a type of lie and body language training had a positive impact on auditors’ skills on detecting lies.

Keywords: Audit, Fraud, Body Language, Lie.

TEŞEKKÜR

Doktora eğitimim süresince bana yardımcı olan; ilgisini, bilgisini ve desteğini hissettiren hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Burcu DEMİREL'e,

Muhasebe alanında ilk dersimi aldığım, benim için zorlayıcı ve aynı zamanda geliştirici olan tez konumu belirlememde çok büyük etkisi olan hocam Prof. Dr. Nilüfer TETİK'e,

Tez çalışmama kıymetli görüş ve bilgileri ile destek veren hocam Doç. Dr. Filiz ANGAY KUTLUK'a,

Tez çalışmamın Psikoloji alanı ile ilgili kısmında kıymetli görüş, bilgi ve desteği ile bana yardımcı olan arkadaşım Dr. Öğretim Üyesi Nihan TEZER YÖRÜK'e,

Tez çalışmamdaki videoların düzenlenmesi konusunda saatlerini harcayan arkadaşım Volkan MERİÇ'e

Eğitim salonu konusunda desteklerini benden esirgemeyen arkadaşım Mustafa CENGİZ'e,

Bugünlere gelmemde büyük pay sahibi olan anneme, babama ve ağabeyime,

Berberliğimizin ilk gününden itibaren sevgi ve anlayışı ile yanımda olan, bana destek veren sevgili eşim Pervin GÜNERERGİN GÜRSOY'a

sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Kemal GÜRSOY

Antalya, 2018

ÖNSÖZ

Özellikle son yıllarda ortaya çıkan finansal skandallar ile işletmeler ve ilişkili kişilerin hile hakkındaki farkındalığı artmış durumdadır. İşletmeler hilenin finansal ve finansal olmayan etkilerinin farkına varıp hile ile mücadelede etkin olma çabasına girmişlerdir. Hileyi hatadan ayıran en temel fark, hiledeki kasıt unsurudur. Günümüzde hile ile mücadelede genel olarak teknoloji temelli yöntemler kullanılmaktadır. Ancak hileyi yapanın insan olduğu gerçeğini göz önünde bulundurarak, beden dilini anlamak gibi teknikleri içerisinde barındıran psikoloji biliminden destek almak hile ile mücadelede etkinliğini arttıracaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde yalan kavramı ve yalanı ortaya çıkarma yaklaşımları açıklanmıştır. Bu bölüm iki kısımda oluşturulmuştur. Yalanı ortaya çıkarmada kullanılan yalan (davranışsal) ipuçları, kişilerin yalanı ortaya çıkarma başarısı ve yalan eğitimi hakkında literatür bölümün birinci kısmında, muhasebe hileleri ve muhasebe hilelerinin finansal etkileri ise bölümün son kısmında özetlenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde muhasebe hileleri ile mücadele aşamaları olan; hilenin ortaya çıkartılması, araştırılması ve önlenmesi aşamaları açıklanmıştır. Hilenin ortaya çıkartılmasında farklı yaklaşımlar ile bir hilenin var olup olmadığı konusunda belirtiler bulunmaya çalışılmaktadır. Hilenin araştırılmasında, var olduğundan şüphe duyulan hilelerin, kim tarafından, nasıl, ne zaman ve niçin yapıldığı gibi sorulara yanıt aranmaktadır. Hilenin önlenmesinde ise hile politikaları, iç kontrol yapıları, iç denetim faaliyetleri, ihbar hatları önemli araçlar olarak kabul edilmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise araştırmanın modeli, çalışma grubu, uygulanan eğitim programı, veri toplamalara araçları ile verilerin analizinde kullanılan istatistiksel yöntemlere yer verilmiş ve uygulama sonuçları bu bölümde değerlendirilmiştir.

Kemal GÜRSOY

Antalya, 2018

BİRİNCİ BÖLÜM

YALAN ÇATISI ALTINDA MUHASEBE HİLELERİNE GENEL BAKIŞ

Bu bölümde yalan kavramı ve yalanı ortaya çıkarma yaklaşımları açıklanmıştır. Yalanı ortaya çıkarmada kullanılan yalan (davranışsal) ipuçları, kişilerin yalanı ortaya çıkarma başarısı ve yalan eğitimi hakkında literatür bölümün birinci kısmında özetlenmiştir. Muhasebe hileleri ve muhasebe hilelerinin finansal etkilerine ise bölümün ikinci kısmında değinilmiştir.

1.1. Yalan Kavramı

Yalan kavramı, insanlık tarihi boyunca ahlaki bir soru olarak gündemdeki yerini korumuştur. Birçok düşünürün yalan kavramı ile ilgili farklı fikirleri olmuştur. Örneğin; Aristo yalanın ahlaksızlık ve suç olduğu ifade ederken, Kant her koşulda doğru söylemenin bir görev olduğunu belirtmiştir. Bazı düşünürler ise yalan ile ilgili farklı yönde bir tutum sergilemişlerdir. Örneğin Aquinas iyiliğe hizmet eden yalanları destekler iken, Machiavelli kendine hizmet eden yalanlardan övgü ile söz etmiştir (Bond Jr. ve DePaulo, 2006: 214).

Her birimiz yalanın ne olduğunu gayet iyi bilmekte birlikte, yalanın nerede başladığına dair bir açıklama yapmakta güçlük çekiyoruz (Mayer, 2008: 15).

Yaygın tanımı ile yalan, aldatma niyetiyle verilen yanlış ifadedir (Leslie, 2014: 25). Yalan, kasti olarak yanlış bilgi verilmesi ya da doğru bilginin gizlenmesi durumudur (Glass, 2015: 20).

Yalan söylemek, dürüst iletişim beklentisi içindeki öteki kişileri kasıtlı olarak yanlış yönlendirmektir. Yalan, inandığımız bir şey yerine başka bir şeyi iletmeye niyet ettiğimizde ortaya çıkmaktadır (Harris, 2013: 16-18).

Yalan; başarılı olsun ya da olmasın, söyleyenin aslında doğru olmadığını bildiği ve söylenen kişiye gerçek olmadığını bildirilmediği bir inanç yaratmak için sarf edilen kasıtlı bir çaba olarak tanımlanabilir (Seager ve Mann, 2010: 11).

1.1.1. Yalanı Ortaya Çıkarmada Davranışsal Yaklaşımlar

Yalanı ortaya çıkarma ile ilgili literatür Freud'a kadar uzanmaktadır. Freud "Hiçbir ölümlü sır saklayamaz. Dudakları sessizse, parmak uçlarıyla gevezelik eder." diyerek insanların yalan söylerken istemsiz bedensel tepkiler (yalan ipuçları) verdiklerine dikkat çekmiştir (Freud, 1905).

Lerner'e göre insanlar yalan söylemelerine izin vermeyen bedenlere sahiplerdir. Bedenlerimiz, sonrasında kendimizi suçlu ve pişman hissettiğimiz her yalanımızda tepki

göstermektedir. Bu tepkiler karşımızdaki kişilere önemli bilgiler sağlamaktadırlar. Ancak Lerner çalışmasında insan bedeninin yalan söylendiğinde tepki verdiğini ifade etmekle birlikte insan bedeninin ne tür ipuçlarını açığa çıkardığından bahsetmemiştir. Buna karşın Lerner'in çalışmaları, insan bedeninin ortaya çıkardığı ipuçları ve insanların bu ipuçlarını nasıl okuyup değerlendirdikleri konularındaki araştırmalara temel oluşturmuştur (Üretmen, 2008: 6; Lerner, 1993: 174-176).

Yalan ile ilgili psikoloji literatürü incelendiğinde, kişi yalan söylediği zaman ortaya çıkan davranışsal ipuçları üzerine kapsamlı araştırmaların yapılmış olduğu görülmektedir. Bu araştırmaların amacı “Yalan söyleyenler hangi davranışsal ipuçları yoluyla yalan söylediklerini ele vermektedirler?”, “İnsanlar, yalan söylenildiğini doğru bir şekilde anlayabiliyorlar mı?” ve “İnsanlar, hangi sözel ve sözel olmayan ipuçlarını kullanarak gerçeğe yalanı ayırt etmektedirler?” sorularına yanıt bulmaktır (Üretmen, 2008: 6).

Ekman ve Friesen'in davranışsal ipuçlarını inceleyen araştırması bu alandaki ilk ve en önemli çalışmalardandır. Araştırmalarında yalan söylendiğini ortaya çıkaran iki tür davranışsal ipucundan bahsetmişlerdir; sızıntı ipuçları ve kandırma ipuçları. Sızıntı ipuçları, insanların neyi saklamaya çalıştığını, yani gerçekte nasıl hissettiklerini açığa çıkarmaktadır. Kandırma ipuçları da saklanan bilginin ne olduğundan bağımsız olarak yalan söylenmesini ifade etmektedir. Bu ipuçlarının ortak özellikleri yalan söylenen kişinin utanç, suçluluk ve kaygı gibi hisler hissetmesi ile ortaya çıkmalarıdır. Önemli olan bireylerin yalan söyleyip söylemediklerinin anlaşılabilmesidir. Konu ya da saklanan bilginin önemi yoktur. Aslında bu iki tür ipucu, yalanı fark etme sürecinin iki basamağını ifade etmektedir. İlki, yalan söylenip söylenmediğine karar vermektir (kandırma ipucu). İkinci olarak da yalan söyleyen kişinin sakladığı duygu veya durumu hakkında karar vermektir (Üretmen, 2008: 7; Ekman ve Friesen, 1969).

DePaulo ve Rosenthal (1979) sızıntı ipuçları ile kandırma ipuçlarını fark etme becerilerini karşılaştırdıkları araştırmada, yalan söylenildiğini fark etme başarısı yüksek olan bireylerin, hangi konuda yalan söylenildiğini belirleme konusunda başarılı olmadıkları sonucuna ulaşmışlardır (Üretmen, 2008: 8).

Ekman'ın duygular aracılığı ile yalanı değerlendirmeye başlaması, üniversitede dersini alan psikiyatri stajyerlerinin hastanede kritik bir karar alma durumunda kendilerine rehberlik etmesini talep etmeleri ile başlamıştır. Bir psikiyatr için; hastasının kendini çok iyi hissettiğini, intiharı düşünmediğini söylediğinde hastanın özgürleşebilmek için yalan söyleyip söylemediğini anlayabilmek hayati bir önem taşımaktadır. (Ekman, 2013: 301-302). Aynı mantık ile bir kolluk kuvvetleri görevlisi için sorguladığı insanın ceza almaktan kaçınmak için

yalan söyleyip söylemediğini anlayabilmek de hatta bir denetçi için denetlediği firmadaki yönetim kurulu üyeleri ve çalışanlarının yapmış oldukları hileyi saklamak için yalan söyleyip söylemediğini anlayabilmek de kritik önem taşımaktadır.

Yalanı ortaya çıkarma ile ilgili literatürde üç adet teorik model ön plana çıkmıştır. Bunlar; 4-Etken Modeli, Benlik Sunumu Yaklaşımı ve Kişiler Arası Kandırma Kuramıdır (Chan ve Bull, 2013: 458).

1.1.1.1. 4-Etken Modeli

4-Etken modeli Zuckerman vd. (1981) tarafından Ekman'ın sızıntı prensibi üzerine kurulmuştur (Nation, 2013: 20). Zuckerman vd. yalan söyleme süreçlerinin tek bir davranış modeli ile açıklanamayacağını ifade ederek, yalan söyleyen insanlarda doğruyu söyleyenlere göre düşüncelerin, duyguların ve psikolojik süreçlerin az veya çok farklılaşabileceği konusunda araştırma yapmışlardır. Bu araştırmada yalan ipuçlarını ortaya çıkarmada kullanılabilecek dört faktör önermişlerdir. Bunlar; genel uyarılmışlık hali, duygular, bilişsel çaba ve davranış kontrolüdür (DePaulo vd., 2003: 75).

Genel Uyarılmışlık Hali: Yalanı ortaya çıkarma ile ilgili yapılan araştırmalarda, yalan söylemenin genel uyarılmışlık hali yarattığı ifade edilmiştir. Genel uyarılmışlık halinin yalan söyleyenlerde gözbebeği boyutunda, göz kırpması sıklığında, konuşma bozukluklarında ve ses perdesinin frekansında artışa neden olacağını ileri sürülmüştür (DePaulo vd., 2003: 75).

Duygular: Yalan söylendiğinde yaşanan duyguların, özellikle suçluluk ve korkunun insanların davranışlarını etkileyeceği öne sürülmektedir. Suçluluk duygusunun ve yalanların ortaya çıkmasıyla ilgili olarak duyulan korkunun, yalan söyleyen kişinin davranışlarını sınırlandıracağı öngörülmektedir. Zuckerman ve arkadaşları (1981), yalan söyleyenlerin doğru söyleyenlere kıyasla yerinde duramayacaklarını ve daha sıkıntılı konuşacaklarını, daha az gülümseyeceklerini, kendilerini bu kandırmacaya yönelik iletişimden uzak tutacaklarını, daha kaçamak ve daha dolaylı yanıtlar vereceklerini ileri sürmüşlerdir (Üretmen, 2008: 10).

Bilişsel Çaba: Zuckerman ve arkadaşları (1981), yalan söyleyenlerin yalan söylerken tutarlı olma çabası nedeniyle doğru söylemeye kıyasla daha fazla bilişsel çaba içinde olacaklarını tahmin etmişlerdir. Bilişsel çabanın artması; göz kırpmasının azalmasına, konuşmada duraksamaların artmasına, konuşma hızının azalmasına, cevap verme süresinin artmasına, el ve kol hareketlerinin azalmasına, dik dik bakmanın artmasına ve genel olarak canlılığın azalmasına neden olmaktadır (Vrij, 2008: 40-41)

Davranış Kontrolü: Modele göre, yalan söyleyenlerin yalanı gizlemek amacıyla davranışlarını kontrol etme çabaları, onları ele verebilecek ipuçlarına dönüşebilmektedir.

Yalan söyleyenlerin davranışları doğruyu söyleyenlere göre daha az doğal görülmektedir. Ayrıca, yalan söyleyenlerin davranışlarını bütün yönlerini aynı anda kontrol etmedeki başarısızlıkları, davranışlarında tutarsızlığa neden olmaktadır (Vrij, 2008: 75).

1.1.1.2. Benlik Sunumu Yaklaşımı

Benlik sunumu ile ilgili literatür incelendiğinde farklı kişiler karşısında farklı davranışlar sergilenebileceğinden ilk kez söz eden kişinin William James olduğu görülmektedir. James'e göre benlik 3 kategoriden oluşmaktadır. Bunlar; maddesel benlik, sosyal benlik ve ruhsal benlik. Maddesel benlik; kişinin bedenini, kıyafetlerini, ailesini, gelirini kapsamaktadır. Ruhsal benlik kişinin kendisini değerlendirmesini ve algılamasını ifade etmektedir. Sosyal benlik ise, kişinin diğer insanlar karşısındaki benliğine atıfta bulunmaktadır. Kişinin aile benliği, dernek benliği, iş benliği gibi farklı benlikleri mevcuttur. Kişinin diğer insanlar tarafından nasıl algılandığını kontrol etme süreci, benlik sunumu olarak adlandırılmaktadır. Erving Goffman'a göre; kişi diğer insanlar ile birlikte olduğunda, diğer insanlar kişi ile ilgili bilgi aramaya ya da halihazırda kişiyle ilgili sahip olduğu bilgiyi işlemeye başlamaktadır. Kendisiyle ilgili bir izlenim oluşturulduğunun farkında olan kişi, benlik sunumu aracılığıyla diğerlerinin izlenimlerini kontrol etmeye çalışmaktadır (Araz, 1998: 1-14).

DePaulo (1992), Zuckerman vd.'nin (1981) 4 Etken Modelini baz alarak Benlik Sunumu Yaklaşımını oluşturmuştur. Yaklaşımında, kişinin benlik sunumunu gerçekleştirmek vasıtasıyla arkadaşlar, tanıdıklar ve yabancılar ile olan ilişkilerinde hareketlerini kontrol etme çabasının olabileceği ifade edilmiştir. Kişinin hareketlerini kontrol etme çabasının her zaman karşısındakine yalan söylemek amacıyla değil kendi imajını düzenlemek için de oluşabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca kişilerin hislerini ifade etmeye çalışırken beden dilini bilinçli olarak kullandıkları belirtilmiştir. Bu durum doğru söyleyen kişilerin de yalan söyleyenler ile benzer tepkiler verebileceklerini ve yalanı ortaya çıkarmak için bağlamın da dikkate alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır (DePaulo, 1992: 234).

Benlik sunumu yaklaşımında birçok davranışsal ipucunun varlığı öngörülmüştür. Yalan söyleyenlerin doğru söyleyenlere göre daha az konuşkan olması, daha az inandırıcı olması, daha negatif tutum sergilemesi, daha gergin olması beklenmektedir. Ayrıca anlatımlarında doğru söyleyenlere kıyasla daha az sıradan kusur ve olağandışı öğeler olacağı tahmin edilmiştir (DePaulo vd., 2003: 82).

1.1.1.3. Kişiler Arası Kandırma Kuramı

Buller ve Burgoon (1996) 4 Etken Modelini ve Benlik Sunumu Yaklaşımını geliştirerek Kişiler Arası Kandırma Kuramını oluşturmuşlardır. Kurama göre kandırmaya yönelik iletişimin temelinde beş değişken yer almaktadır.

- Yalan söyleyen kişinin beklentileri, amacı, güdüsü,
- Yalan söyleyen kişinin iletişim becerileri,
- Yalan söyleyen ve söylenen kişiler arasındaki ortak etkileşim süreci,
- Yalan söyleyen ve söylenen kişilerin iletişimlerindeki geribildirim potansiyeli,
- Kişiler arası iletişimin dinamikleri.

Kişiler Arası Kandırma Kuramına göre iletişimde üç tür stratejik yaklaşım kullanılmaktadır.

- Bilgi yönetimi: İletişimi kesmek için mesajın içeriğini düzenlemek, iletilen bilginin miktarını sınırlamak, bilgiyi doğrulamaktan kaçınmak.
- Davranış yönetimi: Şüpheyi ve gerçek duyguların sızmasını en aza indirmek için sözel olmayan davranışların kontrolü, kandırma yoluyla diğer ipuçlarını bastırma ve söylemleri gerçeğe benzetmek
- İmaj/Görüntü yönetimi: Olumlu bir imaj yansıtmak ve ilişkideki güveni korumak (Üretmen, 2008: 28; Buller ve Burgoon, 1996: 207).

Kişiler Arası Kandırma Kuramına göre yalan söyleyenler bir taraftan yalan ile bağlantılı psikolojik uyarılar ve duygusal tepkiler ile baş ederken, diğer taraftan sürekli olarak yalan söylenen kişilerin yalanı anlayıp almadığını kontrol ederek, aynı anda sözlü mesajlar ile uygun ve inandırıcı davranışlar sergilemek durumundadır. Bu süreç ile artan karmaşıklık, yalan söyleyeni bilişsel açıdan yormakta ve yalan söyleyenin iletişim becerisini zayıflatmaktadır. Yalan söyleyen kişinin, karşısındaki kişiden negatif geri bildirim aldığı durumlar; kişinin davranışlarına daha da dikkat ederek bilişsel yükünün artmasına neden olacaktır (Nation, 2013: 21).

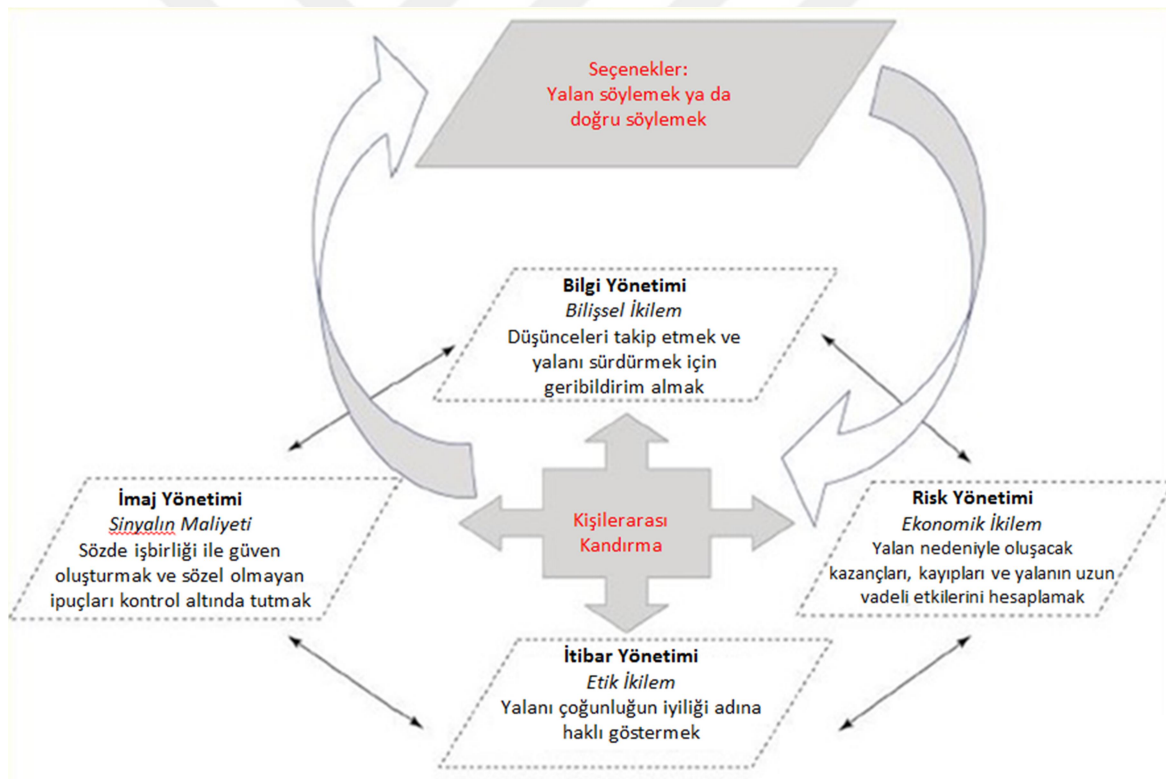
Sip ve diğerleri Kişiler Arası Kandırma Kuramını Şekil 1.1. yardımı ile incelemiştir. Şekil 1.1.'de aldatıcı davranışları etkileyen birbirleriyle korelasyonları yüksek sosyal ve bilişsel süreçler gösterilmiştir. Aldatıcı davranışın ilk adımı aldatma kararının alınmasıdır. Bu kararın ardından sadece kandırmaya yönelik olmayan diğer sosyal ve bilişsel süreçler de devreye girmektedir.

Bilgi yönetimi; etkileşimde aldatmayı sürdürmek için hayati derece önem taşımaktadır. Konuşulan kişide oluşan yanlış (istenmeyen) kanaatin takip edilmesi gereklidir. Ayrıca kişi, konuşulan kişinin sözel ve sözel olmayan tepkilerini sezerek düşüncülerini, duygularını ve niyetini anlamaya çalışmak durumundadır.

İmaj yönetimi; güven oluşturan stratejiler oluşturmak için kullanılmaktadır. Güvenilir bir imaj oluşturmak aldatma sürecinde faydası olduğu kadar maliyeti de olan harekettir. Güven oluşturmak için aldatma sürecinden bir süre önce çaba gösterilmeye başlanması gerekmektedir. Sözel ve sözel olmayan ipuçlarını kontrol etme ile sürekli olarak konuşulan kişiyi gözlemlleme ve geribildirim alarak güveni yansıtmak için hareketleri düzenleme gibi maliyetleri oluşmaktadır.

Risk yönetimi; aldatmanın gerekli bileşenlerinden biridir. Kişi aldatma ile oluşması beklenen potansiyel kazanç ile ortaya çıkması muhtemel kayıpları hesaplayarak karar vermek durumundadır. Aldatmanın ortaya çıkması durumunda itibar, güven, güç ve para kaybı yaşanması söz konusu olabilmektedir.

İtibar yönetimi; kişinin kendisini ve çevresini yaptığı aldatma işleminin iyi bir amaca hizmet ettiği dolayısıyla haklı ve gerekli olduğu konusunda inandırması şeklinde tanımlanmaktadır (Sip vd., 2008: 49).

Şekil 1.1 Kişiler Arası Kandırma Kuramı

Kaynak: Sip vd., 2008: 49

Yalanı ortaya çıkarma ile ilgili araştırmalarda yalan söyleyenlerin davranışlarının yalan söylemeyenlere göre farklılık gösterdiği yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Açıklanan kuramların ortak temel varsayımı, yalan söyleme eyleminin duygusal ve bilişsel tepkiler aracılığı ile yalan söyleyenler ile söylemeyenler arasında istatistiki olarak anlamlı davranış

değişikliklerine yol açmasıdır. Bu yaklaşımlara yöneltilen eleştirilerin başında aynı davranış değişikliklerinin yalan dışındaki nedenler ile de ortaya çıkabilmesi yer almaktadır (Nation, 2013: 21-22).

Yukarıda açıklanan üç modelin ortak özelliği, yalan söyleyenlerin güçlü duygular hissetmeleri, bilişsel yüklerinin artışı ve kendilerini kontrol etmek adında artan eforlar düzeyleridir (Chan ve Bull, 2013: 458).

1.1.2. Yalan İpuçları

Yalanı yakalama konusundaki en eski kayıtlı tavsiyelerden biri Hinduizm'in kutsal bilgi kaynağı olan kitaplarda yer almaktadır. Kitabın ilgili kısımlarında yalan söyleyen kişiyi fark etme yöntemleri detaylı bir şekilde anlatılmaktadır:

“Zehir saçan biri fark edilebilir. Soruları cevaplamaz ya da kaçamak cevaplar verir. Saçmalar, büyük ayak parmağıyla yeri ovuşturur, titrer, yüzü renksizleşir, parmaklarıyla saçıyla oynar ve evden uzaklaşmak için her yolu dener...” (Seager ve Mann, 2010: 14-15). Bahsi geçen yalan (davranışsal) ipuçlarının günümüz koşullarında geçerliliğini ayrıca değerlendirmek gerekmektedir. Günümüzde geçerli davranışsal ipuçları bu bölümün konusunu oluşturmaktadır.

Yalanı ortaya çıkarma alanında yapılan çalışmalar insanların yalan söylerken farklı davrandıklarını ve bu davranış değişikliklerinin yalanı yakalamak için kullanılan ipuçları olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Yalanı ortaya çıkarma ile ilgili literatürde yer alan yaklaşımlar bir önceki başlıkta ele alınmıştı. Bu yaklaşımlar teorik anlamda eleştirilse de, literatürde bu yaklaşımların baz alındığı birçok çalışma mevcuttur (Nation, 2013: 24-25).

Teorideki davranışsal ipuçlarının yalanı tahmin etme yeterliliğini ölçmek amacı ile birçok meta analiz çalışması yürütülmüştür. Bu çalışmalar sonucunda yalanı ortaya çıkarma için bazı yalan ipuçlarının geçerliliği ile ilgili kanıtlar elde edilmiştir. Farklı araştırmalar sonucunda ortaya çıkan genel kabul gören çıkarım, yalan ipuçlarının fark edilmesi zor ve bireysel olduğu yönündedir. Diğer bir ifade ile “Pinokyo'nun Burnu” gibi bariz bir ipucu yoktur (Vrij vd., 2010; Nation, 2013: 25-26).

DePaulo vd.'nin 116 çalışmadan 120 örnek, 158 potansiyel yalan ipucunu ve 1.338 tekil ipucunu değerlendirerek gerçekleştirdikleri meta analizde 24 yalan ipucu istatistiksel açıdan anlamlı kabul edilmiştir. Sonuçlar DePaulo vd.'nin (2003) makalesinden derlenerek hazırlanan Tablo 1.1.'de yer almaktadır. Araştırmada yalan söyleyenlerin doğru söyleyenlere kıyasla “konuşmanın genelinde işbirliği hali gösterme” seviyelerinin daha düşük ($d = -.66$) olduğu belirlenmiştir. Yalan söyleyen kişilerin gözbebeklerinin genişlediği ($d = .39$) ve

“tutarsızlık ve kararsızlık” durumlarının daha yüksek olduğu ($d=,34$) ifade edilmiştir. Tablo 1.1’de yer alan tanımları detayları EK-1’de açıklanmıştır (DePaulo vd., 2003).

Tablo 1.1 Yalan İpuçları

Sıra No	Tanım ¹	Etki Düzeyi
50	Konuşmanın genelinde işbirliği hali gösterme	-0,66
25	Cevap verirken sözlü ve sesli ifadelerde dolaysızlık	-0,55
73	Konu ile ilgili bazı noktaları unuttuğunu kabul etmek	-0,42
65	Gözbebeği genişlemesi	0,39
2	Konuşma süresi	-0,35
81	Odağı konu dışına çekmek	0,35
14	Tutarsızlık, kararsızlık	0,34
19	Konuşmanın genelinde sözlü ifadelerde dolaysızlık	-0,31
4	Detaylı cevaplar	-0,30
31	Cevap verirken sözlü ve sesli ifadelerde kararsızlık	0,30
72	Ani düzeltmeler	-0,29
61	Konuşmanın genelinde sinirli ve gergin tavır	0,27
62	Gergin, stresli ses tonu	0,26
13	Mantıksal yapı	-0,25
33	Çenenin yukarı doğru hareketi	0,25
12	İnandırıcılık	-0,23
16	Sözlü ve sesli ifadelerde inandırıcılık	-0,21
36	Kelime ve cümle tekrarı	0,21
52	Olumsuz ifadeler ve şikayetler	0,21
63	Ses perdesindeki artış	0,21
11	Kilitli dudaklar	0,16
70	Yerinde duramamak (nesne ile oynamak, kıpır kıpır olmak, istemsiz mimikler)	0,16
18	Konuşma ile paralel el hareketleri	-0,14
54	Olumlu yüz ifadeleri	-0,12

Kaynak: DePaulo vd., 2003

Ekman’a (2013: 303) göre davranışsal ipuçları² hem bilinçli bir gizleme (hile & kandırma) durumunda hem de kişinin ne hissettiğini bilmediği, bilinçsiz durumlarda ortaya çıkabilmekte ve her iki durumda da aynı şekilde görünmektedir. Davranışsal ipuçları, hangi durumun geçerli olduğunu ortaya çıkartmamaktadır. Bunu ortaya çıkartmak için bağlamın detaylı incelemesi ve gerekli durumlarda ek sorgulama yapılması gereklidir.

¹ Tanımlar EK-1’de detaylandırılmıştır.

² Ekman’ın kitabında davranışsal ipuçları yerine davranışsal ipuçlarının bir çeşidi olan makro ifadeler terimi yer almaktadır. Makro ifadeler için açıklanan durum tüm davranışsal ipuçları için geçerli olduğu için bu çalışmada davranışsal ipuçları olarak değiştirilmiştir.

Hiçbir davranışsal ipucu kesin sonuç vermemektedir. Davranışsal ipucunun varlığı, tek başına, kişinin kesinlikle yalan söylüyor olduğu anlamına gelmemektedir. Davranışsal ipucunun ortaya çıkma nedeninin anlaşılabilmesi için ipucunun ortaya çıktığı bağlam incelenmeli ve çoğunlukla ek sorgulama yapılmalıdır. Bağlam, dört açıdan ele alınabilir. İlk olarak bağlam iletişimdeki alışverişin doğasını ifade etmektedir. Olağan bir sohbet mi, resmi bir görüşme mi, sorgulama mı, ilk defa gerçekleşen bir karşılaşma mı sorularına verilen cevaptır. İkinci açı ilişkinin geçmişi. Görüşme öncesinde neler ortaya çıktı, kişiler arasındaki ilişkinin doğası nedir soruları önem kazanmaktadır. Bağlamın üçüncü açısı, konuşma sırası olarak tanımlanmaktadır. Davranışsal ipuçları kişi incelendiğinde mi, konuşurken mi, dinlerken mi ortaya çıktığı önemli bir bilgi kaynağıdır. Bağlamın son açısı uyumdur. Davranışsal ipuçlarında gösterilen duygunun, konuşmanın içeriğine, ses tonuna, el kol hareketlerine, beden duruşuna uyumu irdelenmelidir (Ekman, 2013: 303-304).

Yalan ipuçlarının kullanım amacı ile tansiyon aletinin kullanım amacı bir açıdan örtüşmektedir. Tansiyon aleti kişinin sadece kan basıncını ölçmektedir. Tansiyon aletinin 15/10 göstermesi, kişinin hasta olduğunu bilgisini bize veremez. Kan basıncının yüksek olmasının nedeni kısa bir süre önce gerçekleştirilen fiziksel bir aktivite veya farklı bir durum olabilir. Kişinin normal kan basıncı ortalama değerden farklı olabilir. Kişinin kan basıncında bir sorun olup olmadığını anlamak için güncel kan basıncını kişinin sağlıklı bir halde, dinlenme anındaki baz kan basıncı ile karşılaştırmak gereklidir. Kişiye hastalık teşhisi koyarken kan basıncı değerleri tek başına yeterli olmayıp ancak destekleyici bir bilgi olarak kullanılmaktadır. Yalan ipuçları da benzer prensip ile çalışır. Fark edilen yalan ipuçları kişinin yalan söylediğine dair kesin bir bilgi vermemektedir. Fark edilen ve yalan ipuçları olarak değerlendirilen davranışlar kişinin kısa bir süre önce yaşamış olduğu stresli bir durumdan veya fiziksel bir rahatsızlıktan kaynaklanıyor olabilir. Kan basıncı örneğinde olduğu gibi kişinin normal, stressiz durumdaki davranışları ile sorgu anındaki davranışları karşılaştırılmalıdır. Ayrıca sorgu anında ortaya çıkan davranış değişikliklerinin kaynağının yalan olduğu farklı kaynakları ile doğrulanmalıdır.

1.1.3. Yalanı Ortaya Çıkarma Başarısı ve Yalan Eğitimi

Bu başlık altında literatürde yer alan yalanı ortaya çıkarma başarısı ile ilgili araştırmalar ve yalanı ortaya çıkarma başarısını arttırmak için önerilen eğitim modelleri incelenmiştir.

1.1.3.1. Yalanı Ortaya Çıkarma Başarısı

Kraut'un (1980) 10 adet araştırmanın sonuçlarını istatistiki olarak yorumladığı analizinde yalanı ortaya çıkarma başarısı % 57 olarak bulunmuştur. 1980 yılından sonra yayımlanan 39 çalışma üzerinde araştırma yapan Vrij (2000), yalanı ortaya çıkarma başarısını % 56,6 olarak belirlemiştir. Bond ve DePaulo (2006), eğitim ve talimat almamış (ortalama insan) kişilerin yalan ve doğruyu tespit etmeleri istenen 206 araştırmadan, toplam 24483 gözlemcinin verilerini sentezledikleri çalışmalarında ortalama insanın yalanı ortaya çıkarma başarısını % 54 olarak belirlemiştir (Bond Jr. ve DePaulo, 2006).

Önceki başlıklarda geçerli olduğu kabul edilmiş yalan ipuçları açıklanmıştır. Ancak kişilerin yalanı ortaya çıkarmak için kullandıkları ipuçları her zaman geçerli ipuçları ile örtüşmemektedir. Çoğu zaman kolluk kuvvetlerindeki kişilerinin bile yanlış ipuçlarını değerlendirdikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Hatta bu kişilerin değerlendirme sırasında bazı durumlarda bu ipuçlarını bile kullanmadıkları belirlenmiştir. Bazı durumlarda kişilerin yalanı ortaya çıkarma sürecinde bilinçsiz olarak kullandıkları ipuçları ile kişilerin doğru/geçerli olduğunu düşündükleri bile uyuşmamaktadır. Bu konuda yapılan bir araştırmada (Zuckerman vd., 1981) geçerli ipuçları ile kişilerin geçerli olduklarını inandıkları ipuçları arasında istatistiksel bir ilişki bulunamamıştır. Kişilerin geçerli olduklarını inandıkları ipuçları ile geçerli ipuçları arasındaki uyumsuzluk, genel olarak düşük seviyede olan yalanı ortaya çıkarmayı açıklayan nedenlerden biridir (Anderson vd., 1999).

Farklı meslekteki kişiler arasındaki yalanı yakalama beceresi bakımından bir fark olup olmadığını araştırmak amacıyla birçok araştırma yapılmıştır.

Aamodt ve Custer'in 108 araştırma ve 16537 kişiden elde edilen verilerin değerlendirdiği meta analizde özgüven, yaş, tecrübe, eğitim ve cinsiyet faktörlerinin yalanı ortaya çıkarma konusunda fark yaratmadığı ve polis, hakim, psikolog gibi yalan konusunda uzman kişiler (% 55,51, N=2685) ile öğrenciler ve yalan konusunda uzman olmayan diğer kişiler (% 54,22, n=11647) arasında da yalanı ortaya çıkarma başarısı açısından anlamlı bir fark olmadığı ifade edilmiştir (Aamodr ve Custer, 2006).

Ekman ve O'Sullivan Amerikan Gizli Servisi, CIA (Central Intelligence Agency), FBI (Federal Bureau of Investigation), Ulusal Güvenlik Ajansı, Uyuşturucu İnfaz Ajansı, Kaliforniya Polis Teşkilatında çalışan görevliler ve hakimler ile psikiyatristler, üniversite öğrencileri ve çalışan yetişkinlerinden oluşan 509 kişilik grubun yalanı ortaya çıkarma başarılarını karşılaştıran bir analiz gerçekleştirmişlerdir. Araştırmada bu kişilere 10 kişinin duygularını yalan veya doğru olarak ifade ettikleri videolar izletilerek, yalan ve doğruyu

ayırmaları istenmiştir. Analiz sonucunda Gizli Servis çalışanlarının başarıları diğer gruplara kıyasla yüksek olarak belirlenmiştir (Ekman ve O'sullivan, 1991).

Ekman ve arkadaşlarının gerçekleştirmiş olduğu diğer bir araştırmada çoğunluğu CIA'de çalışan federal güvenlik görevlileri, şerifler, hakimler, farklı kurumlardan kolluk kuvvetleri ve psikologlardan oluşan 627 kişinin dahil olduğu grupların yalanı ortaya çıkarma başarıları karşılaştırılmıştır. Psikologlar, yalan araştırmalarına özel ilgisi olan klinik psikologlar, yalana araştırmalarına özel ilgisi olmayan klinik psikologlar ve akademisyen psikologlar olarak 3 ayrı alt grupta da incelenmiştir. Araştırma sonucunda yalanı ortaya çıkarma alanında federal güvenlik görevlilerinin % 73, yalan araştırmalarına özel ilgisi olan klinik psikologların % 67,5 ve şeriflerin % 66,7 oranında ortalamanın üzerinde yalanı ortaya çıkarma başarıları tespit edilmiştir (Ekman vd., 1999).

Nation, 2013 yılındaki çalışmasında, Roberts'in 1995 yılında denetçilerin yalanı ortaya çıkarma yetenekleri ve yalanı ortaya çıkarma yargılarının denetim planına etkilerini inceleyen araştırmasına değinmiştir. Araştırmada denetçilerin yalanı ortaya çıkarma başarıları ortalama % 64 olarak belirlenmiştir. Bu oran Bond ve DePaulo'nun 2006 yılında araştırmalarında buldukları % 54'lük orana kıyasla daha yüksek bir orandır (Nation, 2013: 23)

Lee'nin araştırmasında muhasebe sektörüne adım atmak üzere olan 120 MBA öğrencisinin yalanı yakalama başarıları ölçülmüştür. Araştırmada MBA (Master Of Business Administration) öğrencilerine izlettirilen videolardan yalan ve doğru ifadeleri tespit etmeleri istenmiş ve yalanı ortaya çıkarma başarıları % 56 olarak belirlenmiştir (Lee, 2000).

1.1.3.2. Yalan Eğitimi

Yalan eğitimi üzerine çalışmalar incelendiğinde, literatürde yalan eğitiminin yalanı ortaya çıkarma başarıları üzerindeki etkisinin negatif veya önemsiz olduğu ifade eden çalışmalar olduğu kadar, eğitimlerin olumlu etkilerini ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur.

Kassin ve arkadaşlarını REID tekniğinin³ geçerliliğini değerlendirmek üzere iki aşamalı bir deney gerçekleştirmişlerdir. 16 katılımcının dahil olduğu ilk aşamada katılımcıların bazılarının hırsızlık, bilgisayar korsanlığı gibi suçlara karıştıkları, bazılarının ise bu suçlarla bağlantılı ancak suça dahil olmadıkları senaryolar düzenlenmiştir. Katılımcılara sorgulama sırasında suçlu olduklarını itiraf etmek yerine, suçu inkar etmeleri talimatı verilmiştir. İkinci aşamada, bir kısmı sözel ve sözsüz yalan ipuçları eğitimi almış olan 40 gözlemciden, birinci aşamadaki videolardaki suçlu ve suçsuz kişileri tespit etmeleri

³ REID Tekniği: John REID ve ortakları tarafından geliştirilmiş Amerika 65.000'in üzerinde kolluk kuvveti görevlisinin almış olduğu eğitim tekniği

istenmiştir. Araştırma sonucunda REID eğitimi alan grubun, kontrol grubuna göre daha düşük doğruluğa sahip olduğu tespit edilmiştir (Kassin ve Fong, 1999: 499).

Holderness Jr. gerçekleştirdiği çalışmada, DeTurck ve Miller'ın 1990 yılındaki araştırması ile Fiedler ve Walka'nın 1993 yılındaki araştırmalarından yararlanmıştır. Bahsi geçen ilk çalışmada, gözlemcilerin bir kısmını yalan ipuçları hakkında bilgi verilmişken diğer kontrol grubundaki gözlemcileri yalan ipuçları hakkında bilgi verilmemiştir. Araştırma sonunda yalan ipuçları konusunda bilgilendirilen grubun yalanı ortaya çıkarma başarısı kontrol grubuna göre yüksek olarak belirlenmiştir. Bahsi geçen ikinci çalışmada, gözlemcilerin küçük suç ile ilgili raporların doğruluğunu tahmin ettikleri benzer bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada bir grup katılımcıya sözsüz yalan ipuçları konusunda bilgi verilirken, diğer grup katılımcı ile bu bilgi paylaşılmamıştır. Ayrıca bir grup katılımcıya performans geri bildiriminde bulunulmuştur. Araştırma sonucunda sözsüz yalan ipuçları konusunda bilgi verilen ve performans geri bildiriminde bulunulan kişilerin, yalanı ortaya çıkarma başarılarının diğer gruplara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Holderness Jr., 2014).

Hauch ve arkadaşları 30 çalışmayı dahil ettikleri meta analizde, eğitimin yalanı ortaya çıkarma başarısı üzerinde genel olarak düşük ve orta derecede etkili olduğunu sonucuna varmışlardır. Analizdeki 30 araştırmanın sonuçları heterojen bir dağılım sergilemektedir. Araştırmaların iki tanesi istatistiki olarak anlamlı negatif, sekiz tanesi anlamsız negatif, 17 tanesi anlamlı pozitif ve üç tanesi anlamsız olumsuz olarak belirlenmiştir. (Hauch vd., 2014).

Frank ve Feeley yalanı yakalama eğitimleri üzerine yapmış oldukları meta analizde, yalan eğitimi almış 1072 kişi ile yalan eğitimi almamış 1161 kişinin dahil olduğu 20 çalışmada kullanılmış olan yalanı yakalama eğitimlerini altı kritere (katılımcıların profesyonel yaşamları ile alakalı bir senaryo, yalan söyleyen kişinin kazanç veya zararın yüksekliği, eğitim kalitesi, Öntest ve Sontest, gerçek hayata genellenebilme, zaman içinde etkisinin azalmaması) göre değerlendirmiştir. Yapılan meta analiz sonucunda eğitimler, kriterlere uygunluk alanında başarılı bulunmamıştır. Bazı araştırmalarda, gözlemcilerin profesyonel yaşamları ile eğitimde kullanılan senaryoların ilgisiz olduğu görülmüştür. Araştırmaların çoğunluğunda uygun eğitim tekniklerinin (eğitim süresi, ipuçları) kullanılmadığı ve gerçek hayata genellenebilme, zaman içinde etkisinin azalmaması kriterlerinin ölçülmediği belirlenmiştir. Bunlara rağmen araştırmaların çoğunda zayıf eğitim etkileri gözlemlenmiştir (Frank ve Feeley, 2003) .

Driskell (2012) yalanı yakalama eğitimlerinin başarısının ölçülmesi ve yalanı yakalama eğitimlerinin başarısını sağlayan koşulların belirlenmesi amacıyla gerçekleştirdiği

meta analizde, 16 araştırmadan elde ettiği veriler ile 2847 kişinin dahil olduğu yalanı yakalama eğitimlerini değerlendirmiştir. Yalanı yakalama eğitimleri; eğitim türü, eğitim içeriği, yalan söyleyenin motivasyonu (yalan söyleyen kişinin potansiyel kazancının veya zararının yüksekliği), eğitilen kişinin tecrübesi, yalanın türü, eğitimin uzunluğu kriterlerine göre değerlendirilmiştir. Çalışmada geçen bu kriterlerin detayları şu şekildedir;

Eğitim Türü: Literatürde kapsamlı bir eğitim programının uygun, yeterli bilgi aktarımı, bilgiyi uygulamaya yansıtacak pratik ve geri bildirim bileşenlerinden oluştuğu ifade edilmiştir. Araştırma sonucunda üç bileşenin birlikte kullanıldığı eğitimler (0,59) ile sadece geri bildirimin kullanıldığı eğitimlerin (0,57), sadece bilgi aktarımının kullanıldığı eğitimlere (0,28) göre daha başarılı oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Eğitimin İçeriği: Yalanı ortaya çıkarma eğitimin başarı olabilmesi için, yalan söyleyen kişiler ile doğru söyleyen kişileri ayırt etmeye yarayan güvenilir, gerçek hayata uygun ipuçlarının eğitimde kullanılması gereklidir. Driskell, Tablo 1.1.'de gösterilmiş olan 24 yalan ipucundan en az üç tanesini kullanmış olan araştırmaları dahil ederek gerçekleştirdiği meta analizde, eğitim içeriğinin eğitim kalitesine etkisi incelenmiştir. Analiz sonuçları; yerinde duramamak, mantıksal yapıdaki bozulmalar, tutarsızlık ve kararsızlık, kelime ve cümle tekrarındaki artış ipuçlarının dahil olduğu eğitimlerin bu ipuçlarının dahil olmadığı eğitimlere göre istatistiki olarak daha başarılı olduğunu göstermektedir.

Yalan Söyleyenin Motivasyonu: Literatürde yalan söyleme konusunda motive olmuş kişilerin, potansiyel kazanç ve zarar üzerine düşünceleri sonucunda artan gerginlik düzeyleri nedeniyle daha fazla yalan ipuçları sergiledikleri ifade edilmiştir. Analizde yalan söylemeleri hususunda motive edilen grup ile motive edilmeyen grup arasında anlamlı bir farka rastlanmamıştır.

Eğitilen Kişinin Tecrübesi: Literatürde kişinin tecrübesinin yalanı ortaya çıkarmaya etkisi hakkında iki ayrı görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre, eğitime katılan tecrübeli kişiler geçmiş bilgileri sayesinde eğitimden daha fazla yarar sağlayacaktır. Diğer görüşe göre ise bu kişiler yalan ipuçları hakkında önyargıları yüzünden eğitimden fayda sağlayamayacaklardır. Analiz sonucunda tecrübesiz kişilere verilen eğitimin tecrübeli kişilere verilen eğitimlere göre daha yüksek başarı artışı sağladığı belirlenmiştir.

Yalanın Türü: Araştırmalarda yalanlar, kanun ihlali hakkında yalanlar ve hisler/fikirler hakkında yalanlar olmak üzere iki grupta toplanmıştır. DePaulo (2003) kişilerin kanun ihlali ile ilgili yalanlarda, diğer gruptaki yalanlara kıyasla daha güçlü yalan ipuçları sergiledikleri belirtilmiştir. Analiz sonucunda hisler/fikirler hakkında yalanların dahil olduğu eğitimler,

kanun ihlali hakkında yalanların dahil olduğu eğitimlere göre daha başarılı olarak sınıflandırılmıştır.

Eğitim Uzunluğu: Meta analiz kapsamındaki bazı araştırmalarda eğitim süresi 15 dakika veya daha az iken, bazı araştırmalarda eğitim birkaç saatlik daha uzun seanslar halinde yapılmıştır. Genel olarak, eğitim süresindeki artışın, eğitimin etkinliğini artırması beklenirken, gereğinden fazla süren eğitim, kişilerin sıkılmasına ve eğitimin etkisinin azalmasına neden olabilir. Frank ve Feeley (2003) efektif bir yalanı ortaya çıkarma eğitiminin bir saatten uzun olması gerektiğini ifade etmiştir. Analiz sonucunda eğitim süresi ile eğitimin başarısı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Driskell, 2012: 715-717).

Çalışmamızın üçüncü bölümünde yer alan araştırma detayları, bu bölümde yer alan literatür sonuçları değerlendirilerek oluşturulmuştur.

Yalanı ortaya çıkarma konusunda yalan ipuçlarının yanı sıra, teknoloji temelli farklı uygulamalar da yapılmaktadır. Yalan ipuçları gibi teknoloji temelli uygulamalar da tıpkı diğer yöntemler gibi her yalanı % 100 doğruluk ile ortaya çıkartma garantisi vermemektedir. Kesinlik olmamasına rağmen uygulamada kullanılmaktadırlar. Bu uygulamalar ülkemizde 26/04/2014 tarih ve 28983 nolu Resmi Gazete ile yayımlanan Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile mevzuata aşağıdaki madde ile dahil olmuştur:

“MİT’te (Milli İstihbarat Teşkilatı) görev alan veya alacak kişilerin güvenilirliklerini ve uygunluklarını belirlemek için yalan makinası uygulaması dâhil test teknik ve yöntemlerini kullanabilir.”

Poligraf olarak da adlandırılan yalan makinesi bir dizi farklı fizyolojik tepkiyi birlikte ölçmektedir. Yalan söyleyen kişinin normal (baz) haline göre suçluluk, korku gibi duygular nedeniyle daha fazla uyarılmış olduğu varsayımı ile fizyolojik etkinlikteki değişiklikleri ölçümlenmektedir. Poligraf aslında yalanı ortaya çıkaran bir aygıt değil bir uyarılma ölçerdir (Canter, 2011: 317). Makine kişideki solunum hızı, kalp atış hızını, kan basıncını, terlemeyi ve kıpırdanma derecesini ölçmektedir.

Yalanı ortaya çıkarma amacı ile doğrudan beyinin araştırılması; elektroensefalografi (EEG) ve fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) teknikleri ile gerçekleştirilmektedir. EEG ile yalan söyleme anında beyin elektriksel aktive değişimi gözlemlenirken, (Ergen ve Ülman, 2012: 152-153)fMRI ile beyindeki kan akım hızı ve kandaki oksijen yoğunluğu bilgileri incelemektedir.

Çalışmamız kapsamında yalanı ortaya çıkarılmasında teknoloji temelli yaklaşımlar, konunun özünden uzaklaşmamak amacı ile detaylandırılmamıştır.

1.2. Muhasebe Hileleri Kavramı

Hilenin çok çeşitli tanımları mevcuttur. Türk Dil Kurumu'nda hile birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, dolap, oyun, ayak oyunu, alavere dalavere, entrika olarak açıklanmıştır.

Hile tanımları ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, temelinde kişisel kazanç sağlamak veya başka bir kişiye zarar vermek adına yapılan aldatma faaliyetidir (Fraud Risk Management: A Guide to Good Practise, 2008: 7).

Singleton ve Singleton (2006: 40) hileyi içinde sürpriz, kurnazlık, adil olmayan davranışlar ile başka bir kişiyi kandırmak anlamına gelen bir suç olarak tanımlarken, hilenin beceri ve yaratıcılık gerektiren bir kavram olduğunu vurgulamaktadır.

Bozkurt (2009: 60) hilenin kasıtlı olarak yapılan, gerçeklere, dürüstlüğe ve eşitliğe karşı aldatma, yalan söyleme ve dolandırma faaliyeti olduğunu ifade ederken muhasebe hilelerinin bir çalışanın içinde bulunduğu işletmenin kaynaklarını ve varlıklarını uygun olmayan bir şekilde kullanarak haksız kazanç sağlaması şeklinde oluşabileceğini belirtmiştir.

Sermaye Piyasası Kurulu'nda hile ve usulsüzlük, işletme yöneticilerinin, işletme çalışanlarının veya üçüncü şahısların bilinçli olarak adil veya yasal olmayan bir menfaat sağlamak amacıyla aldatma içeren davranışlarda bulunmaları olarak açıklanmıştır.

Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından yayımlanan Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Bağımsız Denetçinin Hileye İlişkin Sorumlulukları isimli Bağımsız Denetim Standardında (BDS) 240'ta, hilenin üst yönetimden sorumlu olan kişiler, çalışanlar veya üçüncü kişiler tarafından haksız veya yasalara aykırı kazanç sağlama amacıyla yaptıkları kasıtlı aldatma eylemleri olduğu ifade edilmiştir (*Bağımsız Denetim Standardı 240*, 2013: 9).

Kişilerin neden hile yaptığı sorusuna cevap getiren en temel yaklaşım hile üçgenidir. Beyaz Yakalı Suçları terimini literatüre kazandıran Edwin Sutherland hile üçgeni kavramının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Sutherland beyaz yakalı suçunu, güvenin ihlali olarak nitelendirmiş ve bu suçu işleyen kişilerin yüksek güç ve statü sahibi olduklarını belirterek, beyaz yakalı suçlarının adi suçlardan farklılığını ifade etmiştir (Albrecht, C. O., 2008: 37). Sutherland tarafından oluşturulan Farklılıkların Birleşmesi Teorisi, mesleki suçların sebeplerini açıklamaya çalışmaktadır. Teoride aşağıdaki saptamalar yapılmıştır:

- Suç işleme güdüsü biyolojik kalıtım ile geçmemektedir, suç öğrenilmektedir.
- Suç işleme eyleminin öğrenilmesi, özellikle gruplar içinde gerçekleşmektedir.
- Kişinin etrafında kanunları ihlal edebileceğinin telkin edildiği ortamların varlığı, kişinin suç işleme ihtimalini artırır (Bozkurt, 2009: 104-105) .

Hile üçgeninin üç köşesi Sutherland'ın öğrencisi olan Donald Cressey tarafından 1953 yılında yayımlandığı “Diğer Kişilerin Parası” isimli kitapla literatüre kazandırılmıştır. Zimmete para geçirme suçu nedeniyle hapiste bulunan 133 mahkum ile ortalama 15'er saat süren görüşmelerin sonucunda Cressey, zimmete para geçirme suçunda üç temel öğenin bir arada olduğunu ifade etmiştir. Bu öğeler; paylaşılabilen finansal problemler, güvene ihanet edecek fırsat ve suçu haklı gösterme olarak özetlenebilir (Albrecht vd., 2008: 37-38).

Hile üçgeni terimi Albrecht, Romney, Cherrington, Pain ve Roe tarafından 1981 yılında literatüre dahil edilmiştir. Yaptıkları araştırma sonucunda Cressey'in üç faktörünün geçerliliğini onaylamış ve bu faktörleri özetlemek için Şekil 1.2'de gösterilen hile üçgeni terimini kullanmışlardır. Araştırmada hile üçgenindeki faktörlerin birbirlerinden etkilendiklerini, bir faktörün baskın olduğu durumlarda, diğer faktörlerin daha az baskın olsa bile hilenin gerçekleşebileceğini ortaya çıkartmışlardır. Ayrıca baskının ve fırsatın gerçek olma zorunluluğu olmadığı, algılanan baskı ve algılanan fırsatın hile yapmak için yeterli olduğunu belirtmişlerdir (Albrecht vd., 2008: 38).

Şekil 1.2 Hile Üçgeni

2002 yılında AICPA (American Institute of Certified Public) tarafından hile üçgeni ismi kullanılmadan üç faktörün SAS (Statements on Auditing) 99'a dahil edilmesi hile üçgeninin bilinirliği artmıştır. SAS 99'da hilenin gerçekleşmesi için üç koşulun bir arada olması gerekliliği açıklanmıştır. İlk olarak, yöneticilerin veya diğer çalışanların baskı altında olmaları veya hile yapmaya teşvik edici bir durumun olması, ikinci olarak kontrol eksikliği, etkin olmayan kontroller ve kontrolleri aşma yeteneği gibi hile yapmaya imkân veren fırsatların olması, üçüncü olarak hilekarların hileyi rasyonelleştirebilme yetenekleri belirtilmiştir ("Statement on Auditing Standards No.99: Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit," 2002: 1722).

BDS 240'ın Açıklayıcı Hükümler kısmında hile üçgeni tanımı kullanılmasa da hilenin ayırt edici özellikleri başlığı altında hile üçgenini bileşenleri açıklanmıştır. Buna göre;

Algılanan Baskı / Motivasyon: Baskı genel olarak üç alt kategoride incelenmektedir. Bunlar; abartılı kişisel finansal ihtiyaç kaynaklı, şirket yararına yönetim kaynaklı ve dışsal kaynaklı olarak özetlenmiştir. Bahsi geçen kaynaklar dışında başka baskı unsurları da bulunmaktadır (Mackevicius ve Giriunas, 2013: 152). Algılanan baskı / motivasyon, hilekarın hayatında strese neden olan kaynak bulma ihtiyacı olarak tanımlanabilir. Baskı, kumar ve uyuşturucu alışkanlığı gibi finansal ihtiyaç oluşturan etkenler ile oluşabilmektedir. Firmanın hisse değerini yükseltme, satışa/kara bağlı ikramiye alma gibi etkenler hilekarların motivasyon kaynakları olarak ortaya çıkmaktadır. Bazı durumlarda açgözlülük varlıklı insanların hile yapmalarına neden olmaktadır (Singleton vd., 2006: 10). BDS 240'ta bu madde hile yapmaya yönelik teşvik ve baskı olarak isimlendirilmiştir (*Bağımsız Denetim Standardı 240*, 2013: 17).

Algılanan Fırsat: Hilekarların hile yapabilmeleri için fırsata ve bilgiye sahip olmaları gerekmektedir. Bu fırsata neden olan en önemli etken işletmenin iç kontrol sisteminin olmaması veya etkin olarak işlememesidir (Singleton vd., 2006: 11). Kişinin motivasyonu olsa da, görevler ayrılığının güçlü bir şekilde uygulandığı, etkin iç kontrol sisteminin olduğu ve düzenli denetimlerin uygulandığı durumlarda hile yapması mümkün değildir (Mackevicius ve Giriunas, 2013: 152-153). BDS 240'ta bu madde hile için algılanan fırsat olarak isimlendirilmiştir ve kişinin iç kontrolü ihlal edebileceği durumunda ortaya çıkabileceği ifade edilmiştir (*Bağımsız Denetim Standardı 240*, 2013: 17).

Haklı Gösterme: Beyaz yakalı suçlarını işleyenler, işledikleri suçu haklı gösterme eğilimindedir. Hilekarlar işletmeden çaldıkları parayı “geri verme niyeti ile ödünç aldıkları” düşüncesine kendilerini inandırabilirler. Diğer taraftan hak ettiği zammı alamadığını düşünen bir çalışan, şirketinden para çalmasının hakkı olduğuna inanabilir. Bazı durumlarda ise hilekarlar işletmeden çaldıkları stokları ihtiyacı olanlara dağıttığını, kendi faydasına kullanmadığını ifade ederek aslında hayır işlediğini düşünmektedirler (Singleton vd., 2006: 10) BDS 240'ta haklı gösterme, eylemin bir ölçüde rasyonelleştirilmesi olarak isimlendirilmiştir. Bilerek ve isteyerek hile eylemi gerçekleştirmelerine neden olan etik değerlere sahip kişilerin dışında, yeterince baskı oluşturan ortamlarda dürüst kişilerin bile hile yapabilecekleri belirtilmiştir (*Bağımsız Denetim Standardı 240*, 2013: 17).

Hilenin doğasını açıklamak için hile üçgenin dışında birçok model geliştirilmiştir. Tablo 1.2'de görüldüğü üzere modellerin çoğunda baskı/motivasyon, fırsat ve haklı gösterme unsurlarının türevleri ele alınmıştır.

Tablo 1.2 Hile Modelleri Kronolojisi

No.	Model (Yıl)	Modelin Kısa Açıklaması
1	Hile Ölçeği (I) (1984)	Albrecht, Howe and Romney (1984) hile ölçeğini hile üçgenin baskı ve fırsat unsurları baz alarak geliştirmişlerdir. Hile üçgenindeki haklı gösterme unsuru yerine ise kişisel doğruluk unsuru kullanmışlardır.
2	Hile Küpü (1990)	Bu kavramın temelinde, bilgisayar suçlarını kapsayan üç boyutlu (ilişki, tecrübe, motivasyon) bir ideoloji bulunmaktadır.
3	Hile Karosu (2004)	Hile üçgenindeki baskı, fırsat ve haklı gösterme unsurlarına ek olarak yazarlar hile üçgenini dörtgene dönüştüren dördüncü unsuru önermişlerdir. Dördüncü unsur olarak kişinin hile yapabilecek beceri ve yetenekleri sahip olması olarak açıklanan yetkinlik unsuru kullanmışlardır.
4	Fishbein ve Ajzen'in Planlanmış Davranış Teorisi (TPB) (2005)	TPB dört boyuttan oluşmaktadır; (hileye yönelik) tutum, kişisel norm (algılanan sosyal baskı), algılanan davranış kontrolü ve davranışa yönelik amaç. TPB bir hile modeli değildir, planlanmış, kasıtlı yapılan eylemleri açıklamaktadır. Hilenin de planlanmış ve kasıtlı bir yapılan eylem olması nedeniyle hile ile araştırmalarda TPB'den yararlanılmaktadır.
5	Hile Karesi (I) (2007)	Hile karesi modelinde baskı, fırsat, yetkinlik ve haklı gösterme unsurları önerilmiştir.
6	Beyaz Yakalı Suçların ABC'si (2008)	ABC: A- Çürük Elma (the Bad Apple): Hile yapanların kişilik özellikleri ;B- Çürük Sepet (the Bad Bushel): Hileye yönelik grup dinamikleri ; C- Çürük Ekin (the Bad Crop): Hileye izin veren kültürel/sosyal faktörler
7	Hile Beşgeni (I) (2009)	Hile beşgeni; baskı, fırsat, haklı gösterme, yetkinlik ve kibir unsurlarından oluşmaktadır. Vicdan eksiliği veya kibir; kişinin kurumsal politika ve prosedürlerinin kendisi için geçerli olmadığına inanması, kendini üstün görmesi, ağgözlü bir davranış sergilemesi olarak tanımlanabilir.
8	Hile Karesi (II) (2010)	Hile üçgenine, toplumsal etkiler kavramı eklenmiştir.
9	Hile Beşgeni (II) (2010)	Hile üçgenine, kişisel ağgözlülük ve çalışan haklarından mahrum bırakılma unsurları eklenmiştir.
10	Hileli İşlem Üçgeni (2012)	Hileli İşlem Üçgeni; Hilekarların hile yaparken uygulaması gereken üç adımı açıklamaktadır. Bunlar; gizleme, dönüştürme, hırsızlıktır.
11	M-I-C-E (2012)	Modelin ismi; para (money), ideoloji (ideology), baskı (coercion) ve ego (Ego veya entitlement) kelimelerinin ilk harflerinden oluşmaktadır. Modelde, paylaşılamayan finansal baskı unsurlarını derinlemesine incelenmiştir.
12	Hile Karosu (II) (2012)	Modelde; iki hilekar tipi açıklanmıştır: Avcı hilekarlar ve zaruri hilekarlar. Avcı hilekarın baskı ve haklı gösterme yerine; kibir ve suçlu düşünce tavırları incelenmiştir.
13	Hile Ölçeği (II) (2013)	Modelde dört unsur ele alınmıştır. Motivasyon, şartlar, olasılıklar, haklı gösterme.
14	Hile ile İlgili Denetçi Modeli (2013)	Bu modelde hile üçgenine ek olarak hile öncesi ve hile sonrası durumlar da dahil edilmiştir. Hile işlemi, hileyi gizleme işlemi ve hilekarın dönüştürme işlemleri vurgulanmıştır.
15	Hile Üçgeni ve Suç Üçgeninin Ortak Yaşamı (2015)	Suç üçgeni hile üçgenini tamamlayıcısı olarak ele alınmaktadır. Hile üçgeninde mikro düzeyde hile eylemine odaklanırken suç üçgeninde makro bir bakış açısı ile değerlendirme yapılmaktadır.
16	Eğilim Temelli Hile Modeli (2016)	İnsan davranışlarına ilişkin eksiksiz bir modelin birbirini etkileyen iki unsur içermesi gerekmektedir. Bunlar; organizma(ajan) ve çevredir(bağlam). Modele göre finansal hileler, kişinin arzularını tatmin etmek için bir araçtır. İnsanlar etik olmayan, kasıtlı davranışlar ile hile yaparlar. Modelde kişinin karakteri ve etik olmayan davranışları teşvik eden uyaranlar içeren şartlar önem arz etmektedir.

Kaynak: Vassiljev ve Alver, 2016: 478

1.2.1. Muhasebe Hilelerinin Türleri

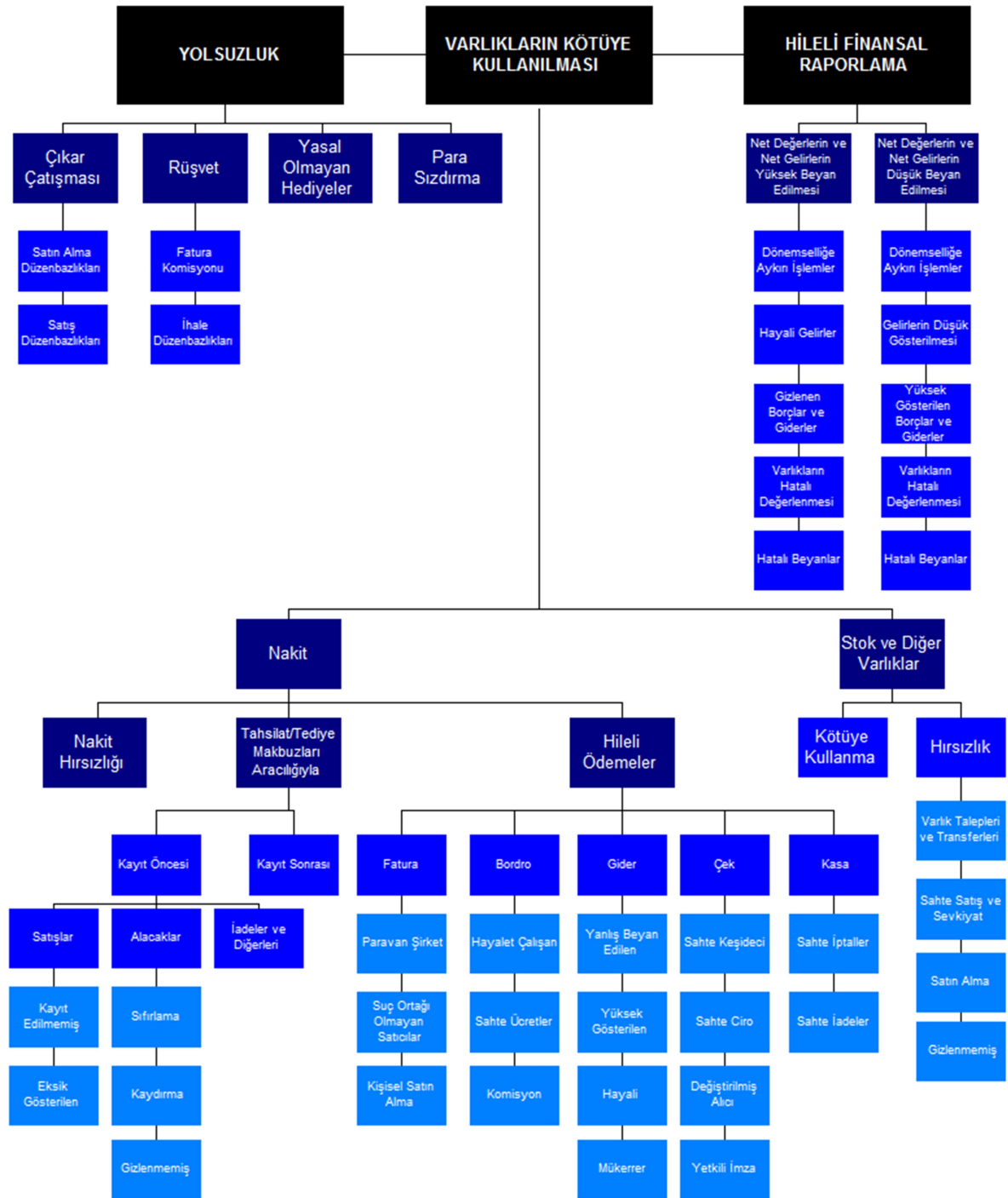
Muhasebe hilelerinin sınıflandırılması ile ilgili literatürde farklı sınıflandırmalar yer almaktadır. Tablo 1.3'te Singleton ve Singleton'un üç ayrı kaynaktan derlediği hile sınıflandırmaları bulunmaktadır.

Tablo 1.3 Hile Sınıflandırması

Kaynak	Hile Sınıflandırması
Bologna ve Lindquist/	İşletme içi kaynaklı işletme aleyhine hileler İşletme dışı kaynaklı işletme aleyhine hileler İşletme lehine hileler
KPMG	Çalışan hileleri Müşteri hileleri Satıcı hileleri Bilgisayar suçları Suistimal Tıbbi/sigorta hileleri Finansal raporlama hileleri
Steve Albrecht	Çalışan hileleri Yönetim hileleri Yatırım hileleri Satıcı hileleri Müşteri hileleri Diğer hileler

Kaynak: Singleton vd., 2006: 29

Hileye ilişkin farklı sınıflandırmalar olmakla beraber literatürde en çok kabul gören sınıflandırma ACFE (Sertifikalı Hile Denetçileri Birliği) tarafından oluşturulan Hile Ağacı'dır. İlki 1996'da yayımlanan ACFE raporundaki Hile Ağacı yıllar içinde küçük değişikliklere uğrayarak son haline ulaşmıştır. Güncel sınıflandırma Şekil 1.3'teki gibidir. ACFE'nin sınıflandırmasına göre ile üç ana başlık altında incelenmektedir; varlıkların kötüye kullanılması, yolsuzluk ve hileli finansal raporlama (*Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse 2016 Global Fraud Study*, 2016: 10-11).

Şekil 1.3 Hile Ağacı

Kaynak: ACFE, 2016: 10-11

Varlıkların Kötüye Kullanılması: Çalışanın işletme varlıklarını çalması veya kendi yararı doğrultusunda haksız bir şekilde kullanması olarak tanımlanmaktadır (Bozkurt, 2009: 69). Bu kategorideki hileler, nakit ve nakit dışı olarak iki bölümde incelenmektedir. Nakit hırsızlıklarına örnek olarak, kasadaki nakitin çalınması, nakitin kasaya girmeden önce

çalınması, gerçek olmayan gider üretip şirket naktinin çalınması verilebilir. Nakit dışı hileler ise şirket demirbaşlarını kişisel işler için haksız olarak kullanılması, stokların hırsızlık yolu ile şirketten çekilmesi olarak sıralanabilir.

Yolsuzluk: Çalışanın işletme faaliyetlerindeki gücünü haksız bir şekilde kendisine veya şirketi dışında bir başkasına fayda sağlayacak şekilde kullanması olarak tanımlanmaktadır (Bozkurt, 2009: 69). Huther ve Shah (2000) tarafından yazılmış olan Dünya Bankası tarafından kabul edilen tanıma göre yolsuzluk; özel ve kamu kaynaklarını suiistimal ederek kişisel kazanç elde etmek anlamına gelmektedir (Iyer ve Samociuk, 2006: 3). Satın alma hileleri, rüşvet, yasal olmayan hediyeler başlıca yolsuzluk çeşitleridir.

Hileli Finansal Raporlama: ACFE tarafından hileli finansal raporlama; kasıtlı ve planlı bir şekilde mali verileri olduğundan farklı göstermek veya karar alıcılar için önem taşıyan bilgileri finansal tablolara dahil etmeyerek finansal tabloları kullanacak kişileri yanlış yönlendirmek olarak tanımlanmıştır. Hileli Finansal Raporlama ile Yönetim Hileleri kavramları yönetimin finansal tabloların hazırlanmasından sorumlu olması nedeniyle birbirleri yerine kullanılabilir (Rezaee ve Riley, 2010: 5). Firma değerini olduğundan yüksek gösterme ve düşük gösterme şeklinde gerçekleştirilebilir. Yaratıcı muhasebe, bilanço makyajlama gibi kavramlar hileli finansal raporlama araçları arasında yer almaktadır.

1.2.2. Muhasebe Hilelerinin Özet Tarihçesi, Finansal ve Finansal Olmayan Etkileri

Finansal suç ve hile, muhtemelen ticaretin başlangıcından bu yana var olmaktadır.

M.Ö. 1800 yıllarına kadar uzanan Hammurabi Kanunlarında hilenin ve suiistimalin önlenme çabaları yer almaktadır. Hayvan otlatmakla görevli olan çobanların hile yapmak suretiyle “işvereni” zarara uğratmaları halinde uygulanacak cezalar Hammurabi Kanunlarında açıkça belirtilmiştir (Golden vd., 2006: 4)

Dorminey vd. (2012) hile teorisini inceledikleri çalışmalarında Woodward vd.’nin 2003 yılında basılan kitabını kaynak göstererek, güvenilir satıcıları belirlemek için ilkel biyometrik ölçütlerin kullandığını belirtilerek, bin yıllar önce bile güvenilmeyen satıcılar olduğu sonucuna varıldığını ifade etmişlerdir (Dorminey vd.: 556).

Dorminey vd. (2012) hile teorisini inceledikleri çalışmalarında Keay (1992) ve Robins (2007) çalışmalarını referans göstererek halka açık şirketlerde ortaya çıkartılan ilk mali tablolar hilesinin 15. yüzyıl sonlarında British East India adlı şirkette yapıldığını ifade etmişlerdir. Adam Smith’in 1776’da yayımlanan Wealth of Nations adlı kitabında hile ve kötüye kullanım nedeniyle hisse değerlerinin düşmesine değindiğini belirtmişlerdir (Dorminey vd.: 556).

Yakın tarihte birçok muhasebe skandalı gerçekleşmiş ve milyonlarca dolar kayıba neden olmuştur. Bahsi geçen skandallar önceki bölümdeki açıklanmış olan hile türlerinden hileli finansal raporlama kapsamında olup sonraki bölümde açıklanacağı üzere diğer hile türlerine daha yüksek etkileri olmuştur. Bu skandallardan en çok tartışılmış olanlarından biri de Enron olayıdır.

Ekim 2001’de ABD’nin Texas eyaletinde kurulmuş olan dünyanın en büyük şirketlerinden biri olan Enron, vergi sonrası karını 544 Milyon USD olarak açıklamıştır. Kasım 2001’de 1997-2000 yılları arasındaki finansal tablolarında düzeltme yaparak, geçmiş yıl gelirlerini 508 Milyon USD azaltmıştır. 2000 yılının ortalarında 90 USD seviyelerine ulaşmış olan hisse değeri, 2001 yılının sonunda 1 USD’nin altına düşmüştür. Enron’un hisse senetlerinin birçok yatırımcı ve emeklilik fonu şirketleri tarafından satın alınmış olması bu iflasın etkilerinin daha da çok hissedilmesine neden olmuştur (Benston ve Hartgraves, 2002: 105-106). İflasta uygulanan muhasebe hileleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Enron tarafından kurulmuş ve yönetilen küçük işletmelerin bilgilerini genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine aykırı olarak finansal tablolarda göstermeyerek zararı ve borçları gizlemek,
- Tahakkuk esasına aykırı olarak gelecek dönemlerde gerçekleşmesi beklenen gelirlerin gerçekleşmiş gibi finansal tablolarda göstermek,
- Yatırımların “gerçek” değere uygun olarak değerlendirmek (Sarioğlu, 2002: 50-52).

Enron skandalının ardından ABD’de yaşanan ikinci büyük muhasebe skandalı, ABD’deki en büyük ikinci telekomünikasyon şirketi olan WorldCom skandalıdır. WorldCom’un gelirlerindeki azalma ile giderlerindeki yükselmeye bağlı olarak şirketin hisse değeri düşmeye başlaması şirket yönetiminin hileye başvurmasına neden olmuştur. Yönetim, finansal tablolarda maliyetleri olduğundan düşük göstererek bütçe hedeflerine ulaşmak amacıyla; giderleri aktifleştirmek, şirket birleşmesi sonrasında edinilen sabit kıymetlerin amortisman süresi olduğundan uzun göstererek giderleri ötelemek gibi muhasebe hilelerine başvurarak karını kağıt üzerinde 3.8 milyar USD daha fazla göstermiştir (Kuhn ve Sutton, 2006: 63-64).

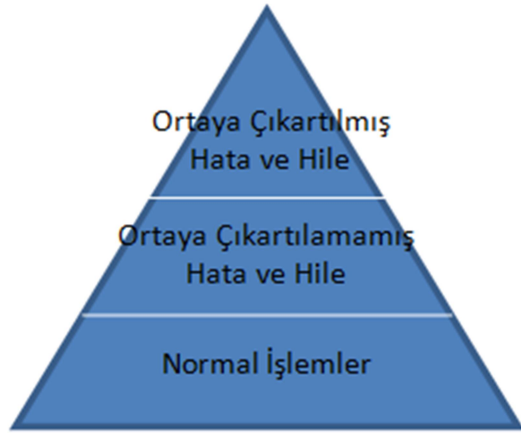
İmar Bankası skandalı ise ülkemizde meydana gelmiş, en çok tartışılan, muhasebe hilelerini de içeren skandallardan biridir. Uzan Grubu tarafından 1984 yılında Doğu Grubu’ndan satın alınan İmar Bankası, kredilerinin neredeyse tamamına yakını Uzan Grubu’na kullandırması, gelir-gider dengesinin bozulması, karlılığın düşmesi, likidite sıkışıklığının artması gibi sebeplerle 1994 yılında TMSF (Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu)

tarafından yakın izleme kapsamına alınmıştır. Bankacılık işlemleri yapma yetkisinin 2003 yılında kaldırılması neticesinde TMSF yetkililerinin taleplerine rağmen bilgi işlem sistemi çalışır duruma getirilmemiş ve geçmiş bankacılık işlemlerine ilişkin bilgileri içeren saklama kartuşları teslim edilmemiştir. Aynı dönemde banka yöneticileri, saklamakla sorumlu oldukları belgeleri ve yasal defterleri büyük ölçüde yok etmişlerdir. BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu) tarafından başlatılan yerinde denetimde banka yasal defterlerinde görülen ve mali tablolarda beyan edilen tutarların ötesinde halktan mevduat toplandığı ve mevduatlardan kesilen vergilerin devlete ödenmediği tespit edilmiştir. Uzan Grubuna yapılan kredi kullandırımını gizlemek amacıyla yasal defter ve mali tablolarda hile yapılmıştır. Bankadan Uzan Grubu'na yapılan kaynak aktarımının bir bölümü Uzan Grubu'na dahil şirketlerin yasal defter ve mali tablolarında hiç gösterilmemiş, bir bölümü ise Off-Shore kredisi olarak kayıtlara alınmıştır. İmar Bankası çalışanları, kaynak aktarımını gizlemek amacı ile bazı muhasebe kayıtlarını silmek, fiktif nitelikli muhasebe kayıtları oluşturmak vasıtasıyla yasal defter ve mali tabloları gerçeğe aykırı olarak düzenlemişlerdir (Raf Temizliği İmar Bankası, 2009: 175-177)

Doğası gereği, hilenin gerçek finansal etkilerini kesin olarak belirlemenin imkansız olmasına rağmen, hilenin finansal etkilerini belirlemek amacıyla birçok araştırma gerçekleştirilmiştir.

Tespit edilememiş, rapor edilmemiş hilelerin varlığı ve tespit edilmiş olan hilelerin işletmelere finansal etkilerinin hatalı hesaplanmış olma ihtimalleri nedeni ile hilenin direkt ve dolaylı etkilerinin maliyeti tam olarak belirlenememektedir (Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse 2016 Global Fraud Study, 2016: 8). Şekil 1.4'te görüldüğü gibi hileli işlemlerin tamamı denetçiler tarafından ortaya çıkartılamamaktadır. Genel olarak firmalar tarafından gerçekleştirilen işlemlerin büyük kısmında hata ve hileye rastlanmamaktadır. Ancak bir kısım hile ortaya çıkartılabilirken, ortaya çıkartılamayan hilenin boyutu bilinmemektedir (Button vd., 2011: 67). Problemin boyutunun kesin olmasa da tahmin edilmesi amacıyla araştırmalar yapılması, işletmelerin hile risklerini ölçmeleri ve yönetimin hile önleme programlarına kaynak ayırmaya karar vermesini sağlaması nedeniyle önemlidir. ACFE'nin 2 yılda bir gerçekleştirdiği araştırmada, CFE'lerden alınan bilgiler ışığında firmaların hile nedeniyle finansal kayıplarının firma gelirlerinin % 5'ine denk geldiği tahmin edilmiştir (Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse 2016 Global Fraud Study, 2016: 8). Button, Gee ve Brooks (2012); yürüttükleri araştırmada firmaların hata ve hile nedeniyle finansal kayıplarının firma gelirlerinin % 9 ve daha fazlasına denk gelebileceğini ifade etmişlerdir (Button vd.: 65). ACFE tarafından tahmin edilen oranı

Türkiye'nin 3.104.907.000.000 TL tutarlı 2017 gayri safi yurtiçi hasılasına uyguladığımızda, Türkiye'de hile nedeniyle 2017 yılında 155.245.350.000 TL'nin kayıp edildiği tahmin edilebilir.

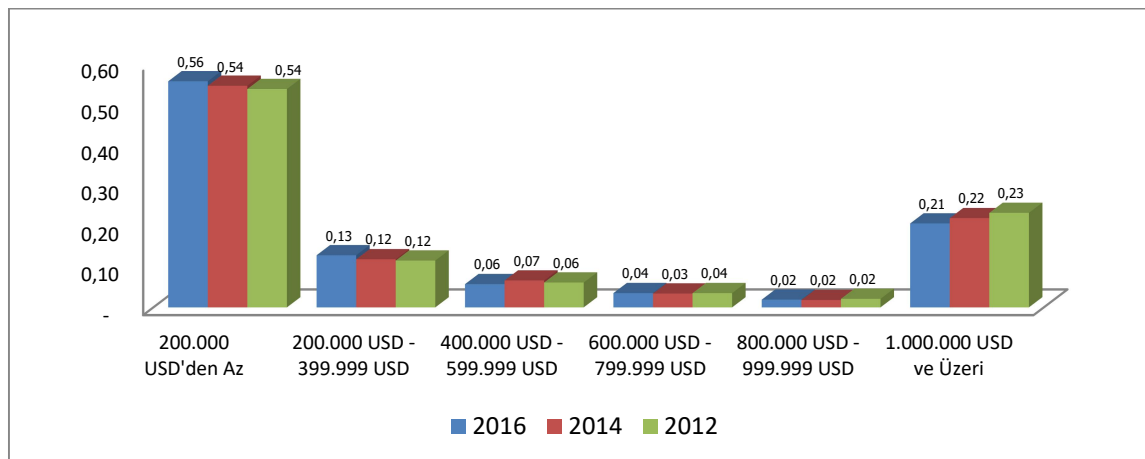

Şekil 1.4 Hile ve Hata Piramidi

Kaynak: Button vd., 2011: 67

ACFE 2016 Raporunda Ocak 2014 – Ekim 2015 dönemleri arasında meydana gelmiş 2410 hile vakasında 6.3 milyar USD'yi aşan kayıp rapor edilmiştir. Bu tutar, firmaların sadece direkt finansal zararlarını belirtmektedir. İtibar kaybı, hissedarlar arası iletişimin zarar görmesi (*Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse 2016 Global Fraud Study*, 2016: 8), çalışanlardaki moral kaybı (Iyer ve Samociuk, 2006: 5), hileyi teşvik eden hile yapmayı kolaylaştıran kültürel bir erozyon ve çürüme atmosferi gibi dolaylı zararlar (Kandemir ve Kandemir, 2012a: 19) hesaba katılmamıştır. Ayrıca hile nedeni ile hatalı olan finansal tablolara güvenerek işlem yapan üçüncü kişilerin potansiyel zararları da dikkate alınmamıştır.

Grafik 1.1'de kayıpların tutara göre dağılımı yer almaktadır.

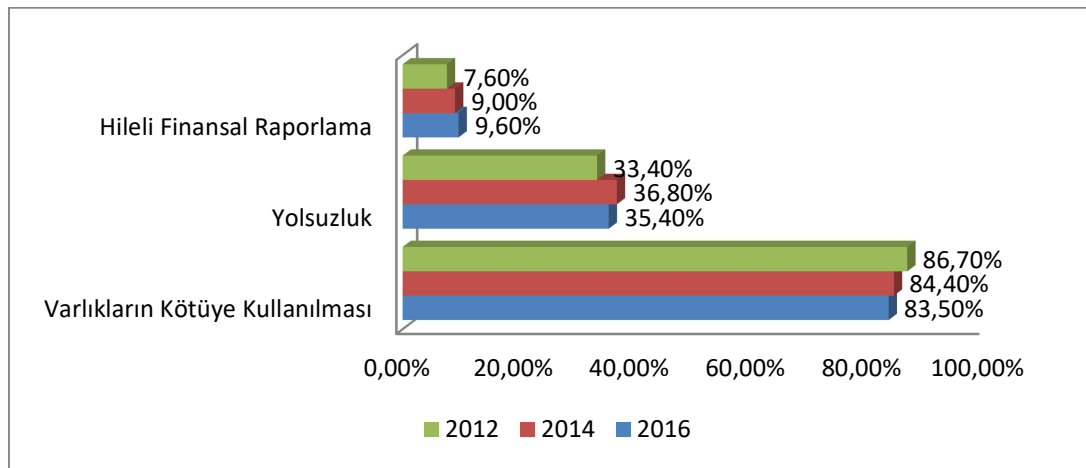

Grafik 1.1 Kayıpların Tutara Göre Dağılımı

Kaynak: ACFE, 2016: 9

Hile vakalarının yaklaşık olarak % 54'ü 200.000 USD'den daha az kayba neden olmuşken, 1.000.000 USD ve üzerinde kayba neden olan vakaların oranı yaklaşık olarak % 23'tür.

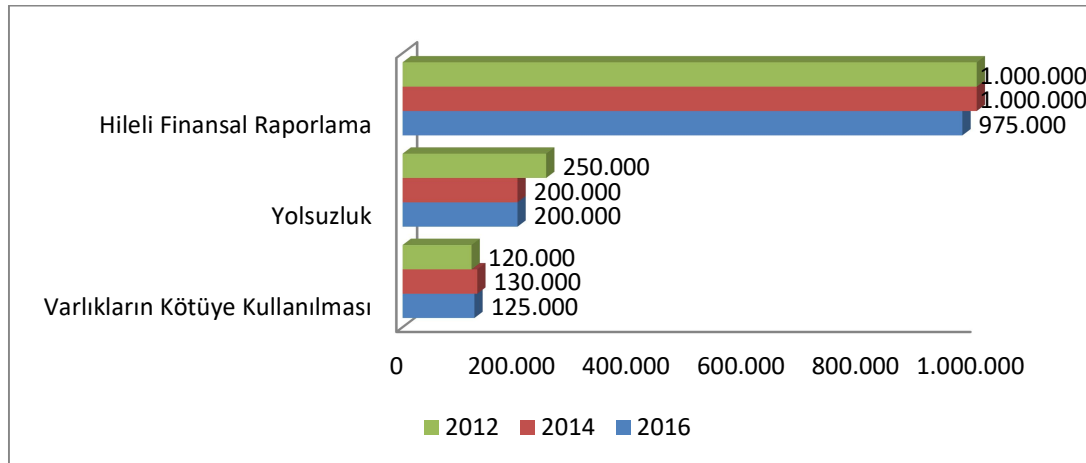
Grafik 1.2.'de hile kategorilerine göre hile frekanslar dağılımı yer almaktadır.

Grafik 1.2 Hile Frekanslarının Dağılımı

Kaynak: ACFE, 2016: 12 (Bazı olaylarda birden fazla hile türü beraber belirlendiği için toplam % 100'ü aşmaktadır)

Grafik 1.3'te hile kategorilerine göre ortalama⁴ kayıplar dağılımı yer almaktadır.

Grafik 1.3 Hile Kategorilerine Göre Ortalama Kayıplar

Kaynak: ACFE, 2016: 12

⁴ Araştırmada çok yüksek kayıp tutarlı olayların ortalama aşırı yükseltmesi nedeni ile ortalama alma yöntemi olarak medyan kullanılmıştır.

Hile frekanslarının hile kategorilerine göre dağılımı grafiği ile ortalama kayıpların hile kategorilerine göre dağılımı grafiği birlikte yorumlandığında varlıkların kötüye kullanılması şeklindeki hilelerin ortaya çıkartılmış toplam hileler içinde % 80'i aşan bir oranda gerçekleşerek, en yoğun olarak işlenen muhasebe hilesi çeşidi olduğu ortaya görülmektedir. Bu hile türü en yüksek oranda gerçekleşen hile türlü olması rağmen ortalama kayıp 125.000 USD civarında gerçekleşmiştir. Hile türlerinden yolsuzluk ise yaklaşık olarak % 35 oranında gerçekleşmiş ve ortalama kayıp yaklaşık olarak 200.000 USD belirlenmiştir. Enron, WorldCom, İmar Bankası örneklerinde de görülen hileli finansal raporlama tüm hilelerin sadece % 10'unun daha az bir kısmını oluştursa da ortalama 1.000.000 USD kayıp ile işletmelere direkt olarak yüksek zararlar vermektedir.

ABD'de finansal raporlama kalitesini geliştirmek amacıyla kurulmuş olan COSO (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission); iş etiği, etkili iç kontroller ve kurumsal yönetim aracılığı ile finansal raporlama kalitesini arttırmaya yönelik çalışmalar yapan bir organizasyondur (Tığdemir, 2014: 24). COSO (2010) raporunda SEC tarafından 1998-2007 yıllarında araştırılmış olan 347 hile şikayetine yer verilmiştir. İçlerinde Enron ve WorldCom gibi şirketlerin de yer aldığı 300 hile araştırmasında yaklaşık 120 milyar USD'nin hileye kurban gittiği belirlenmiştir. 1987-1997 yıllarını kapsayan önceki raporda ortaya çıkartılan hile başına kayıp 25 Milyon USD iken 1998-2007 dönemini kapsayan bu raporda hile başına kayıp 400 Milyon USD olarak saptanmıştır (Beasley vd., 2010: 3).

PWC'nin (PricewaterhouseCoopers) 2016 Ekonomik Suç Raporuna göre araştırmaya katılan yaklaşık 6000 firmanın % 34'ü son 24 ay içinde ekonomik suç mağduru olmuştur (*Global Economic Survey*, 2016: 6). Araştırmaya katılan firma yetkilerinin ifadelerine göre son 24 ay içinde mağdur oldukları ekonomik suçlar nedeniyle firmalarının finansal kayıpları Tablo 1.4'teki şekilde özetlenebilir (*Global Economic Survey*, 2016: 11).

Tablo 1.4 Finansal Kayıplar

Finansal Kayıp USD	Oran
100.000.000 ve üzeri	% 1
5.000.000 – 99.999.99	% 4
1.000.000 – 4.999.999	% 9
100.000 – 999.999 arası	% 22
50.000 – 99.999 arası	% 17
50.000'den az	% 36

Kaynak: PWC, 2016: 11

Ernst&Young'un 2016 yılında 62 ülkeden yöneticiler ile yapmış olduğu araştırma sonucunda, araştırmaya katılan yöneticilerin % 39'luk bir bölümünün ülkelerinde rüşvet ve yolsuzluğun yaygın olduğu düşünüldüğü belirtilmiştir (*14th Global Fraud Survey*, 2016: 3-4).

KPMG tarafından yayımlanan 2015 Fraud Barometer raporuna göre sadece Birleşik Krallık ekonomisini yıllar itibariyle hile nedeniyle uğradığı zarar aşağıdaki gibidir (*Fraud Barometer*, 2015: 20).

Tablo 1.5 Birleşik Krallık Finansal Zararlar

Yıl	Zarar Pound
2015	732 m
2014	717 m
2013	829 m
2012	824 m
2011	3548 m
2010	1374 m

Kaynak: KPMG, 2015: 20.

KPMG tarafından 2016 yayımlanan rapora göre hile nedeniyle şirketlerin uğradığı finansal zararların dağılımı aşağıdaki gibidir:

Tablo 1.6 Finansal Zararlar

Finansal Kayıp USD	Oran
50.000.000'dan fazla	% 11
20.000.001 – 50.000.000	% 6
10.000.001 – 20.000.000	% 9
500.001 – 10.000.000	% 11
200.001 – 500.000	% 13
50.001 – 200.000	% 20
1.001 – 50.000	% 17
0 - 1000	% 3

Kaynak: https://public.tableau.com/profile/kpmg.poaf#!/vizhome/TableauPOAF_Final/CoverPage, (erişim tarihi: 21.08.2016)

Raporlarda hilenin azaldığını görmek, hilenin tespit edilememesinden kaynaklanabileceği gibi hileyi önlemek için yapılan yatırımların, alınan önlemlerin işe yaradığı anlamına da gelebilir. Hilekarların hileyi önleme yöntemlerini alt edecek yeni yöntemler geliştirmesi ve hilelerin ortaya çıkartılamamış olma ihtimali göz önünde

tutulmalıdır. Bu durum hileye karşı yapılan savaşın her zaman devam ettirilmesi ve hileye karşı yeni yöntemler geliştirilmesi zorunluluğunu ortaya koymaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHASEBE HİLELERİ İLE MÜCADELE AŞAMALARI

Bu bölümde muhasebe hileleri ile mücadele aşamaları olan; hilenin ortaya çıkartılması, araştırılması ve önlenmesi aşamaları açıklanmıştır.

Hilenin ortaya çıkartılmasında farklı yaklaşımlar ile bir hilenin var olup olmadığı konusunda belirtiler bulunmaya çalışılmaktadır. Hilenin araştırılmasında, var olduğundan şüphe duyulan hilelerin, kim tarafından, nasıl, ne zaman ve niçin yapıldığı gibi sorulara yanıt aranmaktadır. Hilenin önlenmesinde ise hile politikaları, iç kontrol yapıları, iç denetim faaliyetleri, ihbar hatları önemli araçlar olarak kabul edilmektedir (Bozkurt, 2009: 171-172).

2.1. Muhasebe Hilelerinin Ortaya Çıkartılması

Hilenin ortaya çıkartılması, hilenin hilekarlar tarafından gizlenmesi nedeniyle çok zor bir süreçtir (Golden vd., 2006: 121). ACFE raporuna göre (*Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse 2016 Global Fraud Study*, 2016: 19) hilekarların büyük çoğunluğu hileyi gizlemek için farklı yöntemlere başvurmaktadırlar. Hileyi gizlemek için en yoğun olarak kullanılan yöntemler sahte evrak oluşturmak ve evrak üzerinde tahrifat yapmak olarak belirlenmiştir. Araştırmada hilekarların % 8'den azının hileyi gizlemek için faaliyette bulunmadıkları ifade edilmiştir.

BDS 200'de hilenin tespit edilememesi riskinin, hata kaynaklı önemli bir yanlışlığın tespit edilememesi riskinden daha yüksek olduğu ifade edilmiştir. Bunun sebebi hilenin; sahtekârlık, işlemlerin kasıtlı olarak kayda geçirilmemesi veya denetçiye kasten gerçeğe aykırı açıklamalar yapılması gibi hilenin saklanması amacıyla dikkatlice tasarlanmış ve karmaşık planlar içerebilmesidir. Muvazaalı işlemlerle desteklendiği takdirde hileyi gizlemeye yönelik bu girişimlerin tespiti daha da zorlaşabilir. Muvazaalı işlemler denetçinin, aslında yanlış olan bir denetim kanıtının ikna edici olduğuna inanmasına sebep olabilir. Denetçinin bir hileyi tespit edebilmesi; suç işleyenin becerisi, manipülasyonun sıklığı ve kapsamı, içerdiği muvazaalı işlemin niteliği, manipüle edilen her bir tutarın nispi büyüklüğü ve olaya karışan kişilerin kıdemleri gibi faktörlere bağlıdır. Hile yapılmasına fırsat oluşturan durumlar denetçi tarafından daha kolay belirlenebilirken, muhasebe tahminleri gibi yargıya dayalı alanlardaki yanlışlıkların hatadan mı yoksa hileden mi kaynaklandığına karar verilmesi daha zordur şeklinde açıklanmıştır. Bununla birlikte denetçinin, yönetim tarafından yapılan hile (yönetim hilesi) kaynaklı önemli yanlışlığı tespit edememe riski, çalışanların yaptığı hileyi tespit edememe riskinden daha yüksektir. Bunun sebebi, yönetimin genellikle doğrudan

veya dolaylı olarak muhasebe kayıtlarını manipüle edebilecek, hileli finansal bilgi sunabilecek veya diğer çalışanların yapabileceği benzer hileleri önlemek üzere tasarlanmış kontrol prosedürlerini ihlal edebilecek bir pozisyonda olmasıdır.

2.1.1. Kırmızı Bayraklar (Hile Belirtileri)

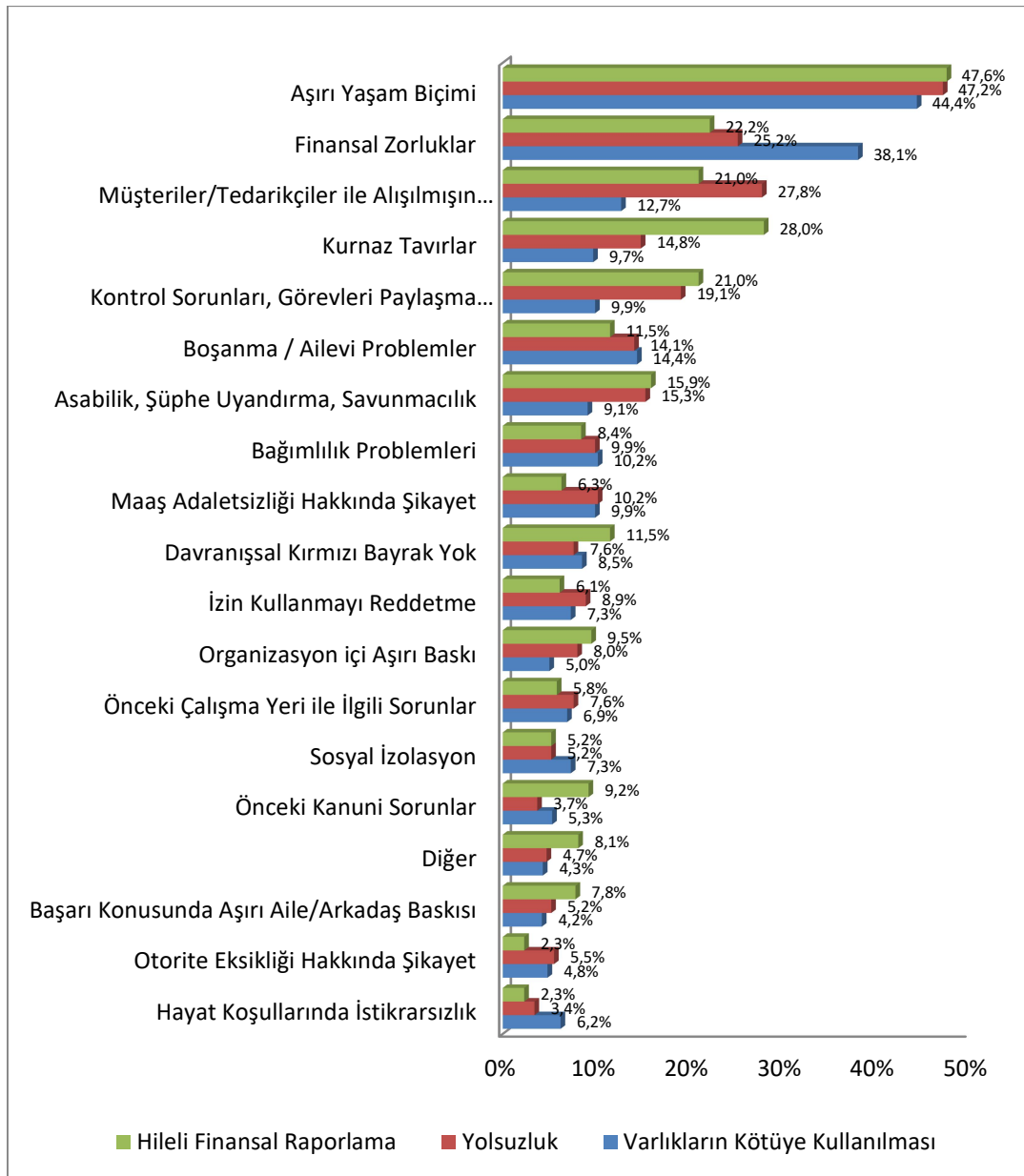
Kırmızı bayrak, normal faaliyetlerden farklı olağandışı durumları ve bu durumların detaylı incelenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Kırmızı bayrak potansiyel bir hile belirteçidir, kesin bir hile veya suçsuzluk ispatı değildir (Dinapoli: 3). Kırmızı bayraklar bir hilenin gerçekleşmiş olma ihtimalini ortaya koymakta olup, detaylı araştırmalara zemin oluşturmaktadır (Stamler vd., 2014: 29).

Yüksek hile riski olan denetimlerde denetçiler ilk önce potansiyel hileyi işaret eden kırmızı bayrakları belirlemelidirler (Audit Guideline on Fraud, 2014: 12). Kırmızı bayraklar, hile riskinin belirlenmesinde “erken uyarı sistemi” olarak kullanılmaktadır (Bozkurt, 2009: 130-131).

Kırmızı bayraklar Avustralyalı kriminologlar Peter Grabosky ve Grace Duffield tarafından üç gruba ayrılmıştır. Bunlar; davranışsal kırmızı bayraklar, istatistiksel kırmızı bayraklar ve organizasyonel kırmızı bayraklardır.

Davranışsal kırmızı bayrakların en yaygın olanı kişinin gelir düzeyinin üzerinde bir yaşam sürmesidir. Alt kademe bir yöneticinin lüks bir evde oturması ve üst segment bir araba kullanması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Aşırı yaşam biçiminin farklı açıklamaları olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin; kişi şans oyunlarından para kazanmış ve kişiye miras kalmış olabilir.

Grafik 2.1’de görüldüğü üzere ACFE Raporu’nda tüm hile türlerinde en yaygın olarak ortaya çıkan davranışsal kırmızı bayrak çeşidi aşırı yaşam biçimi olarak belirlenmiştir. Finansal zorluklar ve müşteriler/tedarikçiler ile alışılmışın dışında samimiyet yaygın davranışsal kırmızı bayrak çeşitleri olarak öne çıkmaktadır.

Grafik 2.1 Hile Türüne Göre Davranışsal Kırmızı Bayraklar

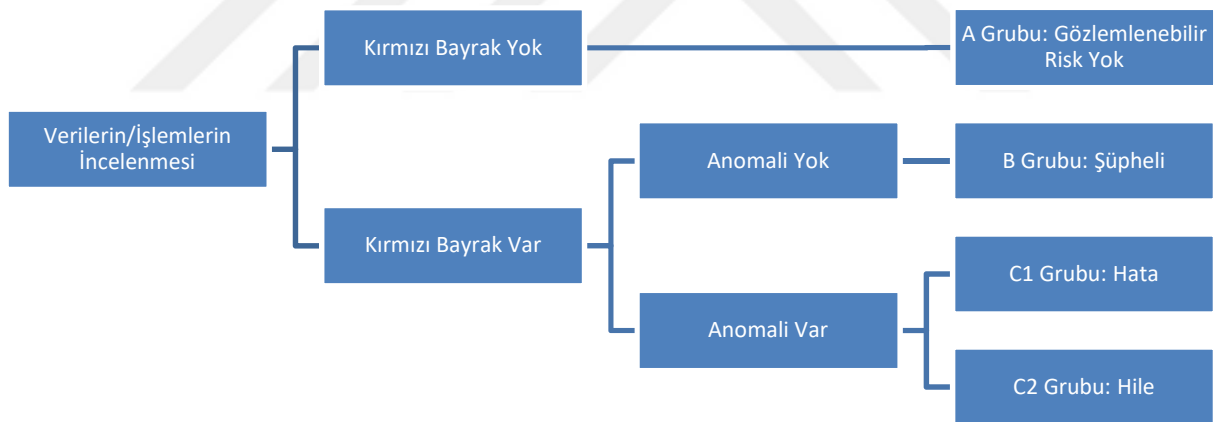
Kaynak: ACFE, 2016: 68

İstatistiksel kırmızı bayraklara örnek olarak yıl boyunca zarar etmiş bir firmanın son aylarda kara geçmiş olması (veya tam tersi) ya da stoklardaki olağandışı artışa rağmen aynı zamanda satışların artmaması gösterilebilir.

Organizasyonel kırmızı bayraklar; şirketlerin etik kültürlerine uygun olmayan faaliyetleri kapsamaktadır. Üst yönetimin iç kontrol sistemini aşarak “verimliliği arttırmak” adına işlem yapması “Hileyi Önlemenin Aşıl Tendonu” olarak adlandırılmaktadır. İç kontrol sistemini dizayn etmek, uygulamak ve devamını sağlamanın üst yönetimin sorumluluğu olması sebebiyle tüm özel, kamu, kar amaçlı ve kar amaçsız kurumlar, üst yönetimin iç

kontrol sistemini aşma riski ile karşı karşıya kalmış bulunmaktadır (Stamler vd., 2014: 30-31).

Singleton ve arkadaşlarına (2006: 128-129) göre hileyi ortaya çıkarmak için denetçiler hile olasılığını ve risk derecesini değerlendirerek, yapılandırılmış bir yaklaşım kullanmalıdırlar. Önerilen model Şekil 2.1’de yer almaktadır. Verilerin ve işlemlerin analizi sonrasında herhangi bir şüphe uyandırmayan, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine ve işletme prosedürlerine uygun olan işlemler A Grubu’na dahil edilir ve gözlemlenebilir risk yok etiketi ile etiketlenir. Gözlemlenebilir risk olmaması bu işlemlerde kesinlikle hilesiz olduğu anlamına gelmemektedir. B Grubuna dahil olan işlemler anomali içermemelerine ve işletme prosedürlerine uygun olmalarına rağmen bilinen hile yöntemlerine benzerlik göstermeleri nedeniyle şüpheli olarak sınıflandırılmışlardır. C Grubu ise anomali içermeleri nedeniyle en çok yoğunlaşılması gereken grup olarak belirlenmiştir, anomalinin nedenine göre hata ve hile olarak alt gruplara ayrılmaktadır. İki alt gruptaki işlemlerin de daha detaylı denetlenmesi gerekmektedir.

Şekil 2.1 Veri/İşlem Sınıflandırma Modeli

Kaynak: Singleton vd., 2006: 149

Singleton ve arkadaşlarına (2006: 128-129) göre hile türlerine göre kırmızı bayraklar değişiklik göstermektedir. Varlıkların kötüye kullanılması hileleri genellikle çalışanlar tarafından işletmenin kaynaklarından kişisel fayda sağlamak suretiyle gerçekleştirilmektedir. Bu tip hileler için kırmızı bayraklar aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

- Davranışlarda değişim,

- İnsanların gözlerinin içine bakamamak,
- Düzensiz geçmiş iş hayatı,
- Karakter sorunları,
- Sürekli sinirlilik hali,
- Başka insanları suçlama eğilimi,
- Hayat stilinde değişim,
- Astarları veya üstlerinden hoşnutsuzluk,
- Tatile çıkmama, izin kullanmamak,
- Finansal problemler
- Psikolojik problemler,
- Sürekli olarak işletme hakkında şikayet etmek,
- Kontrol delisi ve bencil olmak,
- Rotasyon, terfi vb. görev değişikliklerini reddetmek.

Yüksek etik değerlere sahip, dürüst kişilerde bu tarz davranış değişimlerinin gözlemlenmesi daha olasıdır. Bu tarz kişiler vicdan sahibi oldukları için bu eylemlerden daha yüksek oranda etkilenmeleri beklenmektedir.

Hileli Finansal Raporlama hileleri genellikle üst düzey yönetim tarafından işletmeye ve/veya kendilerine fayda sağlamak suretiyle gerçekleştirilmektedir. Bu tip hileler için varlıkların kötüye kullanılması hilelerinde kullanılan kırmızı bayraklardan farklı tipte kırmızı bayraklar kullanılmaktadır.

- Muhasebe anomalileri,
- Ani büyüme,
- Aşırı, beklenmeyen kar,
- İç Kontrol Sistemindeki zayıflıklar,
- Üst düzey yönetimin agresif tutumu,
- Üst düzeyi yöneticilerin karakteri.

2.1.2. Muhasebe Hilelerini Ortaya Çıkartma Yaklaşımları

Muhasebe hilelerinin ortaya çıkartılması ile ilgili literatür incelendiğinde hileyi ortaya çıkarma yaklaşımlarının farklı kriterlere göre sınıflandırıldığı görülmektedir. Bu çalışmada yaklaşımlar genel olarak reaktif yaklaşımlar ve proaktif yaklaşımlar olarak incelenmiştir.

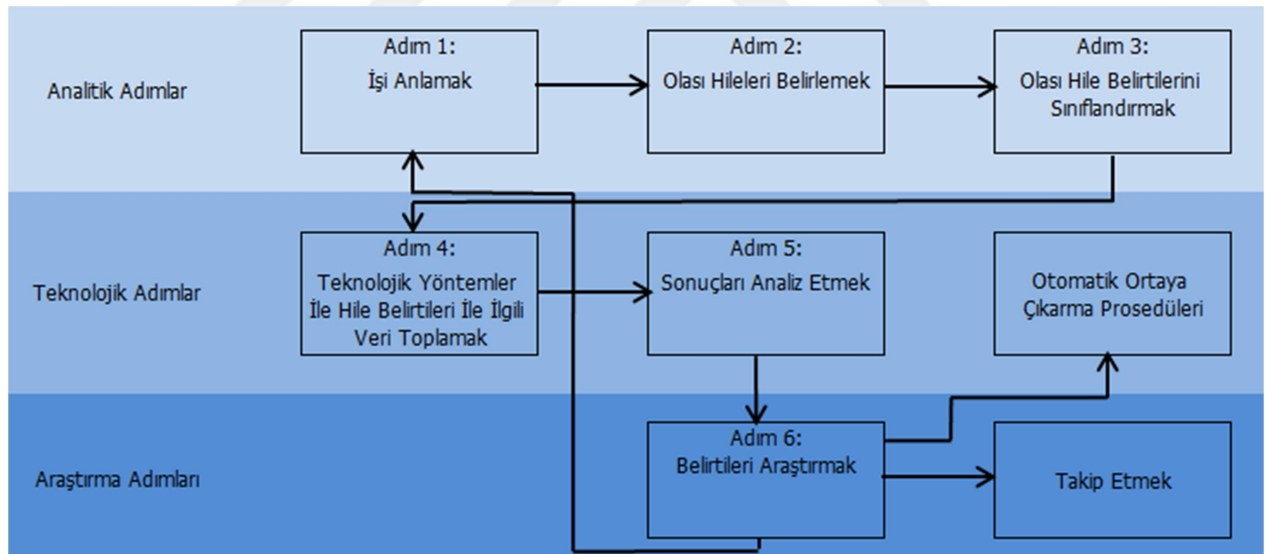
Reaktif yaklaşımlar ile hilenin ortaya çıkartılması, gerçekleşmiş bir hile ile ilgili isimsiz ihbar gibi bir hile belirticinin ortaya çıkması ile faaliyete başlar. Yaklaşımda denetçi

harekete geçmek için bir neden beklemektedir. Proaktif yaklaşımlarda ise denetçi harekete geçmek için bir nedene ihtiyaç duymaz, olası hileler ve belirtileri üzerinde düşünür ve onları bulmak için aramaya başlar (Albrecht vd., 2011: 169).

Proaktif yaklaşımlar, kişinin hiçbir hastalık belirti göstermemesine rağmen sadece risk grubunda olduğu için düzenli check-up yaptırmasına benzetilebilir. Benzer şekilde firmaların da düzenli olarak finansal check-up yaptırması gerekmektedir. Proaktif yaklaşımlarda da hile belirtisi olmamasına rağmen araştırma yapılmaktadır. Reaktif uygulamalar, proaktif uygulamalar kaynaklı ya da tesadüfi olarak ortaya çıkan hile belirtilerinin oluşmasından sonra faaliyete geçmektedir (Silverstone ve Davia, 2005: 33-34).

Proaktif aşamada denetçinin amacı hile belirtisi bulmak için yeterli ve ısrarlı araştırma yapmaktır. Denetçinin kanıt bulma çabası, denetçinin hileyi bulduğuna makul düzeyde inanması ya da yeterli düzeyde araştırma yaptığına inanması ile son bulmaktadır. Reaktif aşamada ise denetçinin amacı kanıtın geçerliliğini araştırmaktadır.

Proaktif yaklaşımlardan data-driven⁵ yaklaşımda hilenin ortaya çıkartılması için altı aşamalı bir yapı önerilmektedir. Bu yapı Şekil 2.2’de sunulmuştur.

Şekil 2.2. Hilenin Ortaya Çıkartılmasında Proaktif Yöntem

Kaynak: Albrecht vd., 2011: 170.

İş Anlamak (Adım 1): Hilenin proaktif yaklaşımlarla ortaya çıkartılmasında ilk adım işi, iş yerini ve denetlenen bölümün işleyişini anlamaktır. Aynı sektördeki farklı firmaların ve aynı firma içinde değişik bölümlerin bile birbirinden farklı yapılara sahip olabileceğini düşündüğümüzde, hileyi ortaya çıkarma esnasında denetçinin analitik süreçleri uygulaması

⁵ “Data driven” için akademik literatürde birden fazla Türkçe karşılık mevcuttur: veri yönlendirmeli, veri ile tetiklenen, veri yönetimli, veri güdümlü...

gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Denetçinin hile ile ilgili hipotezler üretebilmesi için içinde bulunduğu şartları değerlendirmesi hayati önem taşımaktadır.

Olası Hileleri Belirlemek (Adım 2): İş ile ilgili bilgi sahibi olduktan sonra, denetçilerin işletmede var olan veya var olma ihtimali olan hileleri belirlemesi gerekmektedir. Hile riski değerlendirmesi olarak da adlandırılabilir süreci başarılı bir şekilde yürütmek için denetçinin farklı hile türleri, hilelerin nasıl gerçekleştirildiği ve hile belirtileri hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir.

Olası Hile Belirtilerini Sınıflandırmak (Adım 3): Hile dışarıdan bakıldığında çok ender olarak görülebilir, ancak hile belirtileri çoğu zaman görülebilir şekilde ortaya çıkar. Bölümün başında irdelendiği üzere denetim standartlarında önerilmiş olan kırmızı bayrak yaklaşımında anomaliler incelenmesi gereken durumlardır. Kırmızı bayrağın varlığının hilenin varlığını kesin olarak ispatlamadığı unutulmamalıdır. Yine bölümün başında açıklandığı üzere farklı hile türlerinin farklı belirtileri mevcuttur, bu belirtilerin işletme bazında sınıflandırılması gerekmektedir.

Teknolojik Yöntemler ile Hile Belirtileri ile İlgili Veri Toplamak (Adım 4): Hile belirtileri belirlenip sınıflandırıldıktan sonra destekleyici verilerin şirket veri tabanı, web sitesi ve diğer kaynaklardan toplanması denetimin bir sonraki aşamasıdır. Gerçek hayattaki veri kaynaklarında hatalar olması olasıdır. Denetçi veri toplamaya başladığında binlerce kırmızı bayrak ile karşılaşabilir. Çoğu işletmede binlerce hilenin aynı anda gerçekleşmeyeceği varsayımı ile denetçinin veri toplama yöntemini gözden geçirip işlemi tekrarlaması gerekmektedir.

Sonuçları Analiz Etmek (Adım 5): Potansiyel hile belirteçleri olan anomaliler belirlendikten sonra geleneksel ve teknoloji temelli yöntemler ile analiz edilmelidir. Bilgisayar temelli yöntemler genellikle daha verimlidir, bu nedenle çoğunlukla bilgisayar temelli yöntemler ile analizler yapılır.

Belirtileri Araştırmak (Adım 6): Son aşamada en göze çarpan hile belirteçlerinin araştırılmasını içermektedir. Bölümün başında irdelendiği üzere hile aşamalarına göre farklı yöntemler kullanılmaktadır.

Proaktif yaklaşımın avantajı denetçinin şikayet, ihbar gibi bir belirteç beklemeden, hile büyümeden ortaya çıkartılmasına olanak sağlamaktadır. Bu yaklaşım denize olta atıp balığın gelmesini beklemek yerine denetçinin suya dalarak potansiyel hileyi hedeflemesi anlamına gelmektedir (Albrecht vd., 2011: 169-172).

2.1.2.1. Geleneksel Yöntemler

Hile, finansal tablolarla ilgili oranları ve finansal tablolardaki trendleri etkileyerek, hile karışmış hesaplar ile hilesiz hesaplar arasında doğal olmayan ilişkilere neden olmaktadır. Bu durum hilenin finansal tablo analizleri vasıtasıyla tespitine olanak sağlamaktadır (Yaman, 2008: 235). Muhasebe sürecinin nihai çıktısı finansal tablolardır. Bu tablolar, belirli bir zaman aralığında gerçekleşmiş olan işlemlerin özeti niteliğindedirler. Hile, kayıtlara dayanak olan belgelerde, defterlerde veya finansal tablolarda ortaya çıkartılabilir. Hilenin büyüklüğü denetçinin hileyi araması gereken yer konusunda denetçiye yol göstermektedir. Büyük bir yönetim hilesinin finansal tablolar aracılığı ile ortaya çıkartılma ihtimali basit bir nakit hırsızlığın finansal tablolar aracılığı ile ortaya çıkartılma ihtimaline göre çok daha yüksektir. Basit, düşük tutarlı hileler genellikle dayanak belge veya diğer belirtilere odaklanarak ortaya çıkartılabilmektedir (Albrecht vd., 2011: 183). Geleneksel yöntemlerde; karşılaştırmalı tablolar analizi, trend analizi, oran analizi gibi teknikler vasıtasıyla ilişkili hesaplar ve dönemler arasındaki olağan dışı ilişkiler aranmaktadır.

2.1.2.2. Bilgisayar Destekli Yöntemler

Bu bölümde veri madenciliği, yapay sinir ağları, Benford yasası, yeniden hesaplama tekniği ve veri analizinin tanımlarına değinilmiş ve ortak kullanım alanları açıklanmıştır.

Veri Madenciliği: Veri yığınları arasından istatistiki teknikler kullanarak veriler içinde görülemeyen bilgileri ortaya çıkarmaya yarayan, ileriye dönük tahminler üretilmesini sağlayan veritabanı teknolojisi ve tekniklerinin uygulanmasını ifade etmektedir (Ulucan Özkul ve Pektekin, 2009: 71).

Yapay Sinir Ağları: Biyolojik sinir ağlarının çalışma prensiplerine benzer şekilde çalışan bilgi işleme sistemleri olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanıma göre ise yapay sinir ağları insan beynindeki sinir ağlarının yapısal ve işlevsel özelliklerini taklit etmeye çalışan matematiksel modellerdir. Yapay sinir ağları yeni bilgiler oluşturabilme ve keşfedebilme gibi işlemleri dışarıdan yardım almadan gerçekleştirmek üzere geliştirilen bilgisayar sistemleridir (Kurtaran Çelik, 2010: 136; Küçükkocaoğlu vd., 1997: 10). Kiracı (2005)'a göre yapay sinir ağı modelinin çalışma sürecinde ilk aşama modelin veriler ile eğitilmesidir. Bilgisayar aracılığı ile gerçekleştirilen bu aşamanın ardından yapay sinir ağı veriler arasında ilişkileri öğrenir, verileri işler ve çözümlemeler yapar. Ardından yapay sinir ağının karar vermesi için veri girişi yapılır ve sistem verilere göre kararını verir (Kiracı, 2005: 110)

Benford Yasası: 1881 yılında matematikçi Simon Newcomb tarafından yayımlanan makalede bahsi geçen bazı rakamların diğerlerinden daha fazla kullanıldığı gözlemi,

General Electric firmasında çalışan fizikçi Frank Benford tekrarlamıştır ve Benford Yasası olarak literatüre kazandırmıştır. Benford hidrolojiden basketbol ligi istatistiklerine, kimyasal elementlerin atomik ağırlıklarından gazete satışlarına birbirinden bağımsız birçok konuda gerçekleştirdiği toplam 20229 gözlem içeren çalışmasında en solda yer alan rakamların içinde bir rakamının olma olasılığını % 30,1 olarak belirlemiştir. Benford Yasasının muhasebe hilelerini ortaya çıkartılmasında kullanılabileceğini muhasebe profesörü Mark Nigrini doktora tezinde (1992) iddia etmiştir. Tezinde hilesiz işlemlerin Benford modeline uygun olmasına karşın, hileli verilerin Benford modelinden çok güçlü sapmalar sergilediğini ispat ederek modeli denetim literatürüne kazandırmıştır. Tezinde hileli işlemler yapanların 1 ile başlayan veriler üretmek yerine 6 ile başlayan veriler ürettiğini belirlemiştir (Erdoğan, 2001: 1-3). Günümüzde Benford yasaı bilgisayar programları aracı ile kullanılmaktadır.

Yeniden Hesaplama Tekniği: Hesaplamaların doğruluğunu kontrol etmek amacıyla bilgisayar destekli olarak muhasebeye kayıtlarına dayanak olan belgeler üzerindeki hesapların tekrar hesaplanması olarak tanımlanmaktadır.

Veri Analizi: Soruşturma sürecinde iç ve dış kaynaklardan elde edilen verilerden daha önce görülemeyen ve açık olmayan sonuçlara ulaşma süreci, özetle verilerden anlam çıkarma tekniğidir. Veri analizi; finansal denetimlerde, yolsuzluk ve hile araştırmalarında, kriminal soruşturmalarda kullanılmaktadır (Kıracı, 2005: 111).

Bilgisayar destekli yöntemleri ile mükerrer ödemelerin, unutulmuş indirimlerin, hatalı ödemelerin, yuvarlanmış tutarlı faturaların, süresinden önce yapılmış ödemelerin, sıralı numaralı faturaların, fatura hacminde hızlı bir artış olan satıcıların, onay limitinin altındaki faturaların tespit edilmesi mümkün hale gelmektedir (Ulucan Özkul ve Pektekin, 2009: 75-82).

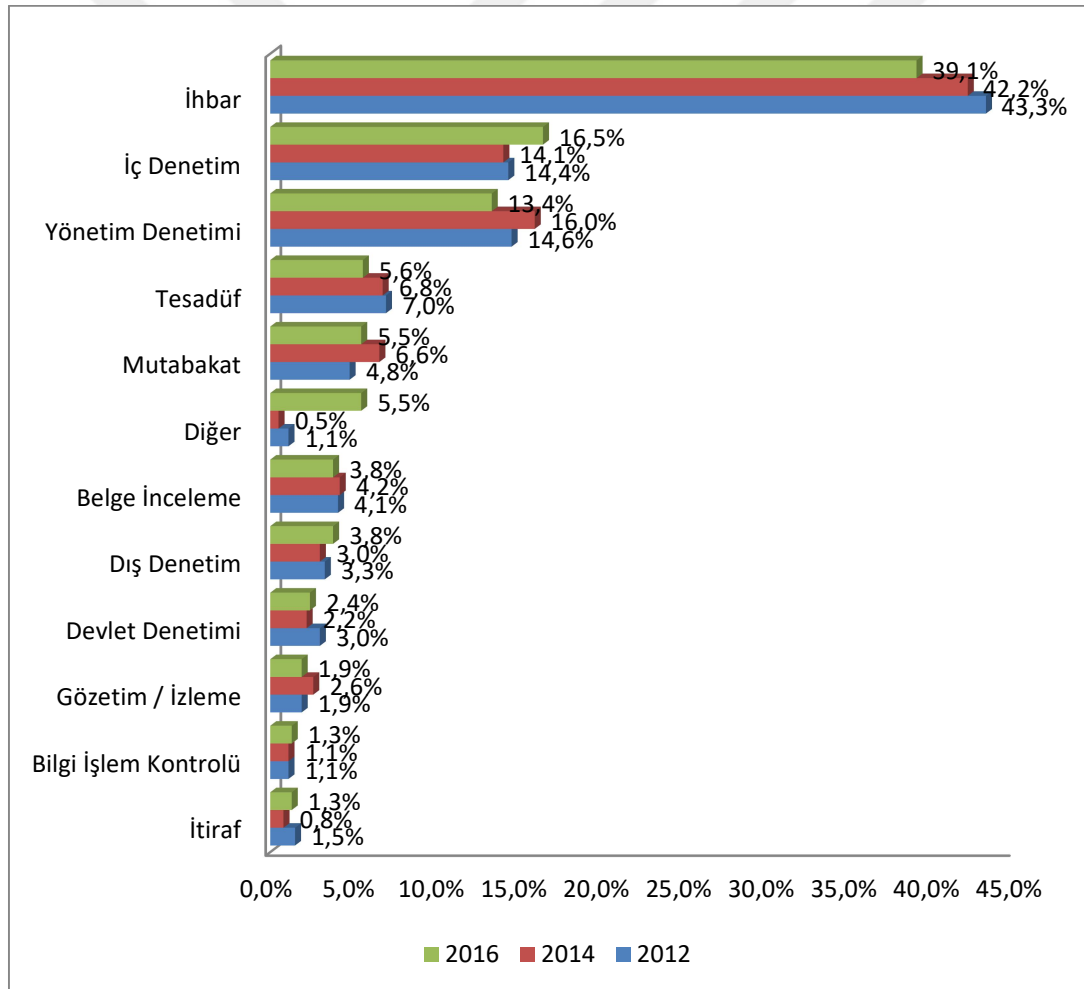
2.1.2.3. Diğer Yöntemler

İhbar Hatları: Bilgi ve haber vermek için dizayn edilmiş telefon hatları olarak kullanılmaya başlamıştır. Ancak günümüzde özellikle e-posta gibi teknolojik araçlar ile de ihbar hatları kullanılmaktadır. İhbar sürecinin ilk aşaması tanıkların muhasebe hilesinin yapıldığına şahit olmasıdır. İkinci aşamada, tanık yapılan hilenin yetkililere bildirme zorunluluğu hissetmektedir. Son aşamada ise tanık, hile yapanları ihbar etmektedir. Üçüncü aşamanın gerçekleşebilmesi için ihbar eden kişilerin kimliğinin gizli tutulması önem taşımaktadır, ihbar eden kişi kimliğinin açıklandığı durumlarda ihbar sayılarında ciddi düşüş yaşanmaktadır (Kandemir ve Kandemir, 2012b: 48-50)

İhbar hatlarının oluşturulması, hileyi ortaya çıkartmak ve potansiyel hilekarları caydırmak vasıtasıyla hile olasılığını azaltmaya yönelik önemli bir rol oynamaktadır. İşletmede, çalışanların şahit oldukları hile olma ihtimali bulunan anomalileri ihbar edebilecekleri bir sistemin varlığı hileyi önlemede çok etkili bir araçtır. SAS, ihbarların ve ihbarda bulunanların kimliklerinin gizli tutulmasını zorunlu kılmaktadır (Silverstone ve Davia, 2005: 39) .

2.1.3. Muhasebe Hilelerini Ortaya Çıkartma Yaklaşımlarının Etkinliği

ACFE 2016 Raporu'nda belirtildiği gibi hilenin ortaya çıkartılma en etkin araç ihbardır. İç denetim ve yönetim denetimi diğer etkin araçlar arasında yer almaktadır. Grafik 2.2'de konunun detaylı bir görseli bulunmaktadır.

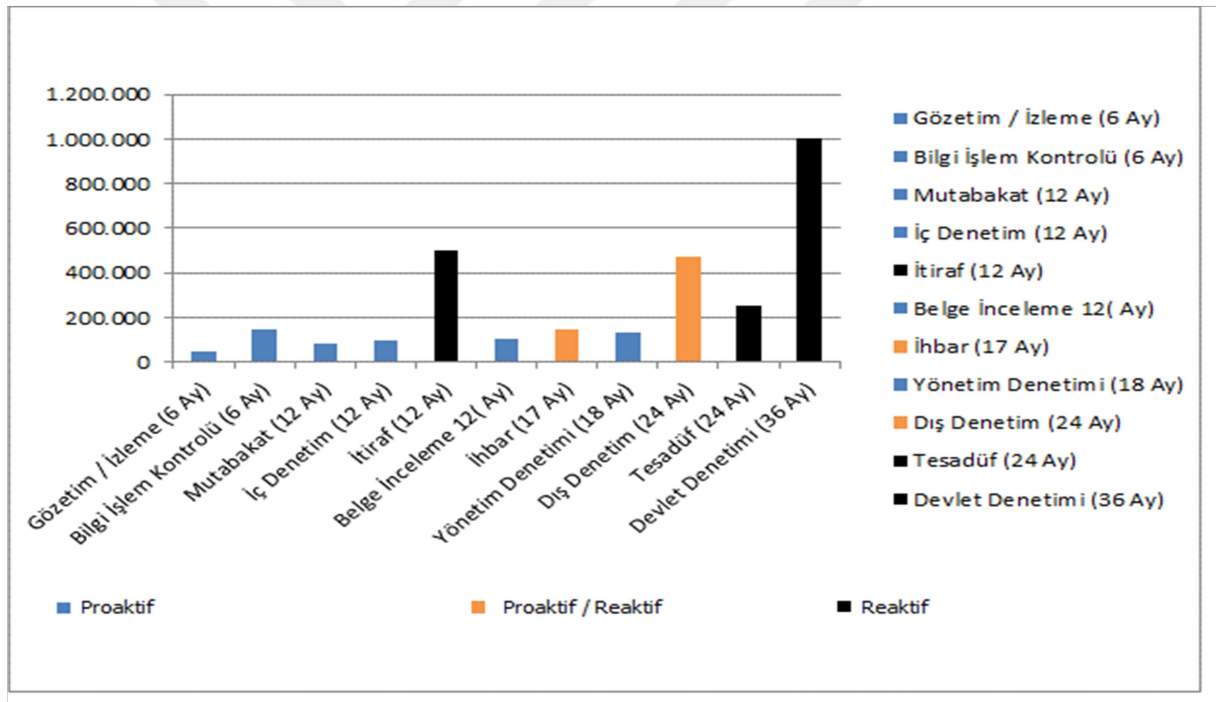

Grafik 2.2 Hilenin Ortaya Çıkartılma Araçları

Kaynak: ACFE, 2016: 21

ACFE 2016 Raporu'nda hilenin ortaya çıkartılma süresi ile hilenin neden olduğu finansal kayıplar arasında pozitif yönlü bir ilişkiye rastlanmıştır. Grafik'de 2.3'te hileyi ortaya

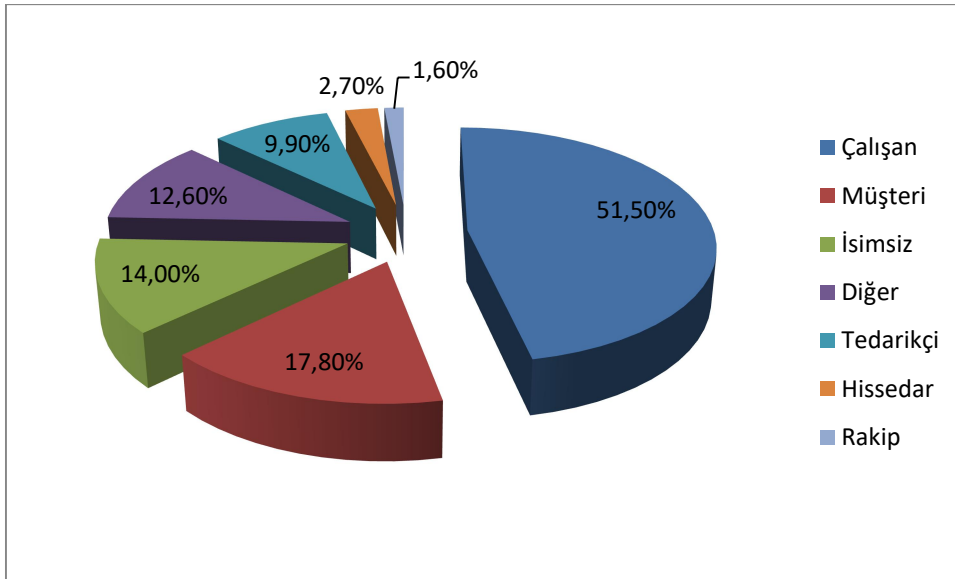
çıkarma yöntemi, ortalama finansal kayıp ve hilenin ortalama ortaya çıkarılma süresi gösterilmektedir. Sütunların uzunlukları finansal kayıpların büyüklüğünü ifade etmektedir. Sütunların renkleri ise hileyi ortaya çıkarma yönteminin proaktif, reaktif ve potansiyel proaktif/reaktif olması göre değişkenlik göstermektedir. Bazı yöntemler duruma göre proaktif ve reaktif olabilir. Normal şartlarda ihbar reaktif bir yöntem olarak görünse de işletme tarafından teşvik ve aktif edilmesi nedeniyle proaktif olarak düşünülebilir. Dış denetim normal şartlarda hile denetimini kapsamadığı için reaktif bir yöntem olarak ele alınırken dış denetimin hile denetimi şeklinde yapılması dış denetimin proaktif olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Grafik 2.3'te genel olarak proaktif yöntemlerin hilenin ortaya çıkartılma süresini ve dolayısıyla finansal kayıpları azalttığı görülmektedir. Hilenin devlet denetimi ile ortaya çıkartılması durumunda en uzun ortalama süre (36 ay) ve en yüksek finansal kayıp (ortalama 1 Milyon USD) görülmektedir.

Grafik 2.3 Hilenin Ortaya Çıkartma Yöntemine göre Ortalama Kayıplar ve Ortalama Süreler

Kaynak: ACFE, 2016: 25

Hileyi ortaya çıkarmada en yaygın olarak kullanılan yöntem olan ihbarın kimin tarafından yapıldığı bilmek, ihbar hatlarının yapısını belirlemek açısından önem taşımaktadır. ACFE 2016 Raporu'na göre Grafik 2.4'te görüldüğü üzere ihbarların yarısından fazlası (% 51,5) çalışanlardan, % 17,8'i müşteriler tarafından gelmektedir. İsimsiz olarak yapılan ihbarlar toplam ihbarların % 14'ünü oluşturmaktadır.

Grafik 2.4 İhbar Kaynakları

Kaynak: ACFE, 2016: 26

2.2. Muhasebe Hilelerinin Araştırılması

Hile şüphesi nedeniyle yapılan ön inceleme ya da olağan kontroller sırasında belirlenen kırmızı bayraklar hilenin varlığına ilişkin bir kesinlik ifade etmemektir. Aksine detaylı araştırılması gereken bir durumun olduğunu belirtmektedir.

Bozkurt (2009: 352-353) hile araştırması sonucunda aşağıdaki sorulara cevap bulunması gerektiğini belirtmektedir:

- Potansiyel hilekarların kimliği ve olaydaki rolü,
- Hile eylemine dahil olma nedeni,
- Hilenin nasıl ve hangi yollar ile gerçekleştirildiği.

Hile üçgeni dışında hile ile ilgili literatürde bir üçgen daha bulunmaktadır: Hilekarların hile yaparken takip ettikleri üç adımı açıklayan Hileli İşlem Üçgeni. Bu aşamalar; hırsızlık eylemi, gizleme eylemi ve dönüştürme eylemidir. Hileli İşlem Üçgeni⁶, beyaz yakalıların suçlarının ortaya çıkartılması ve kanıt toplanması amacıyla kullanılmaktadır (Trompeter vd., 2013: 300-301).

⁶ İngilizcesi Triangle of Fraud Action olan terim Dönmez ve Çavuşoğlu tarafından “Hileli İşlem Üçgeni” olarak Türkçeleştirilmiştir.

Şekil 2.3 Hileli İşlem Üçgeni

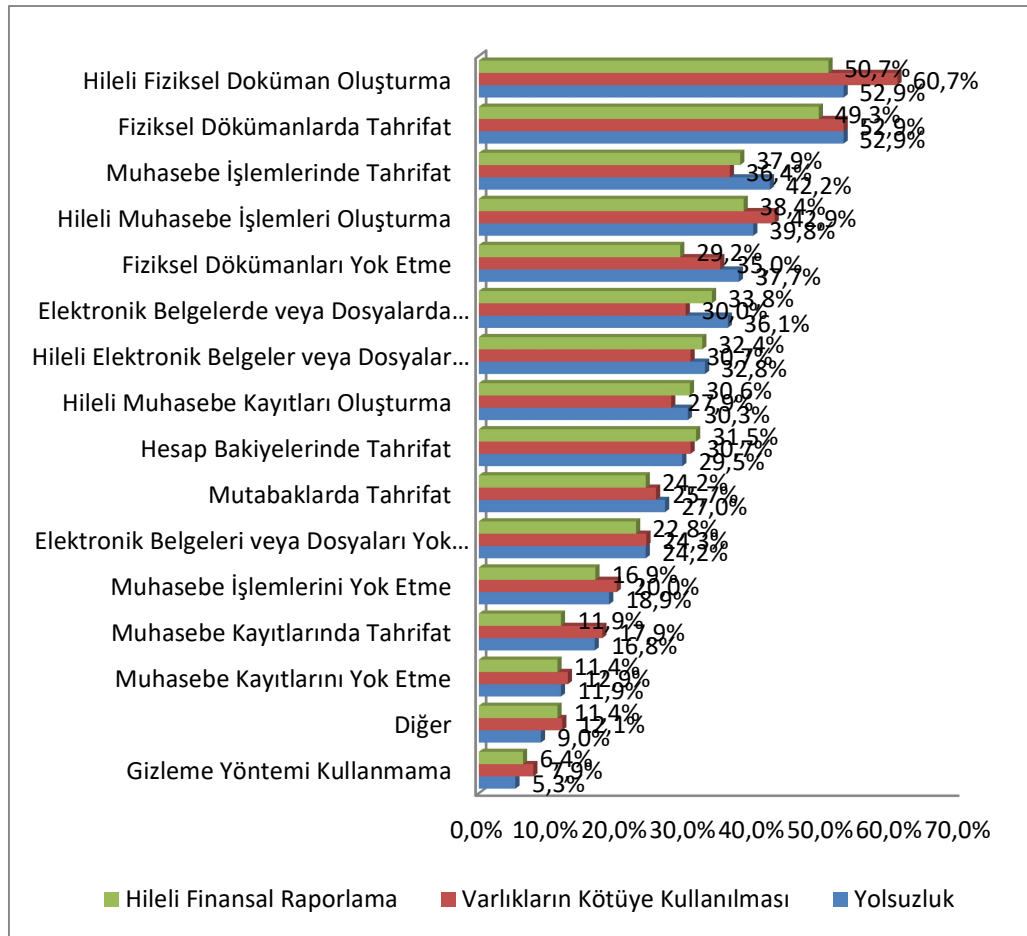
Kaynak: Trompeter vd., 2013: 289

Hırsızlık eylemi aşaması, işletme varlıklarının fiilen çalındığı aşamadır. Denetçinin hırsızlığı/hileyi ortaya çıkartma olasılığının son derece düşük olduğu, hilekarın iş arkadaşlarının bu eyleme şahit olma olasılığının çok daha yüksek olduğu aşamadır (Bozkurt, 2009: 162). Varlıkların kötüye kullanılması şeklinde yapılan hilelerin bu aşamada ortaya çıkartılma ihtimali diğer hile türlerine göre daha yüksektir. Örneğin, finansal tabloları tahrif etmek suretiyle menfaat elde eden bir üst düzeyinin hırsızlık eyleminin gerçekleştirilmesi sırasında yakalanma ihtimali, şirket kasasından para çalan ya da şirketin envanterinden bir emtia çalan çalışanın hırsızlık aşamasında yakalanma ihtimali göre çok daha düşüktür. Beasley vd.'nin (1999) tarafından 204 firmadan elde edilen 1987-1997 dönemini kapsayan veriler ile oluşturulan COSO raporunda en yaygın olarak kullanılan muhasebe hilesi teknikleri olarak hatalı gelir tahakkukları (% 66), varlıkların yüksek beyan edilmesi (% 55), giderlerin/borçların düşük beyan edilmesi (% 18) ve varlıkların kötüye kullanılması (% 12) belirlenmiştir (Beasley vd., 1999: 32). Beasley vd. (2010) tarafından hazırlanmış olan raporun 1998-2010 dönemini kapsayan versiyonunda 347 firmadan elde edilen veriler analiz edilmiştir. Analiz sonucunda en yaygın olarak kullanılan muhasebe hilesi teknikleri önceki dönem ile uyumlu olarak hatalı gelir tahakkukları (% 61), varlıkların yüksek beyan edilmesi (% 51), giderlerin/borçların düşük beyan edilmesi (% 31) ve varlıkların kötüye kullanılması (% 14) olarak ifade edilmiştir⁷ (Beasley vd., 2010: 17).

Gizleme eylemi aşaması, hilekarın yaptığı hileyi saklamak için genellikle belge ve kayıtlar üzerinde işlem yaptığı aşamadır. Denetçilerin bu aşamada hileyi ortaya çıkartma olasılığı diğer aşamalara göre daha yüksektir (Bozkurt, 2009: 162). Grafik 2.6.'da görüldüğü üzere; hileli fiziksel doküman oluşturma, fiziksel dokümanlarda tahrifat, muhasebe işlemlerinde tahrifat ve hileli muhasebe işlemleri oluşturma en çok uygulanan gizleme yöntemleri arasındadır. Hileli fiziksel doküman oluşturma en yaygın olarak varlıkların kötüye

⁷ Bir firmada birden fazla hile ortaya çıkartılabildiği için toplam % 100'ü aşabilmektedir.

kullanılması yöntemiyle yapılan hilelerde uygulanmaktadır. Hileyi gizlemek için faaliyette bulunmamış olan hilekarların oranı % 8'den az olarak ifade edilmiştir.

Grafik 2.5 Hile Türüne Göre Gizleme Yöntemleri

Kaynak: ACFE, 2016: 19

Dönüştürme işlemi aşaması, işletmeden çalınan değerlerin nakite dönüştürüldüğü ve/veya harcandığı aşamadır. Hilekarlar çalma işlemini genellikle nakit girdisi elde etmek için yaparlar (Bozkurt, 2009: 162).

Hilenin araştırılmasının son aşaması sorgulamaya yönelik araştırmalardır. Kanıtlarının büyük bir bölümünün toplanmış olduğu bu aşamada şüpheli itirafa zorlanır. Bu aşamada kullanılan yöntemler aşağıdaki gibidir (Bozkurt, 2009: 378):

- ❖ Dürüstlük Testleri,
 - Kalem ve Kağıt Testleri,
 - El Yazısı Analizi,
 - Ses Stres Analizi ve Yalan Makinesi,
- ❖ Mülakat ve Sorgulamalar.

2.3. Muhasebe Hilelerinin Önlenmesi

Caydırmak (deter) ve önlemek (prevent) kelimeleri yakın anlamları nedeniyle çoğu zaman birbirlerine yerine kullanılmaktadır, ancak ifade ettikleri anlamlar birbirlerinden farklıdır. Caydırmak, kişiyi bir işi yapmaması için zorlamak, teşvik etmek olarak tanımlanabilirken, önlemek ise kişinin bir işi yapmasını durdurmak için önüne fiziksel veya farklı bir engel koymak olarak tanımlanmaktadır. Bu başlık altında hilelinin önlenmesi konusunun yanı sıra hileden caydırmak konusuna da değinilmiştir.

Yunan mitolojisinde birçok hile / kandırma hikayesi bulunmaktadır. Truva Atı bu hikayelerin en bilinen olanlarından bir tanesidir. Hile, insanlık tarihi kadar eski olduğu gibi hileyi önleme çabaları da o kadar eskidir. Hileyi önleme çabaları, hile yapılmasına olanak sağlayan fırsat ve gerekçeleri ortadan kaldırmayı içerir. İnsanlık tarihindeki hileyi önleme çabaları aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Antik Çağ: Antik çağlarda işletmeler genellikle küçük aile işletmeleri ve tarlaları şeklindeydi. İşletme yöneticileri aynı zamanda işletme sahipleriydi. O dönemdeki başlıca hileden caydırma yaklaşımları fiziksel cezalandırma, hapis ya da sürgün olarak uygulanmaktaydı. Ölüm, fiziksel cezalandırma korkusu hile dahil olmak üzere suçların önlenmesinde kullanılmaktaydı. Günümüzde uygulanan kontrol yöntemleri o dönemde bilinmiyordu.

Orta Çağ: Roma İmparatorluğu'nun 5. yüzyılın sonlarına doğru yıkılmasından 15.yüzyılın sonlarına kadar geçen sürede Batı Dünyası monarşi ile yönetilmiştir. Bu dönemdeki yönetim, hilenin önlenmesi açısından antik çağdaki teknikleri uygulanmıştır. İşletmeler hala küçük ve sahipleri tarafından yönetilen küçük işletmeler olarak faaliyetlerini sürdürmekteydiler.

Erken Modern Çağ: Keşifler, aydınlanma, endüstriyel devrim ve kapitalizmin yükselişe geçtiği bu dönemde işletme sahiplerinin ve işletme yönetiminin birbirinden ayrıldığı şirketler ortaya çıkmıştır. Şirketlerde kontrol yetkisi sahiplerden profesyonel yöneticilere devredilmiştir. Şirketlerin yapılarının hızla değişmesi şirket büyüklüklerinin artmasına ve ilişkilerin karmaşıklaşması neden olmuştur. Bu değişimler hileyi önleyecek etkili yöntemlerin geliştirmesi ihtiyacını doğurmuştur (Cendrowski vd., 2017: 15-16).

İş hayatında fırsat ile risk genellikle beraber hareket eder. Bu durum firmalar için geçerli olduğu kadar hilekarlar için de geçerlidir (Global Economic Survey, 2016: 6). Hilekarların hile yapma cesaretlerini kırmak, hile yapmak için fırsat bulmalarını engellemek için hileden caydırma ve hileyi önleme yöntemlerinin kullanılması çok önemlidir.

Bozkurt'a (2009: 401) göre hilenin önlenmesi ve hileden caydırma çalışmaları için yapılması gerekenler iki ana başlık altında toplanmaktadır. Bunlar; dürüstlük, şeffaflık ve yardımcı olma kültürünün yaratılması ile hile olasılığını azaltmaya yönelik çalışmalardır.

Dürüstlük, şeffaflık ve yardımcı olma kültürünün yaratılması ana başlığının alt başlıkları şu şekildedir;

Dürüst Kişilerin İşe Alınması ve Hileden Kaçınma Adına Eğitim Verilmesi: İşe alım sürecinde çalışanların sadece işte başarılı olmaları değil, aynı zamanda dürüst ve güvenilir olmaları da beklenmektedir. Psikoloji literatüründe işe alım esnasında dürüstlük ölçekleri kullanılmaktadır (Bilgiç vd., 2011: 81). İşe alım sürecinde insan kaynakları yöneticisi potansiyel çalışan ile yaptığı mülakat sonucunda potansiyel çalışanın hileye yatkınlığı konusunda bir kanıya sahip olacaktır (Ulucan Özkul ve Özdemir, 2013: 77-78). Uygulanacak eğitim programları ile eski ve yeni çalışanların bilinçlendirilmesi, hilenin önlenmesinde fayda sağlayacaktır (Bozkurt, 2009: 403).

Olumlu Bir Çalışma Ortamının Yaratılması: Araştırmalar, işletme çalışanlarının pozitif bir ortamda olduklarında, olumsuz durumların daha az ortaya çıktığını göstermektedir. İşletme çalışanlarının moralinin düşük olması çalışanın hile yapma olasılığını arttırmaktadır (Bozkurt, 2009: 404).

İşletme Etik Kurallarının Geliştirilmesi: Etik, nasıl davranılması gerektiğini gösteren görev ve sorumlulukları ifade etmektedir (Angay Kutluk, 2010: 52). Yüksek etik değere sahip çalışanların olduğu bir işletmede hile riski görece daha düşüktür. Bu durum ancak açık ve şeffaf beklentiler, işletme tarafından hazırlanmış etik kurallarının çalışanlar tarafından okunması ve imzalanması ile sağlanabilmektedir (Bozkurt, 2009: 406).

Çalışanlara Destek Programlarının Oluşturması: Çalışanları hile yapmaya iten nedenlerden biri olan baskı unsurunun etkisini azaltmak için çalışanların sıkıntıları paylaşılabilecekleri, sıkıntılarına çözüm olacak bir yapı kurmak hilenin önlenmesine katkı sağlayacaktır (Bozkurt, 2009: 413).

Hile olasılığını azaltmaya yönelik çalışmaların temelinde etkili bir iç kontrol sisteminin kurulması yer almaktadır.

Denetim ile ilgili ilk çalışma 1892 yılında İngiltere'de Lawrence R.Dicksee tarafından yayımlanmıştır. Bu çalışmanın Amerikan versiyonu 1905 yılında yayımlanmıştır. Çalışmada Dicksee günümüzde de kullanılan üç iç kontrol standardı önermiştir (Cendrowski vd., 2017: 15-16):

1. Görevler Ayrılığı: Görevlerin ayrılığı ilkesi faaliyetler ile mali karar ve işlemlerin onaylanması, uygulanması, kaydedilmesi ve kontrol edilmesi görevlerinin tek bir kişi tarafından değil, birkaç kişi arasında paylaştırılmasını ön görmektedir. Görevlerin ayrılığı ilkesinin amacı, hataların ve hilelerin önlenmesi, yapılmış olan hataların ve hilelerin mümkün olduğunca erken ortaya çıkarılmasıdır. Bunun sağlanabilmesi için bir kıymet hareketine neden olunması, kıymet hareketinin kayıtlara alınması ve bu kıymet hareketi sonucu edinilen varlıkların korunma altına alınması görevlerinin farklı kişilerin veya bölümlerin sorumluluğuna verilmesi gerekmektedir. Örneğin satın alma ile ilgili bir kıymet hareketi için öncelikle bir satın alma talep formu, onaylı satın alma emri, gelen kıymetin kayıtlara ambar veya depo sorumlusu tarafından satın alma emri ve irsaliye arasındaki uyuma bakılarak sayılarak ve hasar tespiti yapılarak kayıtlara intikal ettirilmesi, muhasebe biriminin ilgili kıymet hareketinin faturasını muhasebeleştirilmesi sırasında günümüz teknolojik ortamında fatura irsaliye eşleşmesi yapması, satın alma periyodundaki bütün onayların yerli yerinde olmasına dikkat etmesi gerekir.

2. Çift Taraflı Kayıt Sistemi: Bu sistemin ortaya çıkış tarihi ile ilgili ilk görüşe göre; Luca Pacioli 1495 yılında yayımlamış olduğu “Summa de Arithmetica Geometria Proportioni et Proportionalita” adlı eserde çift taraflı kayıt sistemini açıklamıştır. Kitapta yevmiye defteri ve defteri kebir tanımlanmış olup; defterin sağ tarafına alacaklıların, sol tarafına borçluların yazılması, bütün kayıtların alacak ve borç olmak üzere çift tarafa kayıt edilmesi, aktif hesaplarının her zaman borç kalanı vermesi gerekliliği gibi günümüzde de muhasebe kayıt sisteminin temelini oluşturan sistemi oluşturmuştur. Çift taraflı kayıt sistemi ile mali tabloların tahakkuk esasına göre düzenlenmesinin önü açılmış ve cari hesapların takip edilmesi mümkün kılınmıştır. Bu gelişmeler, denetçilerin raporuna dayanak oluşturacak kaliteli verilerin ve dolayısıyla denetim kalitesinin artmasına katkı sağlamaktadır.

Konu ile ilgili bir diğer görüş ise; günümüzde uygulanmakta olan çift taraflı kayıt sisteminin esaslarının Luca Pacioli’den önce İlhanlılar’da döneminde Abdullah Püser Muhammet Bin Kiya-el Mazandarani tarafından 1363 yılında yazılmış olan “Kitab-us Siyakat” adlı eserde açıklandığı yönündedir (Örten vd., 2011: 36-37).

3. Görevlerin Rotasyonu: Görevlerin rotasyonunda vurgulanmak istenen; çalışanların görev yerlerinin iş üzerinde tamamen hakimiyet kurmalarını ve hile niyetiyle iş birlikteliklerini zorlaştırmak amacıyla periyodik olarak değiştirilmesi gereğidir. Görev yerlerinin değiştirilmesine ek olarak, görevlerin ayrılığı ilkesinin de uygulanması faydalı olacaktır. Bu görüşe göre; finansal sonucu olan bir işlem üzerinde hiçbir çalışanın tamamen hakimiyeti olmadığı bir sistem kurulmalıdır. COSO (2013) Raporunda da görevler ayrılığı

ilkesinin tipik bir kontrol aktivitesi olduğu ve kullanılması gerekliliği belirtilmiştir. Görevlerin ayrılamadığı durumlarda yönetimin alternatif kontrol aktiviteleri uygulaması önerilmektedir.

COSO (2011) Raporunda iç kontrol sistemi; yönetim kurulu, işletme yönetimi ve diğer çalışanların katkıları ile faaliyetlerin etkinliği ve verimliliği, mali raporların güvenilirliği ile güncel yasa ve düzenlemeler ile uyum sağlamaya yönelik makul güvence sağlamak üzere tasarlanmış bir süreç olarak tanımlamıştır. İç kontrol sisteminin literatürde kabul görmüş beş unsurunu aşağıdaki gibi açıklayabiliriz. Bu beş unsur COSO (2013) Raporunda şu şekilde geçmektedir.

1. Kontrol Ortamı: İç kontrol sisteminin etkin çalışması için işletme yönetimi tarafından oluşturulmuş standartlar, süreçler ve yapılar bütünü olarak tanımlanmaktadır.
2. Risk Değerlendirme: İşletmenin hedeflerine ulaşmasını engelleme ihtimali olan risklerin tanımlandığı ve değerlendirildiği dinamik ve tekrarlanan süreci ifade etmektedir. Risk değerlendirmesinin yapılması için ön koşul işletme hedeflerinin belirlenmiş olmasıdır.
3. Kontrol Faaliyetleri: Yönetim tarafından belirlenmiş standartlar, kurallar ve prosedürlerin uygulamaya konulduğu süreçtir. Kontrol faaliyetleri işletmenin tüm kademelerinde farklı şekillerde uygulanmaktadır.
4. Bilgi ve İletişim: İç kontrol faaliyetlerini yürütebilmek için kaliteli bilginin elde edilmesini, üretilmesini ve kullanılmasını içeren süreç olarak tanımlanmaktadır. İki yönlü iletişimin devamlı, tekrarlanan bir şekilde sürdürülmesi önem taşımaktadır.
5. İzleme Faaliyetleri: İç kontrol sisteminin unsurlarının varlığının ve çalışır durumda olup olmadığının izlendiği süreçtir. Tüm sistemde değişen veya değişmesi gereken unsurların belirlenmesi hayati önem taşımaktadır.

Bahsi geçen 5 unsuru oluşturan 17 ilkenin aktif olarak uygulanabildiği ideal iç kontrol sistemi risklere karşı makul güvence sağlayarak hile riskini minimuma indirmektedir. Ancak hilekarların mevcut sistemleri aşmak için çaba göstermeleri nedeniyle, kontrol sistemlerinin sürekli güncellenmesi gerekliliği göz önünde bulundurulmalıdır.

2.4. Muhasebe Hileleri ile Mücadelede Beden Dili

Hilenin ortaya çıkartılması, araştırılması ve önlenmesi süreçlerinin tamamında özellikle bilgisayar destekli denetim teknikleri aracılığıyla işletmenin finansal ve finansal olmayan verileri incelenmekte, hile belirtileri aranmakta ve hile önlenmeye çalışılmaktadır. Ancak hilenin temelinde insan olduğu ve bahsi geçen verilerin de insanlar tarafından

oluşturulduğu unutulmamalıdır. Denetçi elde ettiği kanıtların doğruluğuna koşulsuz olarak inanmamalı, meslekli şüphecilği makul düzeyde tutmalıdır.

Bağımsız Denetim Standardı 200’de mesleki şüphencilik, sorgulayıcı bir yaklaşımla hareket ederek, hata veya hile kaynaklı yanlışlığa işaret eden durumlara karşı dikkatli olmayı ve denetim kanıtlarını titiz bir biçimde değerlendirmeyi içeren tutum olarak tanımlanmıştır.

Finansal tabloların denetimi çerçevesinde, yüksek ancak mutlak olmayan güvence seviyesi sağlayan makul güvence (BDS 200) gereği, denetçi yönetim tarafından kontrollerin ihlal edilmesi ihtimalini ve hataların ortaya çıkarılmasında etkin olan denetim prosedürlerinin hilenin ortaya çıkarılmasında yeterli olamayabileceğini göz önünde bulundurarak, tüm denetim boyunca mesleki şüphencilğini sürdürmekle sorumludur (BDS 240).

Ayrıca BDS 200’de, birbiriyle çelişen denetim kanıtlarının, belgelerin güvenilirliğinin, sorgulamalar sonucu elde edilen cevapların ve yönetim ile üst yönetimden sorumlu olanlardan elde edilen diğer bilgilerin sorgulanması denetçinin sorumluluğuna bırakılmıştır.

BDS 240’ta denetçinin, işletmeyi etkileyen gerçekleşmiş, şüphelenilen veya iddia edilen herhangi bir hile hakkında bilgilerinin olup olmadığını belirlemek amacıyla yönetimi ve -uygun hâllerde- işletmedeki diğer kişileri sorgulaması gerekli kılınmıştır. Denetçi gerekli durumlarda şüphelenilen veya iddia edilen herhangi bir hile hakkında bilgilerinin olup olmadığını belirlemek ve hile riskleri hakkında görüşlerini almak amacıyla iç denetim fonksiyonunda yer alan uygun kişileri ve üst yönetimden sorumlu olanları sorgular. Bu sorgulamalar, yönetimin sorgulamalar sırasında verdiği cevapların doğrulanması için kullanılır. Sorgulamalarda alınan cevaplar, denetçinin denetim prosedürlerini değiştirmesi veya ek denetim prosedürlerini uygulamaya geçirmesi için dayanak sağlamakla beraber, tek başına yeterli denetim kanıtı niteliğinde değildir. Diğer hileyi ortaya çıkarma teknikleri ile birlikte kullanılması gereklidir.

Denetimin kalitesini arttırmaya katkıda bulunabilecek pek çok faktör olmasına karşın hilelerin ve usulsüzlüklerin ortaya çıkartılması ve önlenmesi açısından eğitim, çevresel farkındalık, mesleki şüphencilik ve deneyimlerden öğrenme özellikle ön plana çıkmaktadır. Giriş düzeyinde bilimsel hazırlığa ek olarak denetçinin kariyeri boyunca eğitim sürecini işletmesi, hataları belirleme ve onları engellemeyi içeren alanlarda da gelişimini sürdürmesi gerekmektedir (Örten vd., 2011: 29)

BDS’ler ile denetçilere hileyi ortaya çıkarma sorumluluğu verilmiştir. Önceki bölümlerde bahsi geçen hilenin ortaya çıkartılması, araştırması ve önlenmesi aşamalarında kullanılan yöntemlere ek olarak aşağıdaki açıklananlar nedenler ile denetçilerin hilenin

temelinde yer alan insanın dürüstlüğünü değerlendirmeye yarayan beden dili eğitimi alması önerilmektedir.

1. BDS'ler ile denetçilere gerekli durumlarda üst yönetimden sorumlu olanları bile sorgulama görevi ve sorumluluğu verilmiştir. Beden dili eğitimi bu sorumluluğu yerine getirmek için katkı sağlayacaktır.
2. Kanıt toplama başta olmak üzere denetimin birçok sürecinde denetçi gerek işletme içindeki gerek işletme dışındaki insanlardan bilgi almaktadır. Bilgi alma sürecinde kendisine yalan söylenip söylenmediği ortaya çıkarma konusunda denetçinin eğitim alması denetim kalitesine katkı sağlayacaktır.
3. Hilenin ortaya çıkartılması süresi arttıkça finansal zarar da artmaktadır. Hileyi daha erken ortaya çıkarmaya yardımcı bir araç olarak beden dili kullanılması finansal kayıpların azaltılmasına yardımcı olacaktır.
4. Bağımsız denetçiler için etik kurallara göre mesleki hizmet verilirken, mesleki bilgi ve becerinin uygulanması sırasından doğru muhakemelerde bulunması gereklidir. Mesleki yeterliliğin kazanılması ve sürdürülmesi, uyulması gereken etik ilkeler arasındadır. Mesleki yeterliliği artırmak amacıyla beden dili eğitimi önerilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHASEBE HİLELERİ İLE MÜCADELEDE BEDEN DİLİNİN KULLANILMASI YÖNELİK YAPILAN UYGULAMA

Bu bölümde araştırmanın amacı, modeli, çalışma grubu oluşturan unsurlar, uygulanan eğitim programı, veri toplamalara araçları ile verilerin analizinde kullanılan istatistiksel yöntemlere yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, beden dili eğitiminin muhasebe hileleri ile mücadelede etkisini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki hipotezlerin doğruluğu test edilmiştir.

- Mali müşavirlerin yalanı yakalama başarıları ile ortalama insanın yalanı yakalama başarıları arasında bir fark vardır.
- Beden dili eğitimi alan mali müşavirlerin yalanı yakalama testlerinden aldıkları Öntest ve Sontest puan ortalamaları arasında bir fark vardır.

3.2. Araştırma Modeli

Bu araştırma beden dili eğitiminin muhasebe hileleri ile mücadelede etkisini inceleyen deneysel bir çalışmadır. Bu çalışmada deney deseni olarak, muhasebe profesyonellerinin yalanı yakalama başarılarının ölçüldüğü deney baz alınarak (Lee, 2000), tek grup Öntest-Sontest deneysel deseni kullanılmıştır.

Tablo 3.1 Araştırmanın Deseni

Grup	Öntest	İşlem	Sontest
Tek Grup	Ölçüm 1	Beden Dili Eğitimi	Ölçüm 2

Bu çalışmada mali müşavirlere beden dilini anlama / okuma becerileri kazandırmayı ve mali müşavirlerin muhasebe hilelerini fark etme düzeylerinin yükseltilmesini amaçlayan beden dili eğitiminin etkisini incelemek amacıyla deney grubu oluşturulmuştur. Tablo 3.1’de görüldüğü üzere deney grubuna beden dili eğitim programı uygulanmıştır. Eğitim programı uygulamadan önce ve sonra deney grubunun muhasebe hilelerini beden dili yardımı ile tespit etme becerileri değerlendirilmiştir

3.3. Çalışma Grubu (Katılımcılar)

Çalışma grubu uyaranlardan ve gözlemcilerden oluşmaktadır. Uyaranların ve gözlemcilerin detayları aşağıda açıklanmıştır.

3.3.1. Uyaranlar⁸

Uyaranlar olarak altı adet erkek, dört adet kadın olmak üzere toplam 10 üniversite öğrencisi gönüllü belirlenmiştir. Uyaranların yaş aralığı 19 ile 23 arasındadır. Uyaranlar ortalama altışar dakikalık 10 adet video çekimine (toplam 61dk 8 saniye) izin vererek araştırmaya gönüllü olarak katılmışlardır. Araştırmanın sonucuna olumsuz etkilememesi amacıyla uyaranlara araştırmanın asıl amacı anlatılmamıştır

3.3.2. Gözlemciler

Antalya ilinde ikamet eden çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 13 adet mali müşavir, üç adet mali müşavir stajyeri ve iki adet mali müşavir belgesine sahip olmayan çalışan olmak üzere toplam 18 adet gözlemci araştırmada yer almıştır. Gözlemcilere araştırmanın amacı anlatılmıştır ve araştırma için üç saat harcamaları gerektiği bilgisi verilmiştir. Önteste katılıp Sontest katılmayan iki, Önteste katılmayıp Sonteste katılan bir gözlemcinin testleri analizlere dahil edilmemiştir.

3.4. Eğitim Programı

Eğitim programının hazırlanmasında, yalan ipuçlarının değerlendirildiği meta analiz (DePaulo vd., 2003), yalanı yakalama eğitimlerin başarısını ölçülmesi ve yalanı yakalama eğitimlerinin başarısını sağlayan koşulların belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen meta analizden (Driskell, 2012) faydalanılmıştır.

İki oturum olarak tasarlanan beden dili eğitim programında aşağıdaki konular yer almıştır: Otonom sinir sistemi, sempatik sinir sistemi, stres, duygular, iletişim araçları, beden dili, yalan, yalanı ortaya çıkarma yaklaşımları, bağlamın önemi.

3.5. Videolar'ın Tasarımı

Çalışmada, muhasebe profesyonellerinin yalanı yakalama başarılarının ölçüldüğü deney (Lee, 2000), vergiye uyum alanında yalan söyleme alanında yalan söyleme ve yalanı yakalama konularının incelendiği deneyden (Lohse vd., 2014) yararlanılarak oluşturulan üç ayrı video seti kullanılmıştır. İlk video setinde uyaranlara bir zarf içinde aylık gelirlerini

⁸ Eğitim programında kullanılmak üzere senaryolarda dahilinde mülakata alınan ve mülakatlar görüntüleri gözlemcilere izletilen kişiler sunucular olarak adlandırılmıştır.

temsil eden çek verilmiştir. Uyarıların yarısı oluşturulan ilk gruba içinde 2.000,00 TL olan zarf, diğer yarısını oluşturan ikinci gruba ise içinde 4.000,00 TL olan zarf verilmiştir. Uyarıların görevi aylık gelirlerinin 2.000,00 TL olduğu konusunda sorgulayıcıyı ikna etmektedir. Birinci grup üyeleri 2.000,00 TL’lik zarfa sahip oldukları için sorgulayıcıya yalan söylemeyecektir. Ancak ikinci grup üyeleri 4.000,00 TL’lik zarfa sahip olmalarına rağmen sorgulayıcıya gelirlerinin 2.000,00 TL olduğu yönünde yalan söyleyeceklerdir.

İkinci video setinde ise uyarılara 1’den 5’e kadar bir sayı seçmeleri ve seçtikleri sayıyı bir kâğıda yazmaları istenmiştir. Kağıtta hangi rakam yazdığı bilmeyen sorgulayıcı tek tek sayıları sayarak uyarılara sorular yönelmiştir. Uyarının görevi sorgulayıcının sorularına hayır cevabı vererek seçtiği sayıyı sorgulayıcıya söylememektir.

Üçüncü video setinde uyarılara kişisel tecrübe ve kişisel tutumlarına ilişkin ortalama üçer adet soru yönetilmiştir. Uyarılardan kişisel deneyimler hakkında soruların yarısına doğru yarısını yanıltıcı cevap vermeleri istenmiştir. Aynı şekilde kişisel tutumlar hakkındaki soruların yarısına doğru yarısını yanıltıcı cevap vermeleri istenmiştir.

Tablo 3.2 Kişisel Deneyim ve Kişisel Tutumlar Hakkında Sorular

Kişisel Deneyim	Kişisel Tutum
En sevdiğiniz öğretmen	Lise öğrencilerinin alkol tüketimi
En sevmediğiniz öğretmen	Kafe/restoranlarda sigara içilmesi
En sevdiğiniz arkadaş	İnsanların klonlanması
En çok nefret ettiğiniz kişi	Bitcoin
Dün akşam ne yaptınız?	İlkokul öğrencilerinin cep telefonu sahipliği
Büyüdüğünüz ev	Başörtüsü ile eğitim
Kopya çektin mi?	İçi para dolu cüzdan buldun ne yaparsın?

Video çekimi yapılırken uyarıların tüm tepkilerini görebilmek amacıyla 2 adet full hd çekim yapabilen kamera ile farklı açılardan çekim yapılmıştır. İlk kamera, tüm vücut tepkilerinin görülebilmesi amacıyla daha geniş açıdan çekim yapmıştır. İkinci kamera ise uyarıların yüzüne odaklanarak yüz ifadeleri kayıt altına almıştır. Gözlemcilerin izlediği videolar 2 kameradan gelen görüntülerin dikey olarak ikiye bölünmüş ekranda aynı anda oynaması ile oluşturulmuştur. Bu sayede gözlemciler uyarıların tüm beden hareketlerini gözlemlerken, yüz ifadelerini de görebilmeleri amaçlanmıştır.

Videoların geçerliliğini (yalanın tespit edilebilirliğini) ölçmek amacıyla videolar psikoloji alanında çalışan 3 klinik psikoloğa gönderilmiştir. Uzmanlardan videolardaki yalının tespit edilebilirliği yönünde 1. ve 3. senaryolar için olumlu, 2. senaryo için ise olumsuz geri dönüş alınmıştır.

3.6. Uygulama ve Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada ilk olarak eğitim ve test materyallerini oluşturan video çekimlerinde gönüllü olarak yer alan uyaranların araştırmaya katılım konusunda rızaları alınmıştır. Ardından uyaranların psikolojik sağlıkları hakkında genel bir değerlendirme yapabilmek amacıyla uyaranlara Kısa Semptom Envanteri (KSE) uygulanmıştır ve temel demografik özellikler ile ilgili bilgiler temin edilmiştir. Video çekimlerinin ardından kişisel performans değerlendirme formları aracılığıyla uyaranların çekim sırasındaki stres seviyeleri ölçümlenmiştir.

İkinci olarak gözlemcilerin araştırmaya katılım konusunda rızaları alınmıştır. Eğitim öncesinde gözlemcilerin psikolojik sağlıkları hakkında genel bir değerlendirme yapabilmek amacıyla gözlemcilere Kısa Semptom Envanteri uygulanmıştır. Kişisel bilgi formu aracılığıyla demografik özelliklere ilişkin veri toplanmıştır. Ardından uyaranların olduğu videoları izleyerek “yalanı yakalama Öntesti formu” ile videoları yalan açısından değerlendirmişlerdir.

Üçüncü olarak gözlemciler 3 saat süren beden dili eğitimi almışlardır.

Son olarak eğitim etkisi tespit etmek amacıyla gözlemciler eğitim öncesi izledikleri videolar tekrar izlemişler ve “Yalan Yakalama Sontesti” aracılığıyla tekrar değerlendirme yapmışlardır. Bu formlar “yalanı yakalama Öntesti form”ları ile eşleştirilerek eğitim öncesi ve sonrası sonuçlar karşılaştırılmıştır. Aktarım etkisini yok etmek amacı ile Sontestte gözlemcilere eğitim öncesindeki Öntestte kullanılan videolardan rastgele seçilen iki tanesine ek olarak üç adet daha video izlettirilmiştir ve “Yalan Yakalama Sontesti” aracılığıyla tekrar değerlendirme yapmaları sağlanmıştır.

Gözlemcilerin tamamının uyaranların tüm hareketlerini görebilmelerini sağlamak için oturma düzeni dikkatlice tasarlanmıştır. Tüm gözlemcilerin görüntüye uygun uzaklıkta olması sağlanarak ideal izleme ortamının oluşması amaçlanmıştır.

3.7. Kısıtlamalar / Varsayımlar

Bu araştırmada aşağıdaki kısıtlamalar ve varsayımlara çerçevesinde hareket edilmiştir:

- Gözlemcilerin yalanı yakalamak için gerekli çabayı gösterdikleri varsayılmıştır.
- Gözlemcilerin daha önce yalanın tespiti ile ilgili bir eğitim almadıkları varsayılmıştır. Eğitim öncesi ankette bu kontrol edilmiştir.
- Uyaranların yalan ile ilgili bir eğitim almadıkları varsayılmıştır. Video çekimi öncesi bu anket ile kontrol edilmiştir.

- Gerçek hayatta çoğunlukla gözlemcilerin ek bilgi toplamaya imkan verecek şekilde uyarılar ile iletişimi geçme, fiziksel kanıt ve 3. kişilerden doğrulama çabasına girme imkanı bulunmaktadır. Deneyde gözlemciler sadece videoları izleyerek bu imkandan yararlanamamışlardır.
- Denek sayısı nedeniyle gruplar arası farklılıklara ilişkin istatistiksel analiz yapılamamıştır

3.8. Araştırmanın Bulguları ve Yorumları

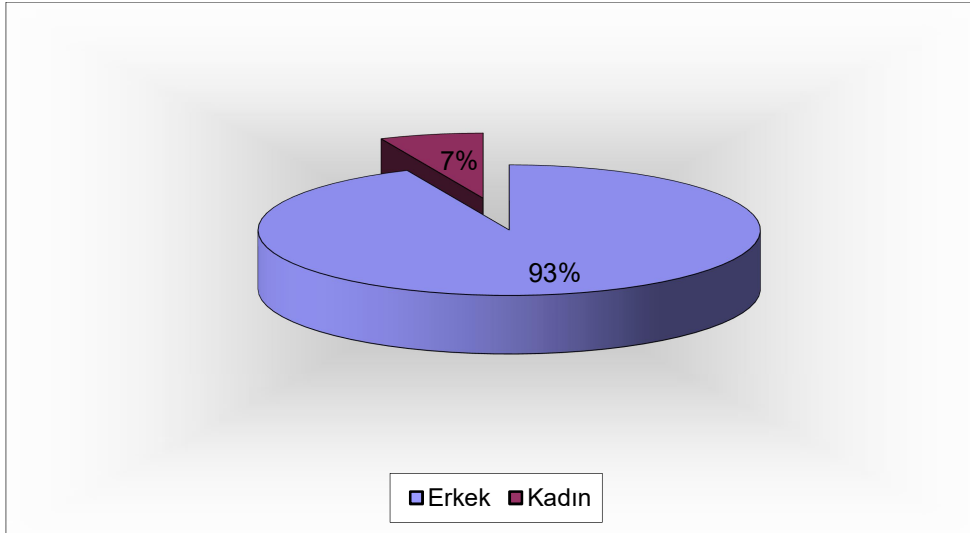
Bu başlıkta araştırmaya katılan kişilerin demografik özellikleri ve mesleki unvan, meslekteki çalışma süresi, çalışma şekli, denetçi belgesi sahipliği, denetim tecrübesi ve yalan yakalama konusunda eğitim geçmişlerine ilişkin bulguları ile Öntest-Sontest sonuçları açıklanmıştır.

3.8.1. Demografik Özelliklere Ait Bulgular

Araştırmaya katılanların cinsiyet, yaş grupları, eğitim düzeyine ilişkin bulguları içermektedir.

3.8.1.1. Cinsiyet

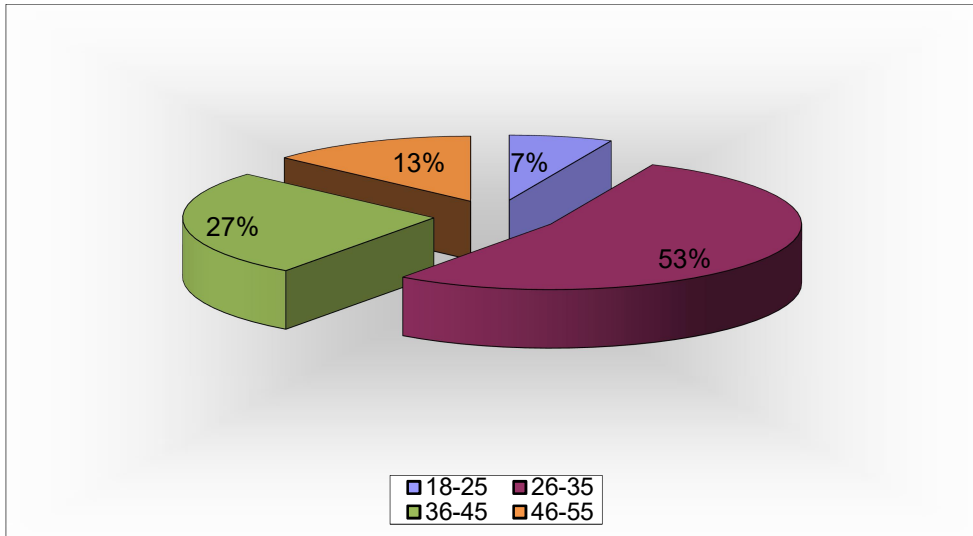
Araştırmaya katılanların % 93'ü erkek, % 7'si kadındır (Grafik 3.1).

Grafik 3.1 Cinsiyete Göre Dağılım

3.8.1.2. Yaş Grupları

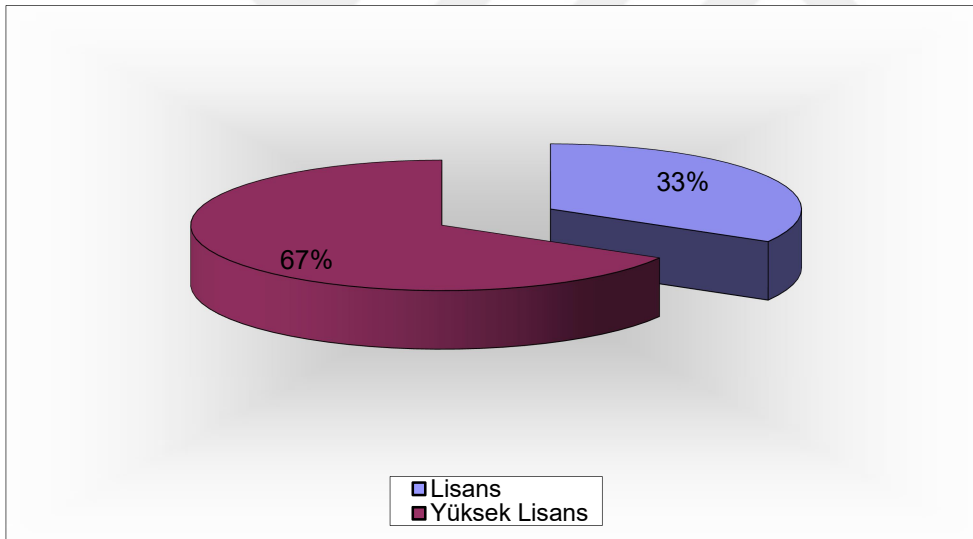
Araştırmaya katılanların % 7'si 18-25 yaş grubuna, % 53'ü 26-35 yaş grubuna, % 27'si 36-45 yaş grubuna, % 13'ü 46-55 yaş grubuna dahildir (Grafik 3.2).

Grafik 3.2 Yaş Gruplarına Göre Dağılım

3.8.1.3. Eğitim Düzeyi

Araştırmaya katılanların % 67'si lisans, % 33'ü yüksek lisans mezundur (Grafik 3.3).

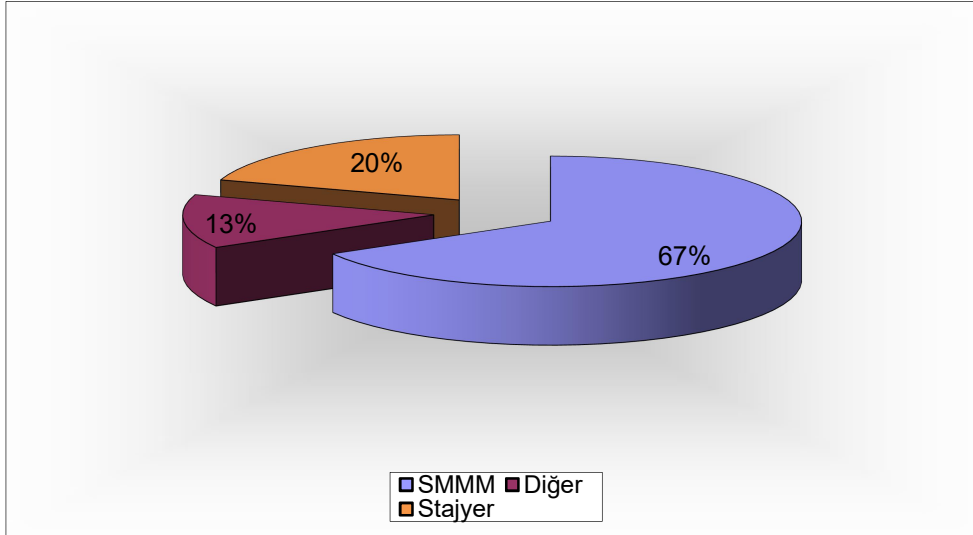
Grafik 3.3 Eğitim Düzeyine Göre Dağılım

3.8.2. Diğer Özelliklere Ait Bulgular

Araştırmaya katılanların mesleki unvan, meslekteki çalışma süresi, çalışma şekli, denetçi belgesi sahipliği, denetim tecrübesi ve yalan yakalama konusunda eğitim geçmişlerine ilişkin bulguları içermektedir.

3.8.2.1. Mesleki Unvan

Araştırmaya katılanların % 67'si serbest muhasebeci mali müşavir belgesine sahipken, % 20'si serbest muhasebeci mali müşavirlik stajına devam etmektedir. Katılımcıların % 13'ü bu alanda bir mesleki unvana sahip değildir (Grafik 3.4).

Grafik 3.4 Mesleki Unvana Göre Dağılım

3.8.2.2. Meslekteki Çalışma Süresi

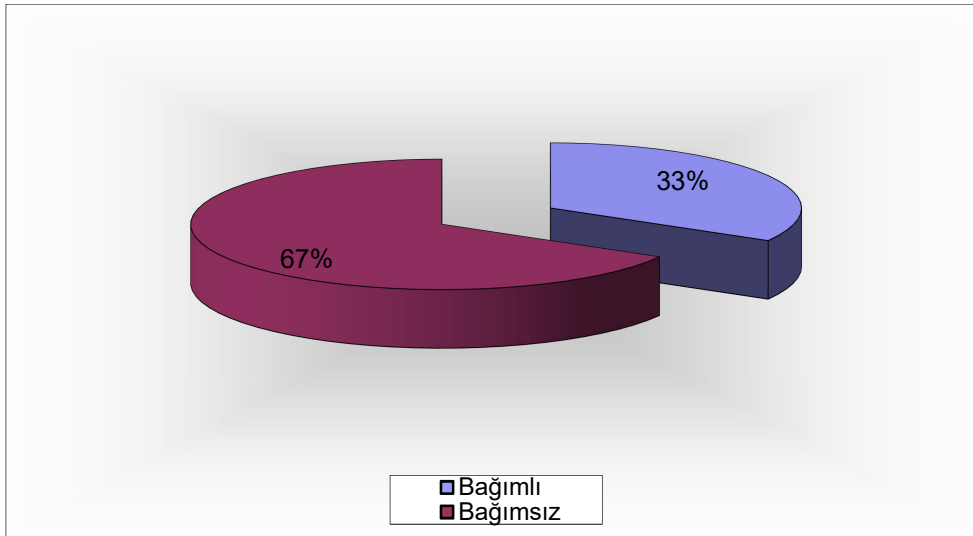
Araştırmaya katılanların % 26,7'si 5 yıl ve altı, % 20'si 5-10 yıl arası, % 40'ı 10-15 yıl, % 13,33'ü 15 yıl ve üzeri süre ile meslekte çalıştıklarını ifade etmişlerdir (Tablo 3.3).

Tablo 3.3 Meslekteki Çalışma Süresine Göre Dağılım

MESLEKTEKİ ÇALIŞMA SÜRESİ	Sayı	Yüzde	Kümülatif Yüzde
5 yıl altı	4	0,267	26,7
5-10 yıl arası (5 yıl dahil 10 yıldan az)	3	0,200	46,7
10-15 yıl arası (10 yıl dahil 15 yıldan az)	6	0,400	86,7
15 yıldan fazla arası	2	0,133	100,0
Toplam	15	100,0	

3.8.2.3. Çalışma Şekli

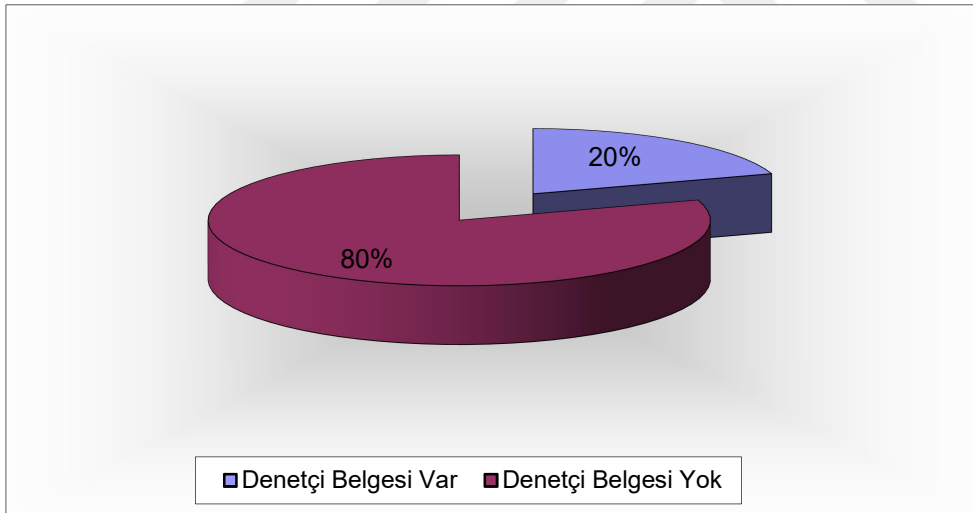
Araştırmaya katılanların % 67'si bağımsız, % 33'ü bağımlı olarak çalışmaktadırlar. (Grafik 3.5).

Grafik 3.5 Çalışma Şekline Göre Dağılım

3.8.2.4. Denetçi Belgesi Sahipliği

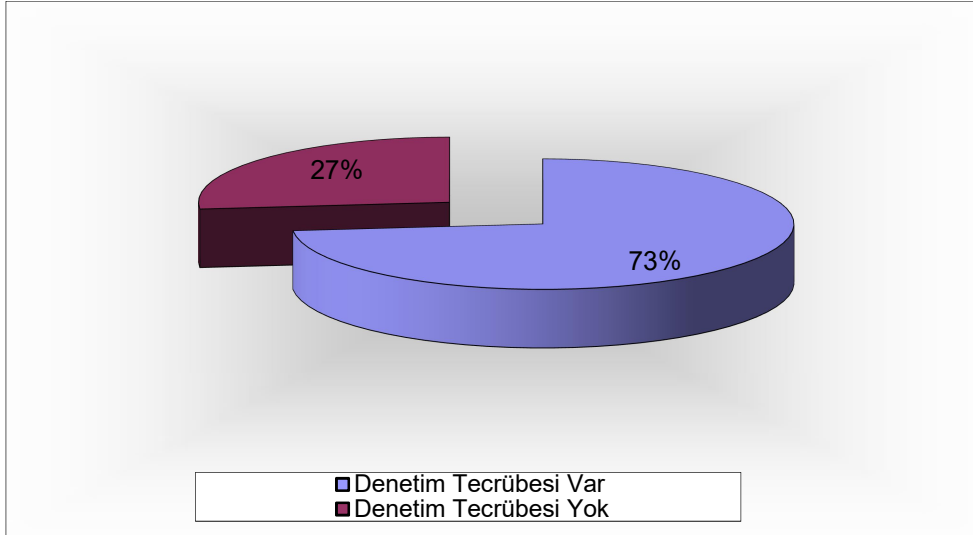
Araştırmaya katılanların % 20'si denetçi belgesine sahipken, % 80'i denetçi belgesine sahip değildir (Grafik 3.6).

Grafik 3.6 Denetçi Belgesi Sahipliğine Göre Dağılım

3.8.2.5. Denetim Tecrübesi

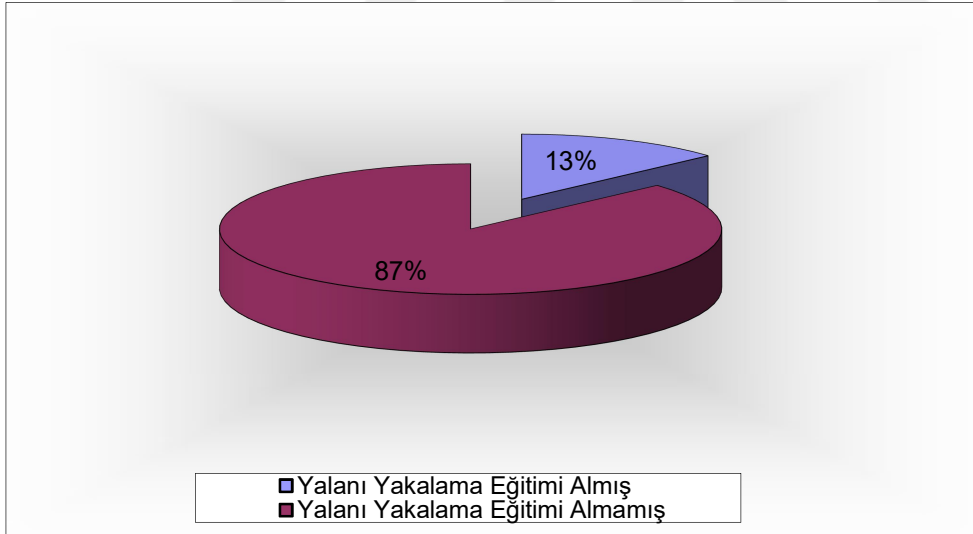
Araştırmaya katılanların % 73'ünün denetim tecrübesine sahipken, % 27'sinin denetim tecrübesi yoktur (Grafik 3.7).

Grafik 3.7 Denetim Tecrübesine Göre Dağılım

3.8.2.6. Yalan Eğitimi

Araştırmaya katılanların % 87'si daha önce yalan eğitimi almamışken, % 13'ü yalan eğitimi almıştır. (Grafik 3.8).

Grafik 3.8 Yalan Eğitimi Alma Durumuna Göre Dağılım

3.8.3. Demografik Özelliklerin ve Diğer Özelliklerin Öntest - Sontest Karşılaştırması

Kraut'un (1980) 10 adet araştırmanın sonuçlarını istatistiki olarak yorumladığı analizinde yalanı ortaya çıkarma başarısı % 57 olarak bulunmuştur. 1980 yılından sonra yayımlanan 39 çalışma üzerinde araştırma yapan Vrij (2000), yalanı ortaya çıkarma başarısını % 56,6 olarak belirlemiştir. Bond ve DePaulo (2006), eğitim ve talimat almamış (ortalama insan) kişilerin yalan ve doğruyu tespit etmeleri istenen 206 araştırmadan, toplam 24483

gözlemcinin verilerini sentezledikleri çalışmalarında ortalama insanın yalanı ortaya çıkarma başarısını % 54 olarak belirlemiştir (Bond Jr. ve DePaulo, 2006). Araştırmada mali müşavirlerin Öntestte yalanı yakalama ortalama başarısının ortalama % 44,44 olduğu tespit edilmiştir. Öntest ortalamaları literatürdeki yalanı yakalama ortalama başarısına (% 54-% 57) kıyasla daha düşüktür. Sontestte ise yalanı yakalama ortalama başarısı ortalama % 65,6'ye yükselerek literatür ortalamasını üzerinde gerçekleştirmiştir.

Aamodt ve Custer'in 108 araştırma ve 16537 kişiden elde edilen verilerin değerlendirdiği meta analizde özgüven, yaş, tecrübe, eğitim, ve cinsiyet faktörlerinin yalanı ortaya çıkarma konusunda fark yaratmadığını ifade edilmiştir (Aamodr ve Custer, 2006). Araştırmada demografik özelliklerin Öntest-Sontest karşılaştırması yapılmış ancak istatistiki olarak anlamlı bir fark elde edilmemiştir.

3.8.3.1. Cinsiyet

Erkek katılımcıların Öntestteki ortalaması (% 44,87) kadın katılımcılara kıyasla (% 41,67) daha yüksektir. Benzer şekilde erkek katılımcıların Sontestteki ortalaması (% 70,77) kadın katılımcıların ortalamasına (% 32,50) kıyasla daha yüksektir (Tablo 3.4.)

Tablo 3.4 Cinsiyete Göre Öntest - Sontest Karşılaştırması

Cinsiyet	Ortalama		
	Erkek	Kadın	Genel
Öntest	% 44,87	% 41,67	% 44,44
Sontest	% 70,77	% 32,50	% 65,67

3.8.3.2. Yaş Grupları

Tablo 3.5. incelendiğinde Öntestte 18-25 yaş aralığında en yüksek, 36-45 yaş aralığında en düşük yalanı yakalama başarısı belirlenmiştir. Sontestte ise tüm grupların % 50 ve üzerinde yalanı yakalama başarısı sergilendiği gözlemlenmiştir.

Tablo 3.5 Yaş Gruplarına Göre Öntest - Sontest Karşılaştırması

Yaş	Ortalama				
	18-25	26-35	36-45	46-55	Genel
Öntest	% 66,67	% 52,08	% 29,17	% 33,33	% 44,44
Sontest	% 60,00	% 70,63	% 65,00	% 50,00	% 65,67

3.8.3.3. Eğitim Düzeyi

Lisans mezunu katılımcıların Öntestteki ortalaması (% 46,67) yüksek lisans mezunu katılımcılara kıyasla (% 40,00) daha yüksektir. Yüksek lisans mezunu katılımcıların Sontestteki ortalaması (% 80,00) lisans mezunu katılımcıların ortalamasına (% 58,50) kıyasla daha yüksektir (Tablo 3.6.).

Tablo 3.6 Eğitim düzeyine göre Öntest - Sontest karşılaştırması

Eğitim	Ortalama		
	Lisans	Yüksek Lisans	Genel
Öntest	% 46,67	% 40,00	% 44,44
Sontest	% 58,50	% 80,00	% 65,67

3.8.3.4. Mesleki Unvan

Tablo 3.7. incelendiğinde Öntestte stajyerlerin en yüksek, mali müşavirlerin en düşük yalanı yakalama başarısı gösterdiği belirlenmiştir. Sontestte ise stajyer ve mali müşavirler yalanı yakalama ortalaması açısından artış gösterirken,, diğer gruptaki katılımcılarda azalış gözlemlenmiştir.

Tablo 3.7 Mesleki Unvana Göre Öntest - Sontest Karşılaştırması

Mesleki Unvan	Ortalama			
	SMMM	Stajyer	Diğer	Genel
Öntest	% 35,00	% 77,78	% 41,67	% 44,44
Sontest	% 68,00	% 80,00	% 32,50	% 65,67

3.8.3.5. Meslekteki Çalışma Süresi

Tablo 3.8. incelendiğinde Öntestte mesleğe yeni başlamış olan katılımcılarda en yüksek, 15 yıl ve üzerinde mesleki çalışma süresine sahip katılımcılarda en düşük yalanı yakalama başarısı belirlenmiştir. Sontestte tüm gruplar yalanı yakalama ortalaması açısından artış gösterirken, 5 ila 10 yıl arası mesleki çalışma süresine sahip katılımcı grubu en yüksek yalanı yakalama ortalamasına ulaştığı gözlemlenmektedir.

Tablo 3.8 Meslekteki Çalışma Süresine Göre Öntest - Sontest Karşılaştırması

Meslekteki Çalışma Süresi	Ortalama				
	0-4,99	5-9,99	10-14,99	15+	Genel
Öntest	% 66,67	% 38,89	% 36,11	% 33,33	% 44,44
Sontest	% 70,00	% 80,00	% 60,83	% 50,00	% 65,67

3.8.3.6. Çalışma Şekli

Bağımlı çalışan katılımcıların Öntestteki ortalaması (% 63,33) bağımsız çalışan katılımcılara kıyasla (% 35,00) daha yüksektir. Öntest ile paralel şekilde, bağımlı çalışan katılımcıların Sontestteki ortalaması (% 69,00) bağımsız çalışan katılımcıların ortalamasına (% 64,00) kıyasla daha yüksektir (Tablo 3.9.).

Tablo 3.9 Çalışma Şekline Göre Öntest - Sontest Karşılaştırması

Çalışma Şekli	Ortalama		
	Bağımlı	Bağımsız	Genel
Öntest	% 63,33	% 35,00	% 44,44
Sontest	% 69,00	% 64,00	% 65,67

3.8.3.7. Denetçi Belgesi Sahipliği

Denetçi belgesine sahip olmayan katılımcıların Öntestteki ortalaması (% 48,61) denetçi belgesine sahip katılımcılara kıyasla (% 27,78) daha yüksektir. Öntest ile paralel şekilde, denetçi belgesine sahip olmayan katılımcıların Sontestteki ortalaması (% 67,08) denetçi belgesine sahip katılımcıların ortalamasına (% 60,00) kıyasla daha yüksektir (Tablo 3.10.).

Tablo 3.10 Denetim Belgesi Sahipliğine Göre Öntest - Sontest Karşılaştırması

Denetçi Belgesi	Ortalama		
	Var	Yok	Genel
Öntest	% 27,78	% 48,61	% 44,44
Sontest	% 60,00	% 67,08	% 65,67

3.8.3.8. Denetim Tecrübesi

Denetim tecrübesi olanların Öntestteki ortalaması (% 48,45) denetim tecrübesi olmayanlara (% 33,25) kıyasla daha yüksektir. Denetim tecrübesi olanların Sontestteki

ortalaması (% 69,09) denetim tecrübesi olmayanların ortalamasına (% 56,25) kıyasla daha yüksektir (Tablo 3.11.)

Tablo 3.11 Denetim Tecrübesine Göre Öntest - Sontest Karşılaştırması

Denetim Tecrübesi	Ortalama		
	Var	Yok	Genel
Öntest	% 48,45	% 33,25	% 44,44
Sontest	% 69,09	% 56,25	% 65,67

3.8.3.9. Yalan Eğitimi

Tablo 3.12. incelendiğinde Öntestte ve Sontestte daha önce yalan eğitimi almış katılımcıların, daha önce yalan eğitimi almamış katılımcılardan daha düşük yalanı yakalama ortalamasına ulaştığı gözlemlenmektedir.

Tablo 3.12 Yalan Eğitimi Alma Durumuna Göre Öntest - Sontest Karşılaştırması

Yalan Eğitimi	Ortalama		
	Var	Yok	Genel
Öntest	% 25,00	% 47,44	% 44,44
Sontest	% 60,00	% 66,54	% 65,67

3.8.4. Öntest ile SonTestin Karşılaştırılması

3.8.4.1. Öntestte ve Sontestte Kullanılan Ortak Videoların Karşılaştırılması

Hem Önteste ve hem de Sontestte kullanılmış olan 2 adet videoya ilişkin gözlemcilerin yalanı yakalama ortalamalarının karşılaştırılmasında bağımlı örneklem t-testi (paired sample t-test) yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 3.13 Hem Öntestte Hem de Sontestte Kullanılan Videoların Ortalaması

	Ortalama		T değeri	P değeri
	Öntest	Sontest		
Hem Öntestte hem de Sontestte kullanılan videoların ortalaması	% 46,67	% 70,00	-2,824	,014

Tablo 3.13. incelendiğinde deney grubuna beden dili eğitimi öncesi uygulanan test ortalaması (% 46,67) ile beden dili eğitimi sonrası uygulanan test ortalaması (% 70,00) arasında bir fark olduğu gözlenmektedir. T değeri -2,824, anlamlılık düzeyi ise % 0,05'tir. Bu veriler, verilen beden dili eğitimin etkili olduğunu, gözlemcilerin beden dili okuma becerilerinin eğitim sonrası anlamlı olarak arttığını göstermektedir.

3.8.4.2. Öntest ile Sontestte Kullanılan Yeni Videoların Ortalamalarının Karşılaştırılması

Gözlemcilerin Öntestteki tüm videolara ilişkin yalanı yakalama ortalamaları ile sadece Sontestte kullanılmış olan 3 adet videoya ilişkin yalanı yakalama ortalamalarının karşılaştırılmasında bağımlı örneklem t-testi (paired sample t-test) yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 3.14 Öntest Ortalaması ile Sadece Sontestte Kullanılan Videoların Ortalaması

	Ortalama		T değeri	P değeri
	Öntest	Sontest		
Öntest ortalaması ile sadece Sontestte kullanılan videoların ortalaması	% 44,44	% 63,33	-2,429	,029

Tablo 3.14. incelendiğinde Öntest ile Sontest arasında 0,05 seviyesinde anlamlılık görülmektedir. Sontestte Önteste kıyasla yalanı yakalama oranında artış sağlanmıştır.

3.8.4.3. Öntest ile SonTest Karşılaştırması

Gözlemcilerin Öntestteki tüm videolara ilişkin yalanı yakalama ortalamaları Sontestteki tüm videolara ilişkin yalanı yakalama ortalamaları karşılaştırılmasında bağımlı örneklem t-testi (paired sample t-test) yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 3.15 Öntest ile Sontest Ortalamaları

	Ortalama		T değeri	P değeri
	Öntest	Sontest		
Öntest ile Sontest ortalamaları	% 44,44	% 65,67	-2,854	,013

Tablo 3.15 incelendiğinde Öntest ile Sontest arasında 0,05 seviyesinde anlamlılık görülmektedir. Sontestte Önteste kıyasla yalanı yakalama oranında artış sağlanmıştır.

SONUÇ

Bu bölümde mali müşavirlere verilen beden dili eğitiminin mali müşavirlerin yalanı yakalama becerileri üzerinde etkisi ile ilgili sonuçlar ve ilgili literatür değerlendirilmiştir.

Özellikle son yıllarda ortaya çıkan finansal skandallar ile işletmeler ve ilişki kişilerin hile hakkındaki farkındalığı artmış durumdadır. İşletme gelirlerinin yaklaşık olarak % 5'lik kısmının hile sonucunda işletmeden kaybolduğu ve hilenin işletmelere itibar kaybı gibi finansal olmayan etkileri de göz önüne alındığında hile ile mücadele daha da önemli bir konu haline gelmektedir. ACFE tarafından açıklanan % 5'lik kayıp oranı Türkiye'nin 3.104.907.000.000 TL tutarlı 2017 gayri safi yurtiçi hasılasına uygulandığında, Türkiye'de hile nedeniyle 2017 yılında 155.245.350.000 TL'nin kayıp edildiği tahmin edilmekte ve hile ile mücadelenin önemini açığa çıkarmaktadır.

Günümüzde hile ile mücadelede başta geleneksel ve bilgisayar destekli olmak birçok farklı yöntem kullanılmaktadır. Ancak bu yöntemlerde hilekar yerine hilekarın ürettiği verilere ve bıraktığı izlere odaklanılmaktadır. Başta BDS'ler olmak üzere farklı yasal düzenlemeler vasıtasıyla hile ile mücadele artmakta ve hile ile mücadelede literatüre yeni yöntemler dahil olmaktadır.

Yalan; başarılı olsun ya da olmasın, söyleyenin aslında doğru olmadığını bildiği ve söylenen kişiye gerçek olmadığını bildirilmediği bir inanç yaratmak için sarf edilen kasıtlı bir çaba olarak tanımlanmaktadır. Psikoloji bilimi penceresinden bakıldığında muhasebe hileleri bir çeşit yalandır. Hilekar çoğu zaman kasıtlı bir şekilde hile yapmadığına dair ilgili kişilerde bir izlenim oluşturmaya çalışmaktadır. Bu bilgiler ışığında başta psikoloji bilimi olmak üzere kriminoloji, sosyoloji, felsefe, iletişim gibi alanlarda oluşturulmuş olan yalanı ortaya çıkarma hakkındaki literatür incelenmiş ve bahsi geçen literatürün denetim alanında kullanılması önerilmiştir.

Bu kapsamda yalanı ortaya çıkarmada davranışsal yaklaşımlar, yalan ipuçları, yalanı ortaya çıkarma başarısı ve yalan eğitimi incelenmiştir. Yalan eğitimi üzerine çalışmalar incelendiğinde, literatürde yalan eğitiminin yalanı ortaya çıkarma başarısı üzerindeki etkisinin negatif veya önemsiz olduğu ifade eden çalışmalar olduğu kadar, eğitimlerin olumlu etkilerini ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Çalışma kapsamında eğitimlerin olumlu etkilerini ortaya koyan çalışmalar baz alınarak bir eğitim programı ve deney tasarlanmıştır. Antalya ilindeki mali müşavirler ile uygulama yapılmış ve eğitimin olumlu etkileri gözlemlenmiştir.

Tek grup Öntest-Sontest deneysel desen kullanılarak gerçekleştirilen uygulamada 15 adet gözlemcinin sonuçları değerlendirilmiştir. İlk olarak gözlemcilerin eğitim öncesi yalanı yakalama becerileri sunucuların görüntülerini içeren önceden kayıt edilmiş videoları değerlendirmeleri aracılığıyla ölçülmüştür. Ardından üç saat süren bir eğitim almışlar ve yalanı yakalama becerileri tekrar ölçülmüştür. Sontestte, Öntestte kullanılan videoların bir kısmına ek olarak yeni videolar da eklenerek aktarım etkisi önlenmeye çalışılmıştır.

Uygulama sonuçları incelendiğinde mali müşavirlerin Öntestte yalanı yakalama ortalama başarısının ortalama % 44,44 olduğu tespit edilmiştir. Öntest ortalamaları literatürdeki yalanı yakalama ortalama başarısına (% 54-% 57) kıyasla daha düşüktür. Sontestte ise yalanı yakalama ortalama başarısı ortalama % 65,6'ya yükselerek literatür ortalamasını üzerinde gerçekleştirmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara dayalı sunulabilecek öneriler aşağıdaki gibidir:

- İnsanların yalanı yakalama becerileri uygun eğitim yöntemleri ile arttırılabilmektedir. Denetçilerin eğitim müfredatlarına yalanı yakalama becerilerini arttırıcı eğitimler eklemek denetim kalitesini artışına katkı sağlayacaktır.
- BDS'ler ile denetçilere gerekli durumlarda üst yönetimden sorumlu olanları bile sorgulama görevi ve sorumluluğu verilmiştir. Beden dili eğitimi bu sorumluluğu daha etkin bir şekilde yerine getirmelerine katkı sağlayacaktır.
- Kanıt toplama başta olmak üzere denetimin birçok sürecinde denetçi gerek işletme içindeki gerek işletme dışındaki insanlardan bilgi almaktadır. Bilgi alma sürecinde kendisine yalan söylenip söylenmediği ortaya çıkarma konusunda denetçinin eğitim alması denetim kalitesine katkı sağlayacaktır.
- Bağımsız denetçiler için etik kurallara göre mesleki hizmet verilirken, mesleki bilgi ve becerinin uygulanması sırasından doğru muhakemelerde bulunması gereklidir. Mesleki yeterliliğin kazanılması ve sürdürülmesi, uyulması gereken etik ilkeler arasındadır. Mesleki yeterliliği artırmak amacıyla beden dili eğitimi önerilmektedir.
- Hilenin ortaya çıkartılması süresi arttıkça finansal zarar da artmaktadır. Hileyi daha erken ortaya çıkarmaya yardımcı bir araç olarak beden dili kullanılması finansal kayıpların azaltılmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aamodr, M. ve Custer, H. (2006). "Who Can Best Catch a Liar? A Meta-Analysis of Individual Differences in Detection Deception". *The Forensic Examiner*, Spring, 6-11.
- ACFE. (2016). *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse 2016 Global Fraud Study*. ACFE.
- AICPA. (2002). *Statement on Auditing Standards No.99: Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit*.
- Albrecht, C. (2008, May). *International Fraud: A Management Perspective*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. ESADE Business School and the Catedrativo de la Unicersidad Ramon Llull.
- Albrecht, W., Albrecht, C., Albrecht, C. ve Zimbelman, M. F. (2011). *Fraud Examination, Fourth Edition*. Ohio: South-Western College Pub.
- Anderson, D., DePaulo, B., Ansfield, M., Tickle, J. ve Green, E. (1999, Spring). "Beliefs About Cues to Deception: Mindless Stereotypes or Untapped Wisdom?". *Journal of Nonverbal Bevahior*, 23(1): 67-89.
- Angay Kutluk, F. (2010). *Davranışsal Muhasebe Çerçevesinde Etik Konusunun Değerlendirilmesi*. Yayımlanmış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Araz, A. (1998). *Çeşitli Değişkenler Açısından Benlik Sunumu*. Yayımlanmış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Beasley, M., Carcello, J. ve Hermanson, D. (1999). "Fraudulent Financial Reporting:1987-1997 An Analysis of U.S. Public Companies". *Committe of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission*, New York.
- Beasley, M., Carcello, J., Hermanson, D. ve Neal, T. (2010). "Fraudulent Financial Reporting 1998-2007: An Analysis of U.S. Public Companies". *Committe of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission*, New York.
- Benston, G. ve Hartgraves, A. (2002). "Enron: What happend and what we can learn from it". *Journal of Accounting and Public Policy*, 105-127.
- Bilgiç, R., Bıkmaz, Ö., Esgin, E. ve Şahin, G. (2011). "İşe Alım Sürecinde Kullanılacak Dürüstlük Ölçeği Oluşturma Çalışması". *Türk Psikoloji Yazıları* 14(27): 80-85.
- Bond Jr., C. ve DePaulo, B. (2006). "Accuracy of Deception". *Personality and Social Psychhology Review*, 10(3): 216-234.
- Bozkurt, N. (2009). *İşletmelerin Kara Deliği Hile Çalışan Hileleri*. Alfa Yayınları, İstanbul.

- Buller, D. ve Burgoon, J. (1996). *Interpersonal Deception Theory. Communication Theory*, 203-242.
- Button, M., Gee, J. ve Brooks, G. (2011). "Measuring the cost of fraud: an opportunity for the new competitive advantage". *Journal of Financial Crime*, (19): 65-75.
- Canter, D. (2011). *Suç Psikolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Cendrowski, H., Martin, J. ve Petro, L. (2017). *The Handbook of Fraud Deterrence*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Chan, S. ve Bull, R. (2013). "The Effect of Co-Offender Planning on Verbal Deception. Psychiatry", *Psychology and Law*, 457-464.
- CIMA. (2008). *Fraud Risk Management: A Guide to Good Practise*.
- COSO. (2011). *Internal Control - Integrated Framework. COSO*.
- COSO. (2013). *Internal Control - Integrated Framework - Executive Summary. COSO*.
- DePaulo, B. (1992). "Nonverbal Behavior and Self-Presentation". *Psychological Bulletin*, 203-243.
- DePaulo, B., Lindsay, J., Malone, B., Muhlenbruck, L., Charlton, K. ve Cooper, H. (2003). "Cues to Deception". *Psychological Bulletin*, 74-118.
- Dinapoli, T. (tarih yok). "Red Flags for Fraud". *State of New York Office of the State Comptroller*.
- Dorminey, J., Fleming, A., Kranacher, M.-J. ve Richard Jr., A. (2012). "The Evolution of Fraud Theory". *Issues in Accounting Education*, 27(2): 555-579.
- Dönmez, A. ve Çavuşoğlu, K. (2015). "Hilelerin Ortaya Çıkarılması Bakımından Bağımsız Denetim ve Adli Muhasebenin Karşılaştırılması". *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 34-67.
- Driskell, J. (2012). "Effectiveness of Deception Detection Training: A Meta-Analysis. Psychology", *Crime & Law*, 713-731.
- Ekman, P. (2013). *Yalan Söylediğimi Nasıl Anladın?!*, Okuyan Us Yayıncılık, İstanbul.
- Ekman, P. ve Friesen, W. (1969). "Nonverbal Leakage and Clues to Deception". *Psychiatry Journal For The Study of International Processes*, 32(1): 88-106.
- Ekman, P. ve O'Sullivan, M. (September 1991). "Who Can Catch A Liar?". *American Psychologist*, 913-920.
- Ekman, P., O'Sullivan, M. ve Frank, M. (May 1999). "A Few Can Catch a Liar". *Psychological Science*, 10(3): 263-266.
- Erdoğan, M. (2001). "Muhasebe Hilelerinin Ortaya Çıkartılmasında Benford Yasası". *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 1-8.

- Erdoğan, S. (2015). “Finansal Skandalların Bağımsız Denetim Boyutu”. *Mali Çözüm*, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası.
- Ergen, M. ve Ülman, Y. (2012). “Nörobilim, Nöroteknoloji, Yalan Tespiti ve Etik”. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 149-156.
- Ernst & Young. (2016). *14th Global Fraud Survey*.
- European Court of Auditors. (2014). *Audit Guideline on Fraud*.
- Frank, M. ve Feeley, T. (2003). “To Catch a Liar: Challenges for Research in Lie Detection Training”. *Journal of Applied Communication Research*, 31(1): 58-75.
- Freud, S. (1905). *Fragment of an Analysis of a Case of Hysteria*.
- Glass, D. (2015). *Yalancının Beden Dili*. İstanbul: Paloma Yayınevi.
- Golden, T., Skalak, S. ve Clayton, M. (2006). *A Guide to Forensic Accounting Investigation*. New Jersey: John Wiley & Sons. Inc.
- Harris, S. (2013). *Yalan % 100 Dürüst Yaşamak Mümkün mü?*, Okuyan Us, İstanbul.
- Hauch, V., Sporer, S., Michael, S. ve Meissner, C. (2014). “Does Training Improve the Detection of Deception? A Meta-Analysis”. *Communication Research*, 1-61.
- Holderness Jr., D. (2014, December). “Detecting Deception in Client Inquiries: A Review and Implication for Future Research”. *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 6(2).
- Iyer, N. ve Samociuk, M. (2006). *Fraud and Corruption: Prevention and Detection*. Hampshire: Gower Publishing Limited.
- Kandemir, C. ve Kandemir, Ş. (2012). “Muhasebe Hilelerini Önlemede Çözüm Yolu Olarak Kullanılacak Stratejilerin Bileşenleri”. *Mali Çözüm*, 15-42.
- Kandemir, C. ve Kandemir, Ş. (2012). “Muhasebe Hilelerinin Önlenmesi ve Ortaya Çıkarılmasında Kullanılan Çağdaş Araç ve Yöntemler”. *Mali Çözüm*, 37-70.
- Kassin, S. M. ve Fong, C. T. (1999). ““I'm Innocent!": Effects of Training on Judgments of Truth and Deception in the Interrogation Room”. *American Psychology - Law Society*, 23(5): 499-516.
- KGK. (2013). *Bağımsız Denetim Standardı 240*.
- Kiracı, M. (2005).” Hile Riski Değerlemesinin ve Hileleri Bulmanın Denetim Etkinliğindeki Rolü ve Türkiye'deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma”. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 103-126.
- KPMG. (2015). *Fraud Barometer*.

- Kuhn, J. ve Sutton, S. (2006). "Learning from WorldCom: Implications for Fraud Detection through Continuous Assurance". *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 61-80.
- Kurtaran Çelik, M. (2010). "Bankaların Finansal Başarısızlıklarının Geleneksel ve Yeni Yöntemlerle Öngörüsü". *Yönetim ve Ekonomi*, 129-143.
- Küçükkoçoğlu, G., Keskin Benli, Y. ve Küçüksözen, C. (1997). "Finansal Bilgi Manipülasyonunun Tespitinde Yapay Sinir Ağı Modelinin Kullanımı". *İMKB Dergisi*, 1-23.
- Lee, C.-C. (2000). *The Effect Of Levels Of Probing On The Detection Of Deception in Audit Oral Evidence*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Carbondale, Southern Illinois University.
- Lerner, H. (1993). *The Dance of Deception*. New York: HarperCollins Publishers.
- Leslie, I. (2014). *Doğustan Yalancı Neden Yalan Söylemeden Yaşayamıyoruz?*, NTV Yayınları, İstanbul.
- Lohse, T., Konrad, K.A. ve Qari, S. (2014). "Deception Choice and Audit Design - The Importance of Being Earnest", *Beiträge zur Jahrestagung des Vereins für Socialpolitik 2014: Evidenzbasierte Wirtschaftspolitik - Session: Taxation III*, No. C15-V3
- Mackevicius, J. ve Giriunas, L. (2013). "Transformational Research of the Fraud Triangle". *Ekonomika*, 92(4): 150-163.
- Mayer, C. (2008). *Yalana Övgü Neden Onsuz Yaşayamıyoruz?*, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Nation, F. (December 2013). *The Effect of Perceived Deception on Auditor Judgment and Decision-Making During Analytical Procedures*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Department of Accountancy in the Graduate School Southern University.
- Örten, R., Kurt, G. ve Torun, S. (Temmuz 2011). "Muhasebede Çift Taraflı Kayıtlama ve Kitab-Us Siyakat". *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 34-69.
- PWC. (2016). *Global Economic Survey*.
- Rezaee, Z. ve Riley, R. (2010). *Financial Statement Fraud: Prevention and Detection*, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey.
- Sarıoğlu, K. (2002). "Enron Olayı (Vak'a)". *Yönetim*, 49-53.
- Seager, D. ve Mann, D. (2010). *Yalan* İlişkiler, İşte ve Yaşamda Yalanı Yakalamak*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Silverstone, H. ve Davia, H. (2005). *Fraud 101 Techniques and Strategies for Detection (Second Edition)*, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey.

- Singleton, T., Singleton, A., Bologna, J. ve Lindquist, R. (2006). *Fraud Auditing and Forensic Accounting (Fourth Edition b.)*, John Wiley & Sons. Inc., New Jersey.
- Sip, K., Roepstorff, A., McGregor, W. ve Frith, C. (2008). "Detecting Deception: The Scope and Limits". *Trends in Cognitive Sciences*, 0-53.
- Stamler, R., Marschdorf, H. ve Possamai, M. (2014). *Fraud Prevention and Detection - Warning Signs and the Red Flag System*. CRC Press, New York.
- Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu. (2009). *Raf Temizliği İmar Bankası*. Artus Basım, İstanbul.
- Tıgdemir, S. (2014). "COSO 2013'ün Yol Haritası". *KPMG Gündem*, (19): 24-25.
- Trompeter, G., Carpenter, T., Desai, N., Jones, K. ve Riley, R. (2013). "A Synthesis of Fraud-Related Research". *A Journal of Practise & Theory*, (32): 287-321.
- Ulucan Özkul, F. ve Özdemir, Z. (2013). "Çalışan Hilelerinin Önlenmesinde Proaktif Yaklaşımlar: Kurumsal İşletmelerde İnsan Kaynakları Yöneticileri Üzerine Nitel Bir Araştırma". *Öneri Dergisi*, 75-89.
- Ulucan Özkul, F. ve Pektekin, P. (2009). "Muhasebe Yolsuzluklarının Tespitinde Adli Muhasebecinin Rolü ve Veri Madenciliği Tekniklerinin Kullanılması". *MÖDAV*, 57-88.
- Üretmen, S. (2008). *Cinsiyet, Yalan Söyleme ve Çıkar Elde Etmenin Yalana İlişkin Yüklemelere Etkisi*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Vassiljev, M. ve Alver, L. (2016). "Concept and Periodisation of Fraud Models: Theoretical Review". *5th International Conference on Accounting, Auditing, and Taxation (ICAAT 2016)*: 473-480.
- Vrij, A. (2008). *Detecting Lies and Deceit Pitfalls and Opportunities (Second Edition)*. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd.
- Yaman, T. (2008). *Finansal Tablolar Aracılığı ile Kullanıcılara Yanıltıcı Bilgi Sunulması ve Sonuçları*. İstanbul: Yayınlanmış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

KPMG, Global profiles of the fraudster

https://public.tableau.com/profile/kpmg.poaf#!/vizhome/TableauPOAF_Final/CoverPage, (erişim tarihi: 21.08.2016)

EK 1- YALAN İPUÇLARI

Sıra No	Tanım	Açıklama
50	Konuşmanın genelinde işbirliği hali gösterme	Konuşmacının işbirliği halinde, yardımcı, pozitif ve güvenli görünmesi
25	Cevap verirken sözlü ve sesli ifadelerde dolaysızlık	Konuşmacının verdiği cevaplarda dolaysız, ilgili ve görünmesi
73	Konu ile ilgili bazı noktaları unuttuğunu kabul etmek	Konuşmacının her detayı hatırlamadığını itiraf etmesi
65	Gözbebeği genişlemesi	Gözbebeğinde genişleme olması
2	Konuşma Süresi	Konuşmacının konuştuğu ya da konuşkan görüldüğü süresinin toplam iletişim süresine oranı
81	Odağı konu dışına çekmek	Dikkati odaklanılmış olan konu dışındaki olaylara kaydırmak
14	Tutarsızlık, kararsızlık	Konuşmacının iç tutarsızlığı, farklı kaynaklardan (yüz, ses) gelen bilgilerin çelişmesi ve konuşmacının kararsız görünmesi
19	Konuşmanın genelinde sözlü ifadelerde dolaysızlık	Konuşmacının dolaysız ifadelerle yer vererek dinleyici ile arasına bariyer koymaması
4	Detaylı Cevaplar	Kişiler, mekanlar, hareketler, objeler, olaylar ve olayların zamanlamaları gibi mesajın içerdiği detayların derecesi ile mesajın tam, sağlam ve detaylı görünme derecesi
31	Cevap verirken sözlü ve sesli ifadelerde kararsızlık	Konuşmacının kararsız, güvensiz veya fazla baskın, empatik görünmesi, konuşmacının soruyu cevaplama zorluk çeker şekilde görünmesi
72	Ani düzeltmeler	Konuşmacının ifadelerini ani şekilde düzeltmesi
61	Konuşmanın genelinde sinirli ve gergin tavır	Konuşmacının sinirli, gergin görünmesi, sinirli görünen beden hareketleri yapması
62	Gergin, stresli ses tonu	Ses tonunun gergin ve stresli olması
13	Mantıksal Yapı	Farklı ve bağımsız olaylardan elde edilen ifadelerin tutarlılığı
33	Çenenin yukarı doğru hareketi	Çenenin yukarı doğru, alt dudağın yukarı doğru kaldırılması
12	İnandırıcılık	Mesajın makul ve inandırıcı görünme derecesi
16	Sözlü ve sesli ifadelerde inandırıcılık	Konuşmacının kişisel tecrübelerini aktarmak suretiyle sözlü ve sesli ifadelerinde inanılır görünmesi
36	Kelime ve cümle tekrarı	Kelimelerin veya cümlelerin duraksamasız konuşma hatası ile tekrarlanması
52	Olumsuz ifadeler ve şikayetler	Mesajın olumsuz yorum ve şikayet içerme, olumsuz görünme derecesi
63	Ses perdesindeki artış	Ses perdesindeki veya temel frekansta artış olması
11	Kilitli Dudaklar	Alt ve üst dudakların birbirine doğru baskı uygulaması
70	Yerinde duramamak (nesne ile oynamak, kıpır kıpır olmak, istemsiz mimikler)	Konuşmacının nesneleri ve/veya tüm bedeni hareket ettirmesi ve/veya istemsiz yüz ifadeleri sergilemesi, kıpır kıpır olması, yerinde duramaması
18	Konuşma ile paralel el hareketleri	Konuşma ile paralel ve konuşmayı tanımlayan el hareketleri
54	Olumlu yüz ifadeleri	Konuşmacının yüzünün neşeli görünmesi, konuşmacının olumsuz ifadelerden daha fazla olumlu ifade sergilemesi

EK 2- BİLGİLENDİRİLMİŞ ONAM FORMU – I (UYARANLAR İÇİN)

Sayın Katılımcı,

Bu çalışma Kemal Gürsoy tarafından Akdeniz Üniversitesi'nde yürütülmekte olan doktora tezi kapsamında yapılmaktadır. Doktora tezi; doğrunun tespiti sürecinde stres tepkilerinin gözlemlenmesi hakkındadır. Bu çalışmada ise bir eğitim materyali oluşturmak amacıyla duyguların gözlemlenerek kayıt altına alınması amaçlanmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda, yaklaşık 10 dakika süren bir zaman diliminde size bazı sorular sorulacaktır. Sorular öncesinde verilen yönerge doğrultusunda soruları cevaplamanız istenmektedir. Soruları cevaplarken görüntü ve ses kaydı alınacaktır.

Alınan kayıtlar yalnızca bilimsel amaçlı kullanılan çalışmada eğitim materyali olarak kullanılacak, hiç bir şekilde ticari bir amaçla kullanımı söz konusu olmayacaktır.

Çalışmayı istediğinizde bırakma veya kayıt altına alınan materyalin kullanımı konusunda vazgeçme hakkına sahipsiniz. Kullanımdan vazgeçilmesini istediğiniz takdirde alınan kayıtlar sizin eşliğinizde silinecektir.

Bu çalışmada, tepkilerin bireysel analizi ile ilgili herhangi bir değerlendirme yapılmayacaktır. Yapılacak değerlendirme sadece kayıtların eğitime uygunluğu ile ilgili olacaktır. Bu bilgiler doğrultusunda çalışmaya katılmayı kabul etmeniz halinde bu belgeyi onaylamanız beklenmektedir.

Bu çalışmaya katılmayı; ☐ Onaylıyorum

☐ Onaylamıyorum

Adınız ve Soyadınız :.....

EK 3- KISA SEMPTOM ENVANTERİ –I (UYARANLAR İÇİN)

AÇIKLAMA: Aşağıda, insanların bazen yaşadıkları belirtilerin ve yakınmaların bir listesi verilmiştir. Listedeki her maddeyi lütfen dikkatle okuyun. Daha sonra o belirtinin SİZDE BUGÜN DAHİL, SON BİR HAFTADIR NE KADAR VAROLDUĞUNU aşağıdaki derecelendirmeye göre uygun olan yeri işaretleyiniz. Hiçbir maddeyi atlamamayı ve de tek bir yeri işaretlemeye özen gösteriniz. TEŞEKKÜRLER

0 Hiç yok	1 Biraz var	2 Orta derecede var	3 Epey var	4 Çok fazla var
-----------	-------------	---------------------	------------	-----------------

1	İçinizdeki sinirlilik ve titreme hali	0	1	2	3	4
2	Baygınlık, baş dönmesi	0	1	2	3	4
3	Bir başka kişinin sizin düşüncelerinizi kontrol edeceği fikri	0	1	2	3	4
4	Başınıza gelen sıkıntılardan dolayı başkalarının suçlu olduğu duygusu	0	1	2	3	4
5	Olayları hatırlamada güçlük	0	1	2	3	4
6	Çok kolayca kızıp öfkelenme	0	1	2	3	4
7	Göğüs (kalp) bölgesinde ağrılar	0	1	2	3	4
8	Meydanlık (açık) yerlerden korkma duygusu	0	1	2	3	4
9	Yaşamınıza son verme düşünceleri	0	1	2	3	4
10	İnsanların çoğuna güvenilemeyeceği hissi	0	1	2	3	4
11	İştahta bozukluklar	0	1	2	3	4
12	Hiçbir nedeni olmayan ani korkular	0	1	2	3	4
13	Kontrol edemediğiniz duygu patlamaları	0	1	2	3	4
14	Başka insanlarla beraberken bile yalnızlık hissetmek	0	1	2	3	4
15	İşleri bitirme konusunda kendini engellenmiş hissetmek	0	1	2	3	4
16	Yalnızlık hissetmek	0	1	2	3	4
17	Hüzünlü, kederli hissetmek	0	1	2	3	4
18	Hiçbir şeye ilgi duymamak	0	1	2	3	4
19	Ağlamaklı hissetmek	0	1	2	3	4
20	Kolayca incinebilmek, kırılmak	0	1	2	3	4
21	İnsanların sizi sevmediğine, kötü davrandığına inanmak	0	1	2	3	4
22	Kendini diğerlerinden daha aşağı görmek	0	1	2	3	4
23	Mide bozukluğu, bulantı	0	1	2	3	4
24	Diğerlerinin sizi gözlediği ya da hakkınızda konuştuğu hissi	0	1	2	3	4
25	Uykuya dalmada güçlük	0	1	2	3	4
26	Yaptığınız şeyleri tekrar tekrar doğrumu diye kontrol etmek	0	1	2	3	4
27	Karar vermede güçlükler	0	1	2	3	4
28	Otobüs, tren, metro gibi umumi vasıtalarla seyahatlerden korkmak	0	1	2	3	4
29	Nefes darlığı, nefessiz kalmak	0	1	2	3	4
30	Sıcak soğuk basmaları	0	1	2	3	4
31	Sizi korkuttuğu için bazı eşya, yer ya da etkinliklerden uzak kalmaya çalışmak	0	1	2	3	4
32	Kafanızın “bomboş” kalması	0	1	2	3	4
33	Bedeninizin bazı bölgelerinde uyuşmalar, karıncalanmalar	0	1	2	3	4
34	Günahlarınız için cezalandırılmanız gerektiği	0	1	2	3	4
35	Gelecekle ilgili umutsuzluk duyguları	0	1	2	3	4
36	Konsantrasyon(dikkati bir şey üzerinde toplama) güçlük/zorlanmak	0	1	2	3	4
37	Bedenin bazı bölgelerinde zayıflık, güçsüzlük hissi	0	1	2	3	4
38	Kendini gergin ve tedirgin hissetmek	0	1	2	3	4
39	Ölme ve ölüm üzerine düşünceler	0	1	2	3	4
40	Birini dövme, ona zarar verme, yaralama isteği	0	1	2	3	4

41	Bir şeyleri kırma, dö2kme isteği	0	1	2	3	4
42	Diğerlerinin yanındayken yanlış bir şeyler yapmamaya çalışmak	0	1	2	3	4
43	Kalabalıklarda rahatsızlık duymak	0	1	2	3	4
44	Bir başka insana hiç yakınlık duymamak	0	1	2	3	4
45	Dehşet ve panik nöbetleri	0	1	2	3	4
46	Sık sık tartışmaya girmek	0	1	2	3	4
47	Yalnız bırakıldığında/kalındığında sinirlilik hissetmek	0	1	2	3	4
48	Başarılarınız için diğerlerinden yeterince takdir görmemek	0	1	2	3	4
49	Yerinde duramayacak kadar tedirgin hissetmek	0	1	2	3	4
50	Kendini değersiz görmek/değersizlik duyguları	0	1	2	3	4
51	Eğer izin vererseniz insanların sizi sömüreceği duygusu	0	1	2	3	4
52	Suçluluk duyguları	0	1	2	3	4
53	Aklında bir bozukluk olduğu fikri	0	1	2	3	4

Adınız ve Soyadınız :.....

Cinsiyetiniz :.....

Yaşınız :.....

EK 4- KİŞİSEL PERFORMANS DEĞERLENDİRME FORMU (UYARANLAR İÇİN)

Deneyi başarı ile tamamladınız. Aşağıda, performans sırasındaki hisleriniz/düşünceleriniz ile ilgili sorular bulunmaktadır. Lütfen dürüst bir şekilde hislerinizi/düşüncelerinizi ifade eden kutulara x işaret koyunuz.

1- Sizce denetmen size inandı mı?

1 (Hiç inanmadı)	2	3	4	5	6	7 (Kesinlikle inandı)

2- Denetim esnasında ne kadar gergindiniz?

1 (Hiç gergin değildim)	2	3	4	5	6	7 (Çok gergindim)

3- Denetmenin yanında yaşadığınız gerginlik sizi ne kadar rahatsız etti?

1 (Hiç yok)	2	3	4	5	6	7 (Çok Fazla)

4- Bu çalışma hakkında daha önceden bilgi sahibi miydiniz?

Evet	Hayır

5- Daha önce yalan konusunda eğitim aldınız mı?

Evet	Hayır

Adınız ve Soyadınız :.....

EK 5- BİLGİLENDİRİLMİŞ ONAM FORMU II (GÖZLEMCİLER İÇİN)

Sayın Katılımcı,

Bu çalışma Kemal Gürsoy tarafından Akdeniz Üniversitesi'nde yürütülmekte olan doktora tezi kapsamında yapılmaktadır. Doktora tezi çalışma, doğrunun tespiti üzerine stres tepkilerini üzerinedir. Bu çalışmada beden dili eğitiminin yalanı yakalama başarısını üzerine etkisinin ölçülmesi amaçlanmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda, sizden birkaç video izlemeniz ve bu videolardaki doğru ve yalan ifadeleri değerlendirmeniz istenecektir. Değerlendirmenizin ardından 3 saat sürecek yalanı yakalama konulu bir eğitime katılmanız, takiben aynı ve benzer videoları yeniden değerlendirmeniz talep edilecektir.

Bu çalışmada, tepkilerin bireysel analizi ile ilgili herhangi bir değerlendirme yapılmayacaktır. Yapılacak değerlendirme sadece kayıtların araştırma kapsamı ile sınırlı olacaktır. Çalışmayı istediğiniz yerde bırakma hakkına sahipsiniz

Bu bilgiler doğrultusunda çalışmaya katılmayı kabul etmeniz halinde bu belgeyi onaylamanız beklenmektedir.

Bu çalışmaya katılmayı; ☐ Onaylıyorum

☐ Onaylamıyorum

Adınız ve Soyadınız :.....

EK 6- KISA SEMPTOM ENVANTERİ – II (GÖZLEMCİLER İÇİN)

AÇIKLAMA: Aşağıda, insanların bazen yaşadıkları belirtilerin ve yakınmaların bir listesi verilmiştir. Listedeki her maddeyi lütfen dikkatle okuyunuz. Daha sonra o belirtinin SİZDE BUGÜN DAHİL, SON BİR HAFTADIR NE KADAR VAROLDUĞUNU aşağıdaki derecelendirmeye göre uygun olan yeri işaretleyiniz. Hiçbir maddeyi atlamayınız ve her madde için sadece bir yeri işaretlemeye özen gösteriniz.

0 Hiç yok	1 Biraz var	2 Orta derecede var	3 Epey var	4 Çok fazla var
-----------	-------------	---------------------	------------	-----------------

1	İçinizdeki sinirlilik ve titreme hali	0	1	2	3	4
2	Baygınlık, baş dönmesi	0	1	2	3	4
3	Bir başka kişinin sizin düşüncelerinizi kontrol edeceği fikri	0	1	2	3	4
4	Başınıza gelen sıkıntılardan dolayı başkalarının suçlu olduğu duygusu	0	1	2	3	4
5	Olayları hatırlamada güçlük	0	1	2	3	4
6	Çok kolayca kızıp öfkelenme	0	1	2	3	4
7	Göğüs (kalp) bölgesinde ağrılar	0	1	2	3	4
8	Meydanlık (açık) yerlerden korkma duygusu	0	1	2	3	4
9	Yaşamınıza son verme düşünceleri	0	1	2	3	4
10	İnsanların çoğuna güvenilemeyeceği hissi	0	1	2	3	4
11	İştahta bozukluklar	0	1	2	3	4
12	Hiçbir nedeni olmayan ani korkular	0	1	2	3	4
13	Kontrol edemediğiniz duygu patlamaları	0	1	2	3	4
14	Başka insanlarla beraberken bile yalnızlık hissetmek	0	1	2	3	4
15	İşleri bitirme konusunda kendini engellenmiş hissetmek	0	1	2	3	4
16	Yalnızlık hissetmek	0	1	2	3	4
17	Hüzünlü, kederli hissetmek	0	1	2	3	4
18	Hiçbir şeye ilgi duymamak	0	1	2	3	4
19	Ağlamaklı hissetmek	0	1	2	3	4
20	Kolayca incinebilmek, kırılmak	0	1	2	3	4
21	İnsanların sizi sevmediğine, kötü davrandığına inanmak	0	1	2	3	4
22	Kendini diğerlerinden daha aşağı görmek	0	1	2	3	4
23	Mide bozukluğu, bulantı	0	1	2	3	4
24	Diğerlerinin sizi gözlediği ya da hakkınızda konuştuğu hissi	0	1	2	3	4
25	Uykuya dalmada güçlük	0	1	2	3	4
26	Yaptığınız şeyleri tekrar tekrar doğrumu diye kontrol etmek	0	1	2	3	4
27	Karar vermede güçlükler	0	1	2	3	4
28	Otobüs, tren, metro gibi umumi vasıtalarla seyahatlerden korkmak	0	1	2	3	4
29	Nefes darlığı, nefessiz kalmak	0	1	2	3	4
30	Sıcak soğuk basmaları	0	1	2	3	4
31	Sizi korkuttuğu için bazı eşya, yer ya da etkinliklerden uzak kalmaya çalışmak	0	1	2	3	4
32	Kafanızın “bomboş” kalması	0	1	2	3	4
33	Bedeninizin bazı bölgelerinde uyuşmalar, karıncalanmalar	0	1	2	3	4
34	Günahlarınız için cezalandırılmanız gerektiği	0	1	2	3	4
35	Gelecekle ilgili umutsuzluk duyguları	0	1	2	3	4
36	Konsantrasyon(dikkati bir şey üzerinde toplama) güçlük/zorlanmak	0	1	2	3	4
37	Bedenin bazı bölgelerinde zayıflık, güçsüzlük hissi	0	1	2	3	4
38	Kendini gergin ve tedirgin hissetmek	0	1	2	3	4
39	Ölme ve ölüm üzerine düşünceler	0	1	2	3	4
fwem	Birini dövme, ona zarar verme, yaralama isteği	0	1	2	3	4

41	Bir şeyleri kırma, dökme isteği	0	1	2	3	4
42	Diğerlerinin yanındayken yanlış bir şeyler yapmamaya çalışmak	0	1	2	3	4
43	Kalabalıklarda rahatsızlık duymak	0	1	2	3	4
44	Bir başka insana hiç yakınlık duymamak	0	1	2	3	4
45	Dehşet ve panik nöbetleri	0	1	2	3	4
46	Sık sık tartışmaya girmek	0	1	2	3	4
47	Yalnız bırakıldığında/kalındığında sinirlilik hissetmek	0	1	2	3	4
48	Başarılarınız için diğerlerinden yeterince takdir görmemek	0	1	2	3	4
49	Yerinde duramayacak kadar tedirgin hissetmek	0	1	2	3	4
50	Kendini değersiz görmek/değersizlik duyguları	0	1	2	3	4
51	Eğer izin verirsiniz insanların sizi sömüreceği duygusu	0	1	2	3	4
52	Suçluluk duyguları	0	1	2	3	4
53	Aklında bir bozukluk olduğu fikri	0	1	2	3	4

Adınız ve Soyadınız :.....

EK 7- KİŞİSEL BİLGİ FORMU – II (GÖZLEMCİLER İÇİN)

Aşağıda kişisel bilgileriniz ile ilgili sorular bulunmaktadır. Lütfen sizi ifade eden seçeneklere x işareti koyunuz.

1.Unvanınız: Stajyer () SM () SMMM () YMM () DİĞER ()

2.Cinsiyet: Kadın () Erkek ()

3. Yaşınız: 18-25 () 26-35 () 36-45 () 46-55 () 56 ve üzeri ()

4.Eğitim Durumunu:

Orta Öğretim () Lise () Ön lisans () Lisans () Yüksek Lisans () Doktora ()

5.Meslekteki Çalışma Süreniz:

5 yıldan az () 5-10 yıl () 10-15 yıl () 15 yıl ve daha fazla ()

6. Çalışma Şekliniz: Bağımlı () Bağımsız ()

7. Denetçi belgeniz var mı? Evet () Hayır ()

8. Fiilen Denetim Sektöründe çalıştınız mı? Evet () Hayır ()

9. Daha önce yalanı yakalama konulu eğitim aldınız mı? Evet () Hayır ()

EK 8- YALANI YAKALAMA ÖNTESTİ (GÖZLEMCİLER İÇİN)

İsim

Video No

Aşağıda az önce izlediğiniz video ile ilgili sorular bulunmaktadır. Lütfen düşüncenizi ifade eden seçeneklere x işareti koyunuz.

1. Videoda izlediğiniz kişinin doğruyu söylediğine inanıyor musunuz?

Evet () Hayır ()

2. Doğru kararı verdiğiniz konusunda kendinize ne kadar güveniyorsunuz?

1 () 2 () 3 () 4 () 5 () 6 () 7 ()

3. Videoda izlediğiniz kişinin yalan söylediğini düşünüyorsanız, kişinin yalan söylediğini fark ettiğiniz hareketini kısaca açıklayınız.

.....

.....

.....

EK 9- YALANI YAKALAMA SONTASTI (GÖZLEMCİLER İÇİN)

İsim

Video No

Aşağıda az önce izlediğiniz video ile ilgili sorular bulunmaktadır. Lütfen düşüncenizi ifade eden seçeneklere x işareti koyunuz.

1. Videoda izlediğiniz kişinin doğruyu söylediğine inanıyor musunuz?

Evet () Hayır ()

2. Doğru kararı verdiğiniz konusunda kendinize ne kadar güveniyorsunuz?

1 () 2 () 3 () 4 () 5 () 6 () 7 ()

3. Videoda izlediğiniz kişinin yalan söylediğini düşünüyorsanız, kişinin yalan söylediğini fark ettiğiniz hareketini ve hareketin belirginlik derecesini işaretleyiniz.

Hareket	Hiç	Az	Orta	Çok
Mimik				
Baş Hareketleri				
El Hareketleri				
Artan Ses Perdesi				
Konuşma Hızında Yavaşlama				
Beden Dili ile Sözler Arasındaki Uyumsuzluk				
Diğer				

EK 10- PROFESYONEL DEĞERLENDİRİCİ FORMU

İsim

Video No

Aşağıda az önce izlediğiniz video ile ilgili sorular bulunmaktadır. Lütfen düşüncenizi ifade eden seçeneklere x işareti koyunuz.

Senaryo	Soru/Cevap	Gözlenen İpuçları
1.Senaryo	Doğru	
2.Senaryo	Yalan	
3.Senaryo	1.Soru	
3.Senaryo	2.Soru	
3.Senaryo	3.Soru	
3.Senaryo	4.Soru	
3.Senaryo	5.Soru	
3.Senaryo	6.Soru	

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Kemal GÜRSOY
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Metin Nuran Çakallıklı Anadolu Lisesi, Antalya, 1999
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Antalya, 2004
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Antalya, 2010
Tez Konusu	AB'ye Uyum Çerçevesinde Basel II Kriterleri ve Türkiye'deki KOBİ'ler Üzerine Etkileri: Antalya İlindeki Bir İşletme Üzerine Bir Uygulama
Yabancı Diller	İngilizce, Almanca
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	Vizyon Mali Müşavirlik
E-Posta	kemalgursoy@gmail.com